

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

**ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ФІЛОСОФІЯ

Навчальний посібник

Видавець Кушнір Г. М.
Івано-Франківськ
2017

УДК 091

*Рекомендовано вченою радою
Гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України,
від «29» червня 2017 р., протокол № 8,
та вченою радою філософського факультету
«ДВНЗ» Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
від «30» червня 2017 р., протокол № 11*

Філософія. Навчальний посібник / І. М. Гоян, І. С. Матвієнко,
С. В. Сторожук // за ред. С. В. Сторожук. – Івано-Франківськ:
Видавець Кушнір Г. М., 2017. – 296 с.

ISBN 978-966-2343-38-0

УДК 091

Укладачі:

д-р. філос. наук, проф. Гоян Ігор Миколайович
канд. філос. наук, ст. викл. Матвієнко Ірина Сергіївна
д-р. філос. наук, доц. Сторожук Світлана Володимирівна

Рецензенти:

Мозгова Н.Г., д-р. філос. наук, професор завідувач кафедри філософії НПУ
ім. М.П. Драгоманова;

Павлова О.Ю., д-р. філос. наук, професор кафедри етики, естетики та
культурології КНУ ім.Т.Шевченка;

Сторіжко Л.В., д-р. філос.наук, професор кафедри філософії Національного
технічного університету України «КПІ ім. Ігоря Сікорського»

Навчально-методичний посібник «Філософія» містить тексти лекцій з
основних тем курсу, плани семінарських завдань, тестові завдання, список
основної та додаткової літератури до нормативного курсу «Філософія».

Посібник призначений для студентів усіх спеціальностей вищих
навчальних закладів, які навчаються за освітньою програмою «Бакалавр».

ISBN 978-966-2343-38-0

© Гоян І.М., 2017,
© Матвієнко І.С., 2017,
© Сторожук С.В., 2017,
© Видавець Кушнір Г.М., 2017.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	5
ЗМІСТ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»	12
Тема 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ФУНКЦІЇ	12
Тема 2. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ	23
Тема 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ	43
Тема 4. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	55
Тема 5 ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ	65
Тема 6. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ	74
Тема 7. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ	90
Тема 8. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС У ЄВРОПІ ХІХ ст.	102
Тема 9. ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ ХХ ст.	115
Тема 10. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ	125
Тема 11. ОНТОЛОГІЯ	142
Тема 12 ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ	157
Тема 13. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ	174
ЗАПИТАННЯ З КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»	185
ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	188
ЛІТЕРАТУРА	295

ВСТУП

Вивчення філософії студентами вищих навчальних закладів має велике значення для підвищення освітнього та культурного рівня молодих людей, формування їх цінностей, переконань, софійно-діалектичного мислення тощо. Чимала роль філософії у формуванні поваги до своєї професії, почуття гуманізму, нестандартного підходу до вирішення різноманітних фахових завдань, проблем людського існування. Вивчення філософії сприяє ломці негативних стереотипів мислення, орієнтації на загальнолюдські цінності. Світоглядні основи, засновані на мудрості, спонукають до творчого оволодіння процесом диференціації та інтеграції наукових знань, їх соціальної значимості, оскільки найвищою цінністю Всесвіту є об'єкт, задля якого майбутній фахівець оволодіває певною галузю знань – Людина, як цілісність.

Отже, метою дисципліни є формування світогляду особистості, її моральних якостей, сукупності теоретичних поглядів на світ у цілому, на ставлення людини до цього світу в контексті онтологічних, гносеологічних, аксіологічних і соціальних проблем буття.

В результаті вивчення курсу «Філософія» студенти повинні

знати:

- сутність і специфіку філософії як форми суспільної свідомості;
- основні етапи розвитку філософії, характер і зміст її основних теорій і течій;
- історичні умови виникнення і теоретичні джерела вітчизняної філософії;
- сучасні філософське та природничо-наукове розуміння буття і свідомості, їх структури і закономірностей розвитку;
- зміст та ідеологічну спрямованість сучасних концепцій людини, її зв'язків з природою і суспільством;
- світоглядні та методологічні засади соціального і духовного буття людини.

вміти:

- самостійно осягати суть філософських творів, з'ясовувати їх методологічні настанови та соціальні наслідки;
- проводити методологічний аналіз різноманітних концепцій суспільного розвитку;
- застосовувати знання принципів, законів і категорій філософії в пізнавальній та практичній діяльності, зокрема при розв'язанні тих чи інших правових проблем.

Складовими самостійної роботи студентів є:

- підготовка словника основних термінів;
- підготовка конспектів лекцій;
- письмові відповіді на питання для самостійного опрацювання;
- підготовка творчого завдання.

Під час самостійного опрацювання програмного матеріалу студенти поглиблюють і закріплюють знання, удосконалюють навички і вміння творчо працювати з філософськими працями.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Філософська пропедевтика

1. Багатоманіття визначень поняття філософія.
2. Проблеми і предмет філософії.
3. Роль філософії в сфері культури.
4. Особливості сучасного розуміння філософії.

Тема 2. Поняття світогляду

1. Особливості ставлення людини до світу.
2. Поняття світогляду. Сутність та призначення світогляду.
3. Світогляд як поліструктурне утворення. Рівні світогляду: світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння.
4. Історичні типи світогляду.

Література

1. Никифоров А. А. Философия как личный опыт // Заблуждающийся разум? – М., 1990. – С. 296 – 327.
2. Ортега-і-Гассет Х. Чиста філософія // Вибрані твори. – К., 1994. // http://ae-lib.org.ua/texts/ortega-y-gaset__filosofia__ua.htm
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. – Л., 2005. – 506 с. – Тема 1. – С.16 – 41.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2001. – С. 9 –35.
5. Філософія: Курс лекцій / Бичко І.В. та ін. – К., 1993 / <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/773/2/>
6. Філософія: Навч. Посіб / За ред. І.Ф. Надольного. – 6-те вид., випр. і доп. – К., 2006. – Тема 1. – С. 11 – 23.

Тема 3. Антична філософія: етапи розвитку та проблематика

1. Особливості зародження і формування давньогрецької філософії. Особливості розвитку античної натурфілософії (Мілетська школа, Піфагор, Геракліт).
2. Проблема буття в піфагорійській школі та у філософії елеатів.
3. Натурфілософські побудови Емпедокла, Анаксагора та атомістика Левкіппа-Демокріта.
4. Антропологічний поворот в античній філософії (софісти і Сократ).
5. Ідеалістична філософія Платона.
6. Філософія Аристотеля.
7. Елліністичний період: стоїки, скептики, епікурейці.

Література

1. Історія філософії / за ред. В. Ярошовця – К., 2002.
2. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.Ярошовця. – К., 2005. – С.78 –178.
3. Короткий довідник з історії філософії: від витоків до середини ХІХ століття / За ред. Т. Пікашової та В. Чуйка – К., 1997 // <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dovi.html>

- 4.Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. – Л., 2005 – 506 с. – Тема 3. – С.61 – 80.
- 5.Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2001. – С. 56 – 75.
- 6.Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. – 759 с.
- 7.Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. В 4т. – СПб., 1994-1997. – Т.1 // http://www.i-u.ru/biblio/archive/reale_sapadnaja/
- 8.Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) / за ред. Л. Губерського. – К., 2009. – С. 88 – 98.

Тема 4. Головні ідеї філософії Середньовіччя й Відродження

- 1.Загальна характеристика філософії Середньовіччя: етапи розвитку, ідеї та персоналії.
- 2.Особливості середньовічної патристика: етапи розвитку, представники, ідеї (Тертуліан, Августин Аврелій);
- 3.Схоластика як напрям середньовічної філософії (П. Абеляр, Ф. Аквінський, В.Оккам).
4. Головні теологічні проблеми Середньовіччя та їх філософські інтерпретації:
 - а) полеміка між номіналізмом і реалізмом;
 - б) проблема співвідношення віри і знання;
 - в) проблема людини: душа і тіло.
- 5.Криза християнського світогляду і формування антропологічного характеру філософії в епоху Відродження.
- 6.Гуманізм і проблема людської індивідуальності. (Філософські концепції Ф. Петрарки, Л. Валли, Е. Роттердамського).
- 7.Пантеїзм як специфічна риса натурфілософії Відродження (М. Кузанський).
- 8.Соціально-політичні вчення (Н. Макіавеллі) і соціальні утопії (Т. Мор, Т. Кампанелла) епохи Відродження.
- 9.Реформація і її взаємозв'язок з філософською думкою.

Література

- 1.Александрова О.В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. – К., 2002.
- 2.Історія філософії / за ред. В. Ярошовця – К., 2002.
- 3.Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.Ярошовця. – К., 2005. – С.179 – 306.
- 4.Короткий довідник з історії філософії: від витоків до середини ХІХ століття / За ред. Т. Пікашової та В. Чуйка – К., 1997 // <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dovi.html>
- 5.Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. – Л., – 506 с. – Тема 4-5. – С.81 – 115.
- 6.Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 1995. – 759 с.
- 7.Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. В 4-т. – СПб., 1994-1997. – Т.2 // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Middle_Ages/Index.php
- 8.Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). / за ред. Л. Губерського. – К., 2009. – С. 549 – 560.

Тема 5. Західноєвропейська філософія Нового часу та доби Просвітництва

1. Загальна характеристика філософії Нового часу: основні ідеї та представники.
2. Проблема емпіризму в філософії Ф. Бекона (програма «великого відновлення наук», концепція «ідолів»).
4. Проблема раціоналізму в філософії Р. Декарта (принцип методичного сумніву, теза «cogito ergo sum», вчення про «вроджені ідеї»).
5. Англійська традиція в філософії Нового часу: ознаки та представники (Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм).
6. Загальна характеристика раціонального напрямку філософії Нового часу: ознаки та представники (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Ляйбніц).
7. Загальна характеристика епохи Просвітництва: ознаки та представники.

Література

1. Історія філософії / за ред. В. Ярошовця – К., 2002.
2. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. Ярошовця. – К., 2005. – С.179 – 306.
3. Короткий довідник з історії філософії: від витоків до середини ХІХ століття / За ред. Т. Пікашової та В. Чуйка – К., 1997 // <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dovi.html>
4. Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. – Л., – 506 с. – Тема 4-5. – С.81 – 115.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 1995. – 759 с.
6. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. – 759 с.
7. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. В 4т. – СПб., 1994-1997. – Т.3 // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/ Reale_ZapFil/Revival/Index.php

Тема 6. Визначальні риси німецької класичної філософії

1. Загальна характеристика німецького ідеалізму ХVІІІ-ХІХ ст.
2. Особливості філософії І.Канта (основні положення теорії пізнання, проблеми етики та поняття категоричного імперативу).
3. Основні ідеї філософських учень Й.Фіхте та Ф.Шеллінга.
4. Філософська система Г. Гегеля: основні складові та принципи формування; учення про діалектичний метод.
5. Характеристика антропологічного матеріалізму Фойєрбаха.
6. Філософська антропологія та філософія історії К.Маркса.

Література

1. Гулыга А. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
2. Історія філософії: Підручник / за ред. В. Ярошовця – К., 2002.
3. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. Ярошовця. – К., 2005. – С.391-534.
4. Короткий довідник з історії філософії: від витоків до середини ХІХ століття / За ред. Т. Пікашової та В. Чуйка – К., 1997 // <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dovi.html>
5. Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. – Л., 2005. – 506 с. – Тема 7. – С.141 – 161.

6. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. К., 2001. – С.120 –145.
7. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. – 759 с.
8. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. В 4т. – СПб., 1994-1997. – Т. 3. – С.779-850; Т. 4. С.31-110; 120-136.
9. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) / за ред. Л.Губерського. – К., 2009. – С. 99 – 122; 194 – 205; 250 – 260; 311 – 320; 414 – 418; 480 – 490; 514 – 525.

Тема 7. Особливості переходу від класичного до некласичного філософування. Основні напрямки сучасної філософії

1. Криза класичної філософії в середині ХІХ ст. і становлення нових філософських напрямків.
2. Ірраціоналізм і волюнтаризм філософії А. Шопенгауера.
3. Основні концепції «філософії життя» (Ф. Ніцше, А. Бергсон, В. Дільтей).
4. Філософські засади психоаналізу, вчення про несвідоме (З.Фрейд, К.Юнг, Е.Фромм).
5. Основні етапи розвитку позитивізму.
6. Історична школа філософії науки (Т.Кун, І.Лакатос, П.Фейєрабенд).
7. Структуралізм як методологія гуманітарного пізнання (К.Леві-Стросс, М.Фуко).
8. Феноменологія Е. Гусерля.
9. Екзистенціальна філософія: К.Ясперс, А.Камю, Ж.-П.Сартр.
10. Філософські концепції модерну та постмодерну.

Література

1. Історія філософії: Підручник / за ред. В. Ярошовця – К., 2002.
2. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.Ярошовця. – К., 2005. – С.535 – 1104.
3. Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. – Л., 2005. – 506 с. – Теми 8 – 9. – С. 162 – 212.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2001. – С.146 –204.
5. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995. – 759 с.
6. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. В 4т. – СПб., 1994-1997. – Т.4. // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Modern/Index.php
7. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). / за ред. Л. Губерського. – К., 2009.
8. Философия XX века. – М., 1997 // http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/FIL_XX/index.html
9. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник. – К., 2004.

Тема 8. Українська філософська думка

1. Зародження філософських учень у Київській Русі та їхні специфічні особливості.
2. Могилянська академія – перший в Україні центр професійної філософії.
3. Києво-Могилянська академія—перший в Україні центр професійної філософії.
4. Філософські погляди Г.Сковороди.
5. «Філософія серця» П.Юркевича.
6. Філософія «української ідеї» (М.Драгоманов, М.Грушевський, Д.Донцов, Д.Чижевський).
7. Філософія національної ідеї Д.Донцова і В.Липинського.

Література

1. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 1996.
2. Історія філософії: Підручник / за ред. В.Ярошовця – К., 2002.
3. Історія філософії в Україні: В 3 т. / Гол. ред. В.Шинкарук. – К., 1987.
4. Історія філософії України: Підручник / За ред. М.Ф.Тарасенка. – К., 1994.
5. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.І.Ярошовця. – К., 2005. – С.1105 – 1183.
6. Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. – Л., 2005. – 506 с. – Тема 10. – С. 213 – 256.
7. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2001. – С. 205 – 257.
8. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). / за ред. Л. Губерського. – К., 2009.

Тема 9. Онтологія

1. Основні етапи розвитку уявлень про буття в історії філософської думки.
2. Поняття матерії та її структура. Відмінність філософського поняття матерії від природничонаукового;
3. Проблема детермінізму як принципу філософського пояснення світу.
4. Простір і час як форми буття матерії. Субстанціональна і реляційна концепції простору і часу.

Література

1. Охріменко О.Г. Фундаментальні філософські проблеми. – К., 2002. – С.5 – 15.
2. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. – Л., 2005. – С.257 – 276.
3. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2001. – С.258 – 291.
4. Філософія : Курс лекцій. / Бичко І.В. та ін. – К., 1993. – Тема 3-8 // <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/773/3/>
5. Філософія: навч. посіб. / За ред. І.Надольного. – К., 2008. – Тема 5. – С. 135 – 142, Тема 7. – С. 156-165.
6. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). / за ред. Л. Губерського. – К., 2009. – С. 187 – 216.

Тема 10. Проблема духу і свідомості

1. Свідомість як філософська категорія. Джерела та витoki свідомості.
2. Структура свідомості. Свідомість та самосвідомість.
3. Свідомість та безсвідоме: З. Фрейд.
4. Поняття «колективного несвідомого» (К.Юнг).
5. Свідомість та мислення. Свідомість та мова.
6. Проблема ідеального та варіанти її вирішення.
7. Поняття суспільної свідомості. Структура суспільної свідомості.

Література

1. Охріменко О.Г. Фундаментальні філософські проблеми. – К., 2002. – С.16 – 29.
2. Петрушенко В. Філософія., 2005. – С.277 – 299.
3. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія., 2001. – С. 258 – 291.
4. Філософія: Курс лекцій. / Бичко І. В. та ін. – К., 1993. – Тема 9 // <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/773/10/>
5. Філософія. / За ред.. І. Надольного. – К., 2008. – Тема 6. – С. 143 – 155.
6. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). / за ред. Л. Губерського. – К., 2009. – С. 280-309.

Тема 11. Проблема пізнання

1. Предмет і структура пізнання.
2. Поняття «об'єкт» і «суб'єкт» пізнання.
3. Основні теорії істини.
4. Рівні та форми пізнання:
 - а) чуттєве пізнання;
 - б) абстрактне мислення;
 - в) інтуїція.
5. Пізнання і практика.
6. Сутність методу як способу організації людської діяльності. Поняття методу, методології методики.
7. Проблема методу та методології у філософії.

Література

1. Алексеев П.В., Панина А.В. Теория познания и диалектики – М., 1991.
2. Голдстейн М.И., Голдстейн И.Ф. Как мы познаем. – М., 1984.
3. Жоль К.К. Методы научного познания и логика. – К., 2001.
4. Крымский С.Б., Парахонский Б.А., Мейзерский В.М. Эпистемология культуры (Введение в обобщенную теорию познания). – К., 1993.
5. Кульчицкий О. Основы философии і філософських наук. – Львів, 1995.
6. На пути к теории научного знания. – М., 1984.
7. Нарский И. С. Современные проблемы теории познания. – М., 1988.
8. Петрушенко В. Епістемологія як філософська теорія знання. – Львів, 2000.
9. Полони М. Личностное знание. – М., 1985.

10. Попович М.В. Логіка і наукове пізнання. – К., 1971.
11. Рассел Б. Человеческое познание. – К., 1997.
12. Сичивица О.М. Методы и формы научного познания. – М., 1972.
13. Чудинов З.М. Природа научной истины. – М., 1977.

Тема 12. Суспільство та культура як предмет філософського осмислення

1. Поняття соціального в філософії.
2. Багатозначність поняття «суспільство».
3. Проблема періодизації історичного процесу.
4. Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики.
5. Роль особи в історії
6. Суспільний прогрес, його історичні типи та проблема критеріїв.
7. Поняття про культуру і цивілізацію.
8. Історичні моделі культури та цивілізаційні типи.

Література

1. Андрущенко В.М., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. – К., 1996.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990.
3. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник. – К., 2000.
4. Віко Дж. Основание новой науки об общей природе вещей. – М., 1994.
5. Гегель Г. Лекции по философии истории. – СПб., 1993.
6. Жекин Г.В. Социальная философия истории. – К., 1996.
7. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). – К., 1993.
8. Колінвуд Робін Дж. Ідея історії. – К., 1996.
9. Риккет Генрих. Философия истории // Риккет Генрих. Философия жизни. – К., 1998.
10. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. – К., 1998.
11. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
12. Шпейнглер О. Закат Европы. Очерки морфологии истории: В 2 т. – М., 1998.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

ЗМІСТ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

Тема 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ФУНКЦІЇ

1. Особливості становища людини в світі та необхідність її самовизначення.
2. Світогляд як духовно-практичний феномен. Історичні форми, структура та типологія світогляду. Світогляд і філософія.
3. Особливості історичного виникнення філософії. Природа філософського знання. Основне питання філософії.
4. Предмет, структура та функції. Характерні риси філософського мислення. Співвідношення філософії, науки, релігії та мистецтва.
5. Специфіка східного і західного способів філософування та буття в світі.

Література

1. Арцишевский Р.А. Мировоззрение: сущность, специфика, развитие. – Львов, 1986. — 197 с.
2. Герасимчук А.А. Філософія: Курс лекцій: Навч. посіб. для вузів. – К., 1999. — 165 с.
3. Ильенков Э.В. Философия и культура. — М., 1991. – С.18-20.
4. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс. – М., 2001.
5. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен-Львів, 1995.
6. Лосев А.Ф. Словарь античной философии. - М., 1995
7. Любутин К.Н. Человек в философском измерении. — Свердловск, 1991. — 132 с.
8. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М., 1990.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. – М., 1992.
10. Ортега-и-Гасет Х. Что такое философия? – М., 1991.
11. Радугин А.А. Философия: Курс лекций. - 2-е изд., перераб. и дополи. - М., 2001.
12. Світогляд і духовна культура. — К., 1993.
13. Философский словарь. – М., 2001.
14. Філософія: Курс лекцій. – К., 1994.
15. Юнг К. Г. Йога и Запад // Архетип и символ. — М., 1991.
16. Юнг К. Г. О психологии восточных религий и философии. — М., 1994.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття світогляду й окресліть його значення в свідомому регулюванні людиною свого життя.
2. Назвіть і охарактеризуйте основні складові світогляду як інтелектуальної форми людського самоусвідомлення.
3. Охарактеризуйте найважливіші особливості міфологічного, релігійного та буденного світоглядів, їх відмінності від філософського світогляду.

- 4.Окресліть та розкрийте зміст основних особливостей філософського мислення. Охарактеризуйте основні елементи структури філософського знання (основні філософські дисципліни) та поясніть, на якій основі їх виділяють.
- 5.Спробуйте визначити предмет філософії та обґрунтувати його розуміння.
- 6.Розкрийте зміст основних функцій філософії.
- 7.Розкрийте основні аспекти співвідношення філософії та світогляду.
- 8.Чи існує проблема «Схід-Захід»?
- 9.Поясніть різницю східного та західного способів буття в світі.
- 10.Чи існує можливість ментального взаємовпливу Сходу та Заходу.
- 11.Розкрийте основні начала східного шляху буття.
- 12.Які джерела та особливості філософського знання?
- 13.В чому полягає сутність картини світу?
- 14.Як співвідносяться філософія і наука?
- 15.Яке місце посідає філософія в системі культури?

Теми рефератів і контрольних робіт

- 1.Світогляд і філософія як форми людського самовизначення в світі.
- 2.Світогляд і філософія: порівняльний аналіз.
- 3.Структура і типологія світогляду. Роль світогляду в житті людини.
- 4.Особливості історичного зародження філософії. Філософія і міфологія.
- 5.Філософія, релігія та мистецтво як форми людського освоєння світу.
- 6.Роль філософії в індивідуальному розвитку людини.
- 7.Соціальна функція філософії.
- 8.Проблема «Схід –Захід» в сучасній філософії та культурології.
- 9.Особливості східного та західного типів філософування.
- 10.Античне і християнське в західному бутті.
- 11.Буддійське світовідношення як актуальний максимум східного шляху буття.
- 12.Філософія в системі культури.
- 13.Філософія і наука.
- 14.Філософія і політика.
- 15.Суспільне та індивідуальне буття.
- 16.Буття людини у світі природи.
- 17.Людське буття та його основні параметри.
- 18.Людина як вища цінність у системі філософського знання.

Ключові терміни і поняття

- Світогляд – сукупність узагальнених уявлень людини про світ, місце людини у світі, підвалини людських взаємин зі світом, що виконує функцію людського самоусвідомлення та світоорієнтування.
- Філософія (з давньогрец.: любов до мудрості) – теоретична форма світогляду; особливий рівень мислення, на якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності та шукає остаточних, абсолютних засад для власних актів і людського самоствердження у світі.
- Рефлексія (з лат.: загинати, обертати) – унікальна здатність людської свідомості (і думки) у процесі сприйняття дійсності сприймати і себе саму;

внаслідок цього людська свідомість постає водночас і як самосвідомість, думка про щось – як думка про думку, знання про щось – як знання про саме знання.

- Категорії (з давньогрец.: демонструю, виявляю) – гранично широкі, вузлові поняття певної галузі знання, сукупність яких окреслює якісну специфіку предмета пізнання даної галузі.

- Філософія, релігія, мистецтво – за Г.Гегелем, три основні форми людської духовно-практичної діяльності, які фіксують три основні властивості людського інтелекту: філософія (наука) уособлює здатність розуміти, мистецтво – здатність переживати дійсність, релігія – здатність відчувати спорідненість людського духу з фундаментальними початками буття.

- Тадиціоналістський та прогресистський типи цивілізації – характеристики цивілізацій за їх фундаментальними ціннісними установками, запропоновані Рене Геноном: традиціоналістська цивілізація цінує традицію і обернена скоріше до минулого, прогресистська цивілізація цінує новації і більше орієнтована на майбутнє. Традиціоналістські орієнтації характерні для східних цивілізацій, прогресистські – для західних.

Короткий зміст теми

1. Особливості становища людини в світі та необхідність її самовизначення.

Зважаючи на те, що основною проблемою філософії завжди була проблема людини у різних її життєвих вимірах, вивчення філософії варто розпочати з питання про найзагальніші особливості положення людини у світі.

Фундаментальні особливості становища людини у світі.

- *Розумність*, або здатність свідомо регулювати своє життя.
- *Неспеціалізованість*, обумовлена тим, що в будові людського організму не закладений спосіб життєдіяльності людини.
- *Відсутність* якоїсь певної (однієї) програми життя робить людину вільною.
- *Універсальність*, що пов'язана з неспеціалізованістю людини, яка потенційно може мати будь-яке вираження.
- *Людина єдина істота, яка усвідомлює свою смертність.*

Тобто, народжуючись, людина, для того щоб стати людиною повинна опанувати способи соціокультурної поведінки, навчитись діяти з допомогою предметів культури. В свою чергу, історичне покликання філософії у даному відношенні полягає саме у тому, щоб виробити і надати людині інтелектуальні засоби для свідомого здійснення життєвого вибору.

2. Світогляд як духовно-практичний феномен. Історичні форми, структура та типологія світогляду. Світогляд і філософія.

Світогляд постає формою загального людського самовизначення в світі. *Світогляд* – це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини зі світом, про своє місце в світі та життєве призначення.

Світогляд виступає як деяке інтегральне духовне утворення, що надає людині не стільки знання про закони певних сфер реальності, а знання разом оцінкою та відношенням. Предмет світогляду – відношення «людина – світ».

Світогляд має різні структурні виміри:

- компонентний;
- рівневий;
- функціональний.

Компонентну структуру світогляду утворюють:

- почуття;
- знання;
- цінності;
- оцінки;
- приписи;
- настанови;
- переконання.

Рівнева організація світогляду складається з:

- світовідчуття (світ і ставлення до нього відтворюється тут у чуттєво-емоційній формі: оптимістичній, песимістичній, нейтральній);
- світосприйняття (знання й просторово-часові уявлення про світ, які синтезуючись, дають у результаті цілісний образ світу);
- світорозуміння (образ світу набуває рис картини світу, яка відрізняється від образу світу тим, що містить пояснення; може бути міфологічною, релігійною, буденною, художньою, філософською, науковою).

Світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння, поєднуючись, визначають загальну функціональну ознаку світогляду — світоперетворення.

Функціональну структуру світогляду складають:

- віра (включає в духовний світ і практичне життя те, що не входить безпосередньо до складу життєвого досвіду конкретного індивіда);
- надія (мрія, у здійснення якої людина повірила);
- любов (синтетична форма ставлення до світу, в якій поєднані й діяння, й споглядальне ставлення до людини й усього суцього).

Історичні форми світогляду становлять:

- Міфологічний світогляд (первісно-родове і ранньокласове суспільство) будується на відчутті цілісності світу, необхідної пов'язаності всього з усім.
- Релігійний світогляд (подвоєння і протиставлення видимого і невидимого світу) ґрунтується на ідеї посередництва між людиною і Богом.
- Філософський світогляд спрямований на об'єктивно істинні знання (Логос), який виникає тоді, коли світ постає перед людиною як такий, що потребує свого пояснення.

Типологія світогляду – це виділення типових ознак, на основі яких здійснюється класифікація основних видів світогляду. Світогляд класифікують:

- За носієм (індивідуальний, колективний, груповий, національний тощо).
- За рівнем світобачення та усвідомлення (усвідомлений, неусвідомлений, буденний, науковий, філософський тощо).
- За історичними епохами (архаїчний, античний, середньовічний тощо).

- За морально-ціннісними орієнтирами (егоїстичний, альтруїський, гуманістичний, антігуманний, цинічний, шовіністичний тощо).

Філософія це теоретична форма світогляду, спрямована на критичне дослідження та вирішення світоглядних проблем з метою підвищення ступеню достовірності та надійності таких вирішень, тобто філософія це усвідомлений, аргументований, внутрішньо стрункий та логічно послідовний світогляд.

3. Особливості історичного виникнення філософії. Природа філософського знання. Основне питання філософії.

Щодо виникнення філософії існує дві головні точки зору: міфогенна та гносеогенна.

Міфогенна виходить з того, що історично філософія виникла шляхом виділення із первинного, синкретичного міфологічного світогляду, успадкувавши при цьому усі головні його проблеми, лише піддавши їх раціональній обробці, що стала можливою завдяки виникненню дискурсивного (послідовного, впорядкованого, з чітко фіксованими пунктами власного руху до певних результатів) мислення.

Гносеогенна – наполягає на якісній відмінності філософії та міфології. Власним ґрунтом філософії оголошується раціональне знання, що несумісне з міфологічними моделями світу.

Суттєво, що кожна з них може претендувати на істину, при цьому вони не є цілком взаємовиключаючі. Більше того, очевидним є факт, що виникненню філософію передував певний перехідний етап, протофілософія, коли філософія існувала в межах інших духовних форм.

Філософські знання виникають на початку 1 тисячоліття до н.е. і характеризуються:

- світоосяжністю;
- загальнозначущістю;
- повідомлюваністю;
- закритістю.

Від емпіричного знання вони відрізнялися спрямованістю на пояснення граничних питань («Чому є світ?», «Як він є?», «Чи є початок і кінець світу?» тощо). Від езотеричних знань – принциповою повідомлюваністю, зверненістю потенційно до кожної людини. Від зародків наукового знання (загальновідомих) – закритістю. Воно зорієнтоване на його особисте сприйняття й перетворення на ґрунті індивідуального мислиневого зусилля.

На перших етапах свого існування філософія являла собою «сукупне (з науковим) знання», яке ґрунтувалося на основі раціонального мислення, що й задало спільні для філософії і науки ознаки:

- знання максимально позбавлені чуттєвої конкретності;
- логічна обґрунтованість тих чи інших положень;
- теоретичний характер досліджень.

Виокремлення науки із філософії, зумовлене рядом суттєвих відмінностей філософського та наукового знання, серед них:

- філософські знання «зацікавлене» (світоглядне); наукове – безвідносне щодо людських інтересів.
- факт якісної несумісності знань і мудрості;
- побудова філософського знання на суб'єкт об'єктному відношенні;
- специфічність філософського знання як знання про світ у цілому (природа, суспільство, мислення).

Основним питанням філософії є питання про відношення мислення до буття. Філософи, що вважають первинним буття, природу, тіло, називаються матеріалістами, ті ж, що визнають первинність духу, свідомості, мислення — ідеалістами. Ці протилежні позиції, у різні історичні епохи отримували різноманітні форми конкретного виявлення. Подекуди філософи прагнули «оминути» основне питання філософії, віднайти якесь інше його вирішення. Однією з таких спроб є так званий дуалізм, що розглядає матерію і свідомість як дві незалежні одна від одної, паралельно існуючі основи (Р. Декарт, І. Кант).

Основне питання філософії має й інше своє вираження, а саме як відносяться наші думки про світ, до самого цього світу? Чи спроможне наше мислення пізнавати дійсний світ? Одна частина філософів (матеріалістів і ідеалістів) вважають світ пізнаваним. Інші — заперечують пізнання світу, називаючи позицію агностицизмом (з гр. недоступний пізнанню).

4. Предмет, структура та функції. Характерні риси філософського мислення. Співвідношення філософії, науки, релігії та мистецтва.

Незважаючи на те, що термін «філософія» ввів Піфагор, вона сформувалася значно раніше. Це відбулося у перших спробах людського духу дослідити природу речей. Не будучи ще філософією за іменем, вона вже була філософією за своїм предметом, і називалася «мудрістю». В цьому відношенні мудрість Конфуція, Солона і Фалеса є цілком безпечним фактом. Варто зазначити, що древні мудреці-філософи були ще й природознавцями. В їх системі поглядів мудрість дорівнювала сучасним словам «вченість» чи «освіченість». В цей час, бути філософом означало присвятити своє життя наукам.

Згодом суто умоглядні докази перестали задовільняти вчених-мислителів. Це й сприяло тому, що в філософії почали виділятися, в першу чергу, природничі, згодом технічні, соціальні і гуманітарні науки.

Слід наголосити, що філософія тривалий час розвивалася паралельно природничим наукам. В її ж лоні розвивалася й «іфіка» (вчення про моральність).

Суперечку між філософією і наукою одним із перших розпочав І.Ньютон своїм відомим висловом: «Фізика! Бережись метафізики!». На сьогодні не має однозначного підходу до специфіки філософії та науки.

Говорячи про предмет філософії, слід підкреслити, що якогось єдиного загально визнаного визначення предмету філософії не існує. Зважаючи на те, що філософія намагається відшукати найперші життєві орієнтири людини та виробити засоби для їх винайдення (а людина, як і світ, є незавершеними, а тому майже безмежними), то її предмет стає фактично неосяжним. Саме тому філософія постає відкритою системою знань. Її предметом є світ загалом

(природа, суспільство, мислення) у їх найзагальніших закономірностях, що розглядаються під кутом зору суб'єкт-об'єктного відношення.

Предмет філософії обумовлює основні риси філософського мислення:

- має рівень гранично широкого узагальнення (категорії принципи), що виходить на межу буття і небуття;
- постає формою людського самоусвідомлення, мисленням під кутом зору людини, її життєвого вибору;
- окреслює дійсність не лише такою, якою вона є, а й такою, якою має бути;
- є більшою мірою мисленням про мислення, ніж мисленням та думкою про якусь реальність;
- постає внутрішньо зв'язним, логічно послідовним, аргументованим та обґрунтованим;
- прагне поставити і розв'язати граничні, абсолютні проблеми людського буття.

Ці характерні риси філософського мислення дозволяють нам визначити, що саме можна вважати філософією, та побачити, чим філософія відрізняється від інших (науки, релігії та мистецтва) форм людської інтелектуальної діяльності.

Науку та філософію споріднює те, що вони базуються на дискурсивному мисленні та прагнуть пояснювати дійсність, проте кожна наука має відносно чітко окреслений предмет свого вивчення та дослідження, який постає частиною реальної дійсності, а предмет філософії, значною мірою невизначений та історично змінний.

Філософія та мистецтво схожі між собою в тому, що вони подають дійсність через людське відношення до неї, а не відсторонено; окрім того, для філософії і мистецтва немає нецікавих або заборонених тем.

Філософію та релігію споріднює те, що по-перше, вони постають різновидами світогляду, по-друге, претендують на роль життєвого наставництва, проте релігія базується на вірі, у той час як філософія на дискурсивному усвідомленому мисленні, розглядати все критично доводячи до рівня розуміння.

Структура філософського знання визначається сферами реальності:

- Природа, світ, космос (онтологія, натурфілософія, космологія).
- Суспільство та суспільна історія (соціологія, соціальна філософія, філософія історії, культурологія, етнофілософія).
- Сама людина з її особливостями, здібностями, властивостями (філософська антропологія, антропософія, структурна антропологія, соціобіологія).
- Сфера духовних або інтелектуальних процесів (сфера свідомості) логіка (логіка, гносеологія, етика, естетика, філософія релігії, філософія права, історія філософії, ноологія).

Філософія виступає теоретичною формою розвитку світоглядного знання й загальною світоглядною методологією. У процесі свого соціокультурного здійснення вона виконує такі *функції*:

1) світоглядну (філософія допомагає людині знайти й обґрунтувати свої життєві орієнтири, з'ясувати зміст і значення життєвих цінностей).

2) методологічну (відкриває і обґрунтовує найзагальніші форми організації процесу пізнання соціальної дії, слугує орієнтиром у процесі наукового пошуку, виступає певною формою упорядкування світоглядних знань).

3) пізнавальну (завдяки дослідженню загальних проблем пізнання філософія озброює людину орієнтирами в пізнавальній діяльності, критеріями та ознаками правильного руху на шляху до надійних достовірних знань).

4) соціокультурну (як форма освоєння людиною світу, філософія виступає смислотворчим ядром культури).

5) прогностичну (філософія виступає для людини своєрідним способом подолання наявного, відкриває в людському бутті вимір належного й бажаного, тим самим вона виявляє свою здатність проектувати і прогнозувати життя людини).

6) виховну (прищеплює інтерес до самовиховання і самовдосконалення, творчого підходу до життя та пошуку життєвих сенсів).

7) логічну (сприяє виробленню культури людського мислення).

8) критичну (проявляється в опозиції філософії до повсякденної дійсності, руйнуванні звичних стереотипів та забобонів, пошуку шляхів до самовдосконалення).

5. Специфіка східного та західного способів філософування та буття в світі.

Під Заходом можна розуміти спосіб буття у світі, що ґрунтується на з'єднанні античної і християнської культур. У широкому сенсі Захід – це та частина планети, для якої цінності античної і християнської культур є основоположними. У строгому сенсі, Захід – це Західна Європа.

Основними цінностями західного способу буття у світі є особистість, практика технічного перетворення природи, історія.

Західна філософія тяжіє до раціонально-логічних та аналітичних досліджень, теоретичних систематизацій, має абстрактно-понятійний характер і виходить із певної автономності основних сфер як індивідуального, так і суспільного життя. У зв'язку з цим західна філософія має переважно індивідуальне спрямування та постає саме індивідуально-особистісним засобом життєвого самоутвердження.

Схід – це шлях людського буття, який ґрунтується на діалозі буддійського світоставлення з індуїзмом, а також даосизмом і конфуціанством. Це – визначення Сходу в строгому сенсі – як способу буття, протилежного Заходу. Його основними началами виступають природність, фаталізм і невідворотна віддяка (карма).

Східна філософія орієнтується на вихідні канонічні джерела, що регламентують функціонування всіх сфер суспільного життя (Коран, Веди, китайське П'ятикнижжя), цінує найбільше те, що освячене віками, намагається підпорядкувати індивідуальне цілому або навіть розчинити індивідуальне в світовому цілому. При цьому стиль східної філософії ближчий до художньо-образного, ніж до наукового, а сама філософія максимально наближена до морального повчання та навіть техніки людського удосконалення у певному способі життя.

Схід у широкому смислі тотожний Азії, тому містить у собі також і мусульманську культуру, яка є одним із варіантів зустрічі Заходу і Сходу.

Тести для проміжного контролю

1. Яке із визначення філософії є недостатньо повним?

- а) світогляд – це форма самосвідомості особистості та суспільства;
- б) світогляд – це сума знань про світ;
- в) світогляд – це здоровий глузд;
- г) світогляд – це інтегральне духовне утворення, що спонукає до практичної дії.

2. Які з наведених питань не є філософськими?

- а) що таке людина і яке її місце в світі;
- б) що таке свобода;
- в) що таке спадковість;
- г) чи відбувається прогрес суспільства.

3. Філософія виникає:

- а) у VII – VI ст. до н.е.;
- б) у IX – VIII ст. до н.е.;
- в) у II ст. до н.е.;
- г) у I ст. до н.е.

4. Що є предметом філософії?

- а) людина та її сутнісні виміри;
- б) суспільство та його історія;
- в) відношення людини до світу;
- г) природа у всій її багатоманітності.

5. Філософські знання характеризуються:

- а) практичністю;
- б) загальнозначимістю;
- в) надприродністю;
- г) закритістю.

6. Вкажіть характеристики не властиві філософським знанням.

- а) відсутністю чуттєвої конкретності;
- б) світоосяжністю;
- в) логічною обґрунтованістю положень;
- г) індиферентністю щодо людських інтересів.

7. Агностицизм це...

- а) заперечує буття Бога;
- б) визнає первинним дух, ідею;
- в) заперечення пізнання світу;
- г) розглядає матерію і свідомість як незалежні основи.

8. Філософія виконує такі функції:

- а) ілюзорно-компенсаторну;
- б) світоглядну;
- в) методологічну;
- г) регулятивну.

9. Світогляд має такі структурні виміри:

- а) компонентарний;
- б) рівневий;
- в) функціональний;
- г) раціональний.

10. Компонентарну структуру світогляду становлять:

- а) почуття;
- б) віра;
- в) знання;
- г) цінності.

11. Який структурний вимір світогляду складають світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння?

- а) компонентарний;
- б) рівневий;
- в) раціональний;
- г) функціональний.

12. Який із складників формують функціональну структуру світогляду?

- а) віра;
- б) любов;
- в) знання;
- г) переконання.

13. До історичних форм світогляду належить:

- а) міфологічний;
- б) гуманістичний;
- в) філософський;
- г) релігійний.

14. За морально-ціннісними орієнтирами виділяють такі типи світогляду:

- а) егоїстичний;
- б) буденний;
- в) національний;
- г) гуманістичний.

14. Основними підходами щодо виникнення філософії є:

- а) міфогенний;

- б) комплексний;
- в) гносеогенний;
- г) гуманістичний.

15. Основними цінностями західного способу буття є:

- а) особистість;
- б) історія;
- в) практика;
- г) самопоглядання.

16. Основними цінностями східного способу буття є:

- а) традиціоналізм;
- б) технічне перетворення природи;
- в) фаталізм;
- г) підпорядкування суспільного індивідуальному.

17. У відношенні мислення до буття виділяють такі позиції:

- а) матеріалізм;
- б) деїзм;
- в) плюралізм;
- г) ідеалізм.

Тема 2. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

1. Давньоіндійська філософія: моральна віддяка та її подолання. Корені індійської філософії: Веди та Упанішади. Індуїзм і його головні ідеї: карма і сансара. Буддизм: шлях звільнення від карми.
2. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософії Стародавнього Китаю. Даосизм: шлях знаходження безсмертя. Конфуціанство: ідея суспільної ієрархії. Буддизм у Китаї. Феномен чань-буддизму: активний вплив на реальність.

Література

1. Аверинцев С. С. Западно-восточные размышления или о не-сходстве восточного // Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации. – М., 1988.
2. Антология мировой философии. Т. 1, кн. 1. – М., 1969.
3. Атеисты, материалисты, диалектики Древнего Китая. – М., 1967.
4. Древнеиндийская философия. – М., 1963.
5. История философии в кратком изложении. – М., 1991.
6. Корнев В. И. Сущность учения буддизма // Философские вопросы буддизма. – Новосибирск, 1984.
7. Костюченко В. С. Классическая веданта и неоведантизм. – М., 1983.
8. Лу Куань Юй. Даосская йога, алхимия и бессмертие. – СПб., 1993.
9. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке (Древний Китай и Индия). – М., 1989.
10. Чаньшев А. Н. Курс лекций по древней философии. – М., 1963.
11. Читанка з історії філософії: У 6 кн. Кн. 1: Філософія Стародавнього Світу. – К., 1992.
12. Юнг К. Г. Йога и Запад // Архетип и символ. — М., 1991.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність давньоіндійської філософії від тогочасних релігійних систем?
2. Розкрийте сутність гуманізму давньокитайської філософії.
3. Порівняйте основні характеристики цивілізацій східного та західного типів, визначте місце України у співвідношенні цих цивілізацій.
4. Окресліть основні світоглядні ідеї «Вед» як духовного канону Стародавньої Індії.
5. Охарактеризуйте основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософських шкіл Стародавньої Індії.
6. Окресліть світоглядні ідеї давньокитайського «П'ятикнижжя».
7. Охарактеризуйте основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософських шкіл Стародавнього Китаю.
8. Поясніть сучасне значення ідейних надбань давньосхідної філософії.
9. Назвіть традиційні філософські школи Стародавньої Індії та розкрийте їх характерні особливості.
10. Розкрийте особливості філософського вчення Конфуція.

11. Назвіть основні філософські школи Стародавнього Сходу матеріалістичного напрямку. Дайте їх характеристику.
12. В чому, на Вашу думку, полягає обмеженість філософії Стародавнього Сходу. Обґрунтуйте.
13. Порівняйте між собою провідні ідеї філософських шкіл Стародавнього Сходу.
14. Назвіть традиційні філософські школи Стародавньої Індії. Визначте характерні особливості давньоіндійської філософії.

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному окресленні.
2. Україна та українська культура в контексті проблеми співвідношення західного та східного типу цивілізацій.
3. Порівняльний аналіз вихідних особливостей західного та східного типів філософування.
4. Філософські ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення.
5. Сучасна оцінка вихідних філософських ідей буддизму.
6. Сучасна оцінка основних ідей конфуціанства.
7. Сучасна оцінка провідних ідей даосизму.
8. Основні засади та особливості філософського вчення Конфуція.
9. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавньої Індії.
10. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавнього Китаю.
11. Філософські школи Стародавнього Китаю.
12. Філософські школи Стародавньої Індії.
13. Давньоіндійська філософія і сучасність.
14. Конфуцій і конфуціанство.

Ключові терміни і поняття

- Духовний канон життя, або канонічне джерело – у межах деяких, переважно традиціоналістських цивілізацій – збірка найдавніших, освячених авторитетом, часом і традицією переказів, настанов на життя, міфів, розповідей про богів або божественні об'явлення, що виконує роль нормативу-регулятора життєдіяльності людей в усіх сферах суспільного життя («Веди» – у Стародавній Індії, «П'ятикнижжя» – у Стародавньому Китаї, «Коран» – у мусульманських країнах).

- Сансара – зафіксовані в текстах «Вед» давньоіндійські уявлення про переселення душі з тіла в інше при його смерті; душа, на відміну від тіла, вважається безсмертною. Подальше для душі втілення може підносити або знижувати статус попереднього життя залежно від добрих або поганих вчинків людини. Вже в давні часи сансара була усвідомлена скоріше в негативних оцінках, ніж: позитивних: нескінченне блукання душі поставало як лише

накопичення страждань. Тому в середині I тисячоліття до Р.Х. у Стародавній Індії виникли духовні течії (або рухи), що шукали шляхів подолання сансари.

- Карма – в уявленнях про сансару – закон універсального причинного зв'язку, згідно з яким все, що здійснює душа під час її актуального існування у певному тілі, становить її життєвий контекст: нічого не губиться, нічого не зникає, тому все погане і все добре впливає на долю душі в її подальших втіленнях.

- Мокша – стан вічного щастя і блаженства, якого можуть досягнути ті душі, які у своїх життєвих втіленнях запобігли злу, чинили лише благодіяння

- Брахман – у давньоіндійських уявленнях про світ єдиний духовно-інтелектуальний початок світу.

- Атман – індивідуальні, конкретні виявлення брахмана.

- Дао – вихідне поняття філософії даосизму і дуже важливе для духовної культури Китаю. Ієрогліф, що позначає «дао», поєднує знак людини і знак шляху, але це розуміння людського шляху набуває у даосизмі всеохоплюючого смислу: весь Космос постає упорядкованим саме таким чином, що він припускає буття людини та певний тип її поведінки. Отже, «дао» – закон буття, початок Космосу, життєва доля людини і те, що повинно бути основою правильного людського мислення.

- Небо і земля – у давніх китайських уявленнях про світ – універсальні сутності, що виконують оцінні та орієнтовні функції: небо – це сфера чистих, ідеальних, правильних, вічних рухів та явищ, земля – сфера змішаних, часткових, кінцевих, неправильних рухів та явищ. Життя людини відбувається у проміжку між: Небом та Землею, тому людина розглядається причетною як до ідеального, так і до хаотичного. Самоназва Стародавнього Китаю – «Піднебесна країна» («Піднебесне царство»).

Короткий зміст теми

1. Панівні вектори давньосхідної філософії.

1. Усі філософські системи стародавнього сходу мають релігійний характер, що зберігається і донині.

2. Релігійний характер філософських систем спрямований не на пізнання світу, а на встановлення гармонії людини і світу, зміну світовідношення. Східна філософія не має проблем відсторонених від людини.

3. Пізнавальне відношення до світу не доходить тут до характерного для греків культу знання заради знання. Воно підпорядковане критичному завданню поведінки (Китай) або проблемі спасіння, тобто подоланню страждань через звільнення душі від безконечного колеса народжень (Індія). У відповідності з цим конструюється характерна для східної філософії картина світу.

4. Природа трактується не як предмет теоретичних розмірковувань і досліджень, а як об'єкт релігійно-етичної рефлексії.

5. Вчення про світ розгортається як варіація і продовження етичного вчення про людину, натурфілософія шукає в бутті не природні причинно-наслідкові

зв'язки, а вселенський моральний світопорядок (індійська карма), що визначає життєвий шлях і долю людини.

6. Філософська думка Стародавнього Сходу спирається на деякі попередні традиційні тексти та канонічні джерела.

2. Давньоіндійська філософія: моральна віддяка та її подолання.

Корені індійської філософії: Веди та Упанішади.

Канонічним духовним джерелом Стародавньої Індії є «*Веди*» (із їх назвою споріднене слово «відати», «знати»; записані на листках пальми приблизно за 1,5 тис. років до н.е.) до «Вед» входять міфи, розповіді про предків, богів, гімни, заклинання тощо. Сюди входять також певні тлумачення давніх світоглядних уявлень, які зосереджені в основному у космологічних міфах – міфах про походження Всесвіту з початкового хаосу, що трактується як Єдине – ще не розчленований еволюцією-часом та простором-неоднорідністю стан світу. Людина потенційно є мікрокосм цілий Всесвіт, проте до цілісності мікрокосму їй необхідно прийти шляхом духовного самовдосконалення.

З філософського погляду більш цікавими є «Упанішади» (від слова «сидіти поруч», мається на увазі поруч з учителем, тобто це пояснення таємних знань, що містяться у «Ведах»).

Упанішади містять:

- Версії виникнення світу (виникнення світу з яйця (ідея самозародження), виникнення світу внаслідок (тапасу) глибинного самозосередження первинного духу, виникнення світу внаслідок жертвопринесення (ідея внаслідок якої народження та смерть невід'ємні одна від одної);
- Трактування першооснови буття як універсального абстрактного принципу (брахман), який ототожнюється з індивідуальною духовною сутністю людини, її душею (атман);
- Концепція безмежного кола перевтілень душі (сансара та карма);
- Позитивна оцінка пізнання як самозосередження на первинних сутностях світу (необхідність усвідомлення єдності брахмана та атмана як умови звільнення від безмежного кола перевтілень);
- Думки про можливість здійснення людської свободи, яка здатна подолати космічний закон карми;
- Міркування про співвідношення дії, активності людини і свободи.

Звернемо увагу, що в Упанішадах здійснена одна із перших спроб пояснення світу на поняттєвому рівні. Один із найвищих рівнів раціоналізації прослідковується у вченні про знання. Знання тут носить ще містичний характер і здобувається за допомогою медитації. Не враховуючи містики цього знання, можемо констатувати зародження методу інтроспекції (самопостереження).

Сутність світу виявляється через тотожність брахману та атману. Вона розкривається на різних рівнях:

- 1) атман є тіло, то брахман – Космос;
- 2) атман є життєве «Я», душа, то брахман – космічна душа;

3) атман – інтелектуальне «Я», самосвідомість, то брахман – шивана (всевидячий володар світу);

4) на рівні інтелектуального «Я» брахман і атман зливаються воедино.

А оскільки брахман є і безкінечна самосвідомість, і вище блаженство, то саме тут лежить шлях до спасіння душі. Необхідно досягти цієї єдності і тим самим звільнитися від сансари.

Слід наголосити, що поряд з універсальним абстрактним принципом – брахманом, в упанішадах зустрічаємо й персоніфікованого бога-творця – Брахму. Він постає як нова форма уявлення про створення світу.

Слід наголосити, що Упанішади досить часто ототожнюють Атман з Пурушою (пралюдиною).

Індуїзм і його головні ідеї: карма і сансара.

Індуїзм приходить на зміну брахманізму наприкінці I тисячоліття до н. е. На відміну від брахманізму він є більш вільним від впливу Вед, а його філософське і релігійне вчення має вплив й досі.

Ранній етап становлення індуїзму виражається в епосах «Махабхарата» і «Рамаєна». Надалі джерелами індуїзму стають релігійно-космологічні поеми пурани.

Можна виділити *дві принципові особливості індуїзму як релігійно-філософської системи.*

1. На чолі міфологічного пантеону стоять три головних божества: Брахма, Вішну і Шива. Брахма виступає як Єдине, персоніфікуючи Брахмана як Абсолют світу. Вішну – божество, яке уособлює начало, що зберігає світ. Шива виражає начало, спрямоване зруйнувати та відновити світову гармонію.

2. Другою принциповою особливістю індуїзму є ідеї карми і сансари, що виявилися найбільш цікавими і плідними для західної людини.

Карма, як ми вже зазначали, виступає законом перевтілень безсмертної душі. У результаті праведного або неправедного життя людина може перевтілюватися у вищу або нижчу істоту.

Проте втілення відбуваються в межах матеріального світу. У ході таких втілень стає можливим безкінечне злиття Атмана із Брахманом. У такий спосіб людина одержує можливість безмежного вдосконалення; але це вдосконалення багато в чому є коловоротом – через неможливість абсолютного злиття з Брахманом.

Процес послідовного ланцюжка втілень, підпорядкований закону карми, одержав назву сансари (від санскритського: коловорот, переродження).

Еволюційний процес, що породжує брахманізм, а потім й індуїзм, породжує також класичні філософські системи Індії. Це – йога, ньєя, вайшешика, веданта, санкх'я, міманса.

Веданта. Основні ідеї веданти викладені у творі «Веданта-сутра». Її авторство приписується Бадараяні (II – III ст. н. е.). У веданті існують два напрями:

- адвайта;
- вішишта-адвайта.

На думку представників адвайти, ніякої реальності, окрім Бога не існує. Різноманітність світу – це тільки ілюзія, що виникає внаслідок пізнання.

В свою чергу, представники вішишта-адвайти, вважають, що існує три реальності: матерія, душа і Бог. Бог головна реальність, оскільки без нього матерія і душа можуть існувати тільки як поняття, а не як дійсність.

Основний метод пізнання – божественна інтуїція. Як релігійний світогляд веданта містить поняття про спокутування, яке полягає в новому з'єднанні з Богом. У сфері релігії це повинно досягатися через жертвоприношення, піст. У сфері філософії – шляхом повного відчуження від реального світу і заглиблення тільки в чисте мислення.

Санкх'я (санскр., букв. – число, перерахування, розрахунок). Її представники визнають авторитет Вед. Разом з тим санкх'я заснована не на тексті Вед безпосередньо, а на незалежному досвіді і роздумі. Назва санкх'я («число») пояснюється, насамперед тим, що її ідеї вибудовуються як аналітичне перерахування елементів космосу в їх становленні від вихідних принципів до всього різноманіття світу об'єктів.

Засновником санкх'ї вважається Капіла (7 ст. до н.е.). Найбільш давній систематизований виклад філософії санкх'я, що зберігся до наших днів, – твір Ішваракрішни «Санкх'я-карма» (I тисячоліття до н. е.).

Вихідний пункт метафізики санкх'ї – вчення про наявність наслідку в причині; наслідок і причина розуміються як два стани (виявлене і невиявлене) однієї і тієї ж субстанції. Це зумовлює пошук першопричини, не пов'язаної неодмінно з богом (деміургом), і до теорії еволюції – інволюції в поясненні світу. Разом з тим на відміну від представників адвайти веданти, які вважають перехід причини в наслідок лише видимістю, послідовники санкх'ї стверджують реальне перетворення причини в наслідок.

Санкх'я виходить з визнання двох вихідних реальностей – пракріті (матеріальна першопричина) і пуруша («Я», дух, свідомість).

Пракріті незалежна і активна, але позбавлена свідомості; вона – єдність протилежностей, основа і першопричина існування будь-яких об'єктів. Спочатку вона існувала в аморфній, нероздільній формі, її перетворення на істоти та предмети відбулося під впливом трьох якісних елементів (гунів або субстанцій): раджас – прагнення, тамас – темнота, і сантава – ясність.

Пуруша («Я») пасивна, але володіє свідомістю, що становить її сутність. При зіткненні пуруши з пракріті споконвічна рівновага гун порушується; в надрах пракріті починається хвилювання, гуни, з'єднуючись в різних комбінаціях і пропорціях, творять світ об'єктів.

Перший продукт розвитку – махат, «велике» (єдність), основа всього матеріального, він же – буддхи, тонка субстанція всіх розумових процесів – інтелект, який усвідомлює відмінність об'єкта і суб'єкта.

З Махата виникає другий продукт еволюції – аханкара (індивідуальне «Я»), принцип індивідуальності, самосвідомості. Залежно від переважання тієї чи іншої гуни або аханкари виникають 5 органів сприйняття; 5 органів дії; манас (розум як орган пізнання і дії); як складний продукт пракріті; стикаючись з почуттями, він перетворює нечіткі чуттєві дані в конкретні результати

сприйняття; 5 тонких елементів (танматри, тобто потенції звуку, дотику, кольору, смаку і запаху), вони, у свою чергу, формують 5 матеріальних елементів – акаша (ефір), повітря, вогонь, вода, земля. Всі ці початки утворюють складний ланцюг, в якій пракріті – причина всього, крім пуруші; махат, аханкара і танматри – наслідки одних причин і причина інших; почуття та матеріальні елементи – тільки наслідки.

Особливе місце в процесі еволюції займає джива – «Я», що припускає зв'язок почуттів з тілом і тому схильне страждань, що лежать в основі всякого тілесного буття. Звільнення від страждань досягається через повернення до власного «Я» з його відомого змішання з «не-Я» (тіло, почуття, розум), усвідомлення їх нетотожності, роз'єднання Пуруші (того, хто пізнає) і Пракріті (того, що пізнається) приводить до припинення еволюції та до виходу з круговороту народжень й смертей (сансари). «Я» стає безпристрасним стосовно зовнішнього світу і, відповідно, вільним.

Теорія пізнання санх'ї визнає три незалежних джерела достовірного пізнання:

- сприйняття за допомогою чуттів;
- логічний умовивід;
- свідчення авторитетів.

Вайшешика. Засновником вважається Канада (I ст. до н. е.), якому приписують авторство сутр. З усіх систем індійської філософії вайшешика була найбільш тісно пов'язана з натурфілософськими уявленнями стародавніх індійців. Космологічну теорію вайшешики можна розглядати як розвиток традиційного для індійської філософії уявлення про світ, який складається з фізичних елементів – землі, води, світла, повітря. Її атомістична теорія була подальшим розвитком матеріалістичної теорії про те, що всі явища і предмети дійсності, включаючи розум і свідомість, є продуктами матеріальних первинних атомів. Їх вчення про атоми ґрунтується на тому, що існують постійні зміни, вічний і циклічний процес розвитку та занепаду. В цьому процесі існує стійкий елемент – ану (атом, букв. – дихати, звучати). У розумінні вайшешики ану – вічні, незнищенні, ніким не створені – мають різноманітні властивості. Атом неподільний, має сферичну форму, не змінюється в часі, не може бути ні створений, ні зруйнований.

За своєю природою атоми пасивні. Їх рух залежить від зовнішнього поштовху. Пояснення початкового руху атомів у Канади носить спіритуалістичний характер. Первинний рух атоми отримують від невидимої сили – адрішти. Отримавши рух атоми з'єднуються один з одним. Обов'язковою умовою і засобом з'єднання атомів є ефір. Первинне з'єднання двох атомів утворює діаду, в свою чергу, діади, вступаючи в з'єднання між собою, утворюють більш складне з'єднання – тріаду, що складається з трьох диад і т.д.

Матеріальний світ не вічний, він створюється і руйнується. Процес світового творення і руйнування, тобто з'єднання і роз'єднання атомів, відбувається по певним повторюваним циклам. З'єднанням атомів управляє

світова душа – Брахма, спеціально створена богом. Але бог не є творцем Всесвіту, він тільки керує ним.

За бажанням верховного правителя або бога індивідуальні душі існуючі у світовому ефірі нарівні з атомами і володіють принципом адрішти, приводять в рух атоми повітря. Атоми повітря з'єднуючись в діади і тріади, породжують фізичну речовину – повітря. Аналогічно утворюються вода, земля, світло. Потім з атомів землі і світла створюється яйце, в якому бог створює Брахма і Всесвіт. Подальше створення речей фізичного світу та живих істот аж до богів проводиться Брахмою з поєднань атомів землі, води, світла і повітря. При цьому вічні субстанції – час, простір, ефір, атоми, не можуть бути створені, тому що вони існують вічно.

За вченням вайшешики *все існуюче включається в 6 категорій:*

- субстанція;
- якість;
- дія;
- загальне;
- особливе;
- притаманне.

Коментатори сутр додали 7 - ю категорію - заперечення, або небуття.

Основною категорією в системі вайшешики є субстанція, яка виражає сутність речі. Субстанції володіють якостями, які визначають властивості і характер речі. Канада їх налічує 17, коментатори – 24. Субстанції володіють діями. На противагу якості, що є постійною властивістю субстанції, дія – мінуща властивість субстанції, і становить її динамічну характеристику. Субстанції, якості та дії існують в залежності один від одного і пов'язані відношеннями, що виражені такими категоріями, як загальне, особливе і притаманне. Ці категорії існують реально і об'єктивно. Субстанції, що володіють якостями і діями, або рухами, складають об'єктивний світ.

Сутри налічують 9 субстанцій: земля, вода, світло, повітря, ефір, час, простір, душа і розум; перші 4 з цих субстанцій є матеріальними, вони складаються з атомів, які поєднуючись формують фізичний світ. Відповідно 4 матеріальним субстанціям є 4 роди атомів, що розрізняються якостями. Атоми землі мають запах, колір, смак, відчутність, тяжкість; атоми повітря – відчутність, атоми води – колір, смак, відчутність, тяжкість, і атоми світла – колір і відчутність.

Навколишній світ існує і взаємодіє в часі, просторі і ефірі. Він керується особливим моральним законом (дхарма). Він керує порядком Всесвіту і обумовлює правильну поведінку людини в житті. Виконання цих правил дозволяє людині домогтися високого місця в житті. Але це місце не постійне, тому що навіть *світова душа – Брахма* не володіє постійним насолодою.

Людини не може мати постійного спокою. Людина повинна безперервно вдосконалюватися, прагнучи досягти істинного знання.

Предметом пізнання, за вченням вайшешики, є об'єктивно існуючий світ. Є 4 роди дій чи істинного пізнання:

- сприйняття,
- висновок,

- пам'ять,
- інтуїтивне пізнання.

За допомогою сприйняття пізнаються складні субстанції (земля, вода, повітря і світло), якості, дії і фізичний світ або спільність. Вічні субстанції – ефір, простір, час, розум, душа, а також атоми і діади, пізнаються за допомогою логічного умовиводу. Є також 4 роди помилкового пізнання: сумнів, непорозуміння, невизначене знання і сновидіння.

Ньяя – правило, логічний висновок, метод, логіка. Засновником цієї течії вважається Акшапада Готама. Ньяя тісно пов'язана зі школою вайшешики. Вони доповнюють одна одну, зокрема ньяя доповнила метафізику вайшешики, але досліджувала її за допомогою логіки. Особлива увага приділялася проблемам гносеології, правилам і засобам надійного і правдивого пізнання. Зокрема, представники ньяя вважали, що знання відповідає об'єктивній дійсності, яка існує незалежно від суб'єкта пізнання.

Ньяя розрізняє чотири джерела або засоби достовірного пізнання (прамана):

1)чуттєве сприйняття або безпосереднє знання про об'єкт;

2)логічний висновок або умовивід (анумана) – пізнання об'єкта через вичленення незмінно супутньої йому ознаки (вьяпті);

3)порівняння, або аналогія (упамана) - впізнавання нового об'єкта на основі його випередження, опису та його схожості з уже відомим об'єктом;

4)словесне свідчення авторитету (шабда) – знання, що повідомляється заслуговуючою довіри особою, – учителем або ж священним писанням – Ведами. Центральне місце в гносеології ньяя займають умовиводи.

Ньяя розрізняє три види умовиводу:

1)від причини до наслідку, наприклад, про майбутній дощ відповідно до присутніх на небі дощових хмар;

2)від наслідку до причини, наприклад, про минулі дощі на основі підняття рівня води в річці;

3)про незмінне супроводження явищ, які, на перший погляд не видаються пов'язаними причинно-наслідковими зв'язками, наприклад, про рух небесних світил на основі зміни їх положення.

Об'єктами пізнання в ньяя виступають матеріальні та духовні явища. Серед останніх ньяя виділяє такі: душу (атман), почуття (індрії), розум (манас), активність (праврітті), дефекти розуму (доша), переродження (претьябхава), емоції задоволення і болю (пхала), страждання (дукха) і позбавлення від всіх страждань (апаварга).

Ньяя визнає доктрини душі, карми (дії), мокші (спасіння) та ін., хоча ці релігійні концепції грають роль лише в сфері етичних побудов ньяя, і не мають істотного в нас тлумачення філософських проблем.

Йога. Ця система виникає в II ст. до н. е. Основні принципи цієї філософської течії розробив Патанджалі. Представники йоги переконані, що найвищого блаженства людина може досягти не зміною об'єктивних умов свого життя, а повним звільненням своєї свідомості від впливу зовнішнього світу і досягненням особливого психічного стану – самадхи (зосередження), коли згасають усі

бажання, мислення зупиняється на певному внутрішньому пункті, порушується зв'язок зі світом і з'являється здатність інтуїтивного бачення світу. Для досягнення цього стану йога розробила цілу систему морально-етичної, фізичної та пізнавальної самодисципліни, в якій важливе місце посідає утримання від насилля над усім живим, забезпечення найбільш досконалих положень тіла, регулювання дихання, зосередженість думки тільки на окремому об'єкті при повному відключенні почуттів.

Важливим елементом системи є виклад правил психологічного тренування: до нього входить самовладання (яма), оволодіння диханням при певних положеннях тіла (асана), ізоляція почуттів від зовнішнього впливу (праяхара), концентрація думки (дхарана), медитація (дх'яна) і, нарешті, стан відторгнення (самадха), тобто звільнення свідомості від тілесної оболонки.

Серед усіх філософських течій давньої Індії йога займає особливе місце. Якщо майже всі філософські системи несли в собі заклик до вдосконалення особистості шляхом віри в Бога, то йога стверджувала, що Бог – це не найвище, чого можна досягти в своєму самовдосконаленні. Для досягнення самовдосконалення слід розбудити людину від рабської сплячки, вселити в неї почуття власної гідності.

Міманса – (санскр., букв. – роздуми, дослідження, тобто вирішення проблеми через критичне дослідження її підстав). Міманса спирається на авторитет Вед. У середині міманси зазвичай розрізняють пурва-мімансу. Вона тісно пов'язана з ритуалом. Згодом сформувалася утгара-міманса – ставила за мету дослідити пізнання.

Міманса сформувалася як результат дослідження Вед, що було пов'язане з необхідністю збереження складного і обширного тексту, який тривалий час передавався лише в усній формі, і правильного здійснення ритуалів. На основі Вед, які є вічними і самодостатніми, представники міманси висунули вчення про вічно існуючі звуки мовлення, як особливі субстанції, що які існували завжди. Сприйняттю вони доступні лише в своїх випадкових проявах. Артикульована мова лише виявляє ці звуки священного ведійського тексту, але не виробляє їх сама, подібно променю світла, який дає змогу побачити у темряві предмети, не створюючи їх при цьому самотійно.

Слід підкреслити, що майже всі напрямки давньоіндійської філософії виступали проти теорії звукових сутностей. Однак представники міманси продовжували розвивати її. Розуміння Вед як особливої священної суті, незалежної від творця і, отже, позбавленої помилок і вад, вело в мімансу до захисту ведійського ритуалізму. Веди нерозривно пов'язані з дхармою – ідеєю боргу, що втілюється, насамперед, у жертвоприношенні. Виконання боргу веде до поступового знищення карми і до звільнення, яке спочатку розумілося як нічим не обмежене блаженство, а пізніше – як припинення народжень і, отже, страждань.

Теорія пізнання міманси, яка ставила за мету обґрунтувати авторитет Вед, виходила з достовірності пізнання в умовах, визнаних нормальними (непошкодженість органів почуттів і наявність об'єктів). У цих умовах акт сприйняття природний, знання з'єднується з вірою, за наявності сумніву немає віри і відповідно немає знання. Представники міманси розрізняють два види пізнання – безпосереднє і опосередковане. У безпосередньому пізнанні

виділяються дві стадії: невизначене знання – про те, що об'єкт є, і визначене пізнання, відносить об'єкт до певного класу. Об'єкти, що сприймаються таким чином, не ілюзорні, а реальні, вони володіють різними ознаками, що дозволяє сприйняттю спочатку зрозуміти чим є об'єкт. Однак міманса визнає й інші джерела пізнання крім сприйняття: логічний висновок (анумана), схожість – порівняння (упамана), свідомство, або авторитет (шабда), постулювання (артхапатті), несприйняття (анупалабдхі – апеляція до відсутності об'єкта).

Метафізика міманси будується на визнанні реальності матеріального світу й інших об'єктів (душі, боги і т. п.), про які людина дізнається на підставі сприйняття чи інших джерел пізнання. Світ створюється з атомів відповідно до морального закону карми, який керує світом. Для своєї організації в світі атоми не потребують визнання бога як їх причини: якщо для ранньої міманси характерні згадки бога, то більш пізні представники міманси наполягали на відсутності доказів буття бога (незважаючи на беззастережне слідування представників міманси Ведам). Душа розуміється в мімансі як вічна і нескінченна субстанція, вона пов'язана з тілом, але не вмирає з ним; вона володіє свідомістю як якоюсь якістю, що виникає лише в певних умовах (коли душа з'єднується з тілом і перед органами сприйняття знаходиться об'єкт). Теорія причинності міманси виходить з визнання особливої невидимої сили, що виробляє наслідок. Міманса має вчення про особливу потенційну енергію, що виникає в душі при виконанні ритуалу; накопичення цієї енергії тягне за собою як результат в майбутньому – насолоду плодами виконання ритуалів.

Найбільшу популярність на Заході набули різноманітні течії йоги (від санскритського: глибоке міркування, споглядання). Це відбулося мабуть тому, що йога розробляє практичний шлях звільнення людини через систематичні вправи тіла і свідомості, які приводять до внутрішнього зосередження – самадхи. Йогічні вправи є універсальними як для східної так і для західної людини, й на початковому етапі не потребують принципової зміни світогляду.

Буддизм: шлях звільнення від карми.

Водночас, на відміну від йоги та інших класичних шкіл у індійській культурі виникають течії, які світоглядно протистоять брахманізму та індуїзму. Серед них чарвака-локаята, джайнізм і буддизм.

Засновником буддизму вважається індійський царевич Сіддхартха Гаутама (623 – 544 рр. до н. е.). Легенда говорить, що батько Гаутама всіляко захищав сина із самого раннього дитинства від споглядання страждань, але якось, вийшовши за двері палацу, юнак побачив немічного старця, зустрівся з хворим, знівеченим проказою, і, нарешті, назустріч йому пройшла похоронна процесія. В одну мить зруйнувався безтурботний світ його дитинства: людське буття постало перед ним потоком безкінечних страждань.

Вражений побаченим, царевич більше не повернувся в будинок батька і все життя шукав шлях звільнення від світового страждання, і знайшовши такий шлях, одержав ім'я Будди, що означає «просвітлений».

Будда виступив проти неминучості перевтілень людини. Він стверджував, що у межах сансари будь-яке буття є стражданням. Сансарі протистоїть нирвана – стан, у який людина переходить, звільнюючись від пут світу і перевтілень.

Але як можна звільнитися від пут перевтілень-страждань? Тільки через відмову від бажань емпіричного світу і плекання єдиного бажання – звільнитися від буденності у всіх її проявах. Ця настанова ріднить Будду з Христом, а буддизм – із християнством.

Вже в перші століття свого існування буддизм розділювався на 18 сект, розбіжності між якими викликали скликання буддійських соборів, які привели до того, що на початку н. е. сформувалося дві гілки буддизму: хінаяна і махаяна.

I. Буддизм періоду х і н а я н и (Малої Колісниці). Буддизм починає з того, що заперечує можливість існування душі у світі матеріальних перевтілень. Душа може існувати тільки за межами світу матеріальних втілень, у сансарі ж є лише тінь душі, а свою душу людина знаходить тільки через вихід у нирвану.

Іншою важливою особливістю раннього буддизму є вчення про те, що не існує матерії як цілісного світу.

Третьою особливістю є вчення про невідання (авід'ї), яке затемнює свідомість людини, примушуючи її бажати та страждати, і яке постійно відтворює сансару як колесо страждань.

Четверта особливість раннього буддизму – вчення про святого, який звільняється від авід'ї на шляху зосередження і медитації. На цьому шляху може бути досягнутий стан трансу, що наділяє медитуючого надприродними здібностями і перетворює його в надлюдину.

Другим етапом розвитку буддійського вчення в Індії стає буддизм м а х а я н и (Великої Колісниці) кінець 5 ст.

Висунення на перший план ідеалу порятунку не себе, а всього існуючого, є першою найважливішою особливістю буддизму махаяни.

Другою особливістю стає обожнювання Будди. Будда одержує найменування «Тіла вищого блаженства», і перетворюється в Бога.

Третьою особливістю буддизму махаяни є вчення про дві реальності – глибинну і поверхневу або сансару та нирвану. Цей поділ є характерним і для раннього буддизму, проте якщо раніше ілюзорність сансари доводилася через твердження про відсутність цілісного світу матерії, то тепер матерія сприймається нереальною через свою несвободу.

Четверта особливість буддизму махаяни полягає в запереченні можливості логічного і раціонального розуміння нирвани. Тільки містичне споглядання дає змогу осягнути її.

Важливо відзначити, що буддизм махаяни, розвиваючись, не відкинув хінаяни, а оголосив його можливим шляхом порятунку, адже кожна людина, залежно від її природних схильностей вибирає або «Велику Колісницю», або «Малу».

Третій період буддизму прийнято пов'язувати з двома мислителями – святим Асангою і його братом Васубандху. Головною особливістю цього періоду є посилення інтересу до логічного мислення, посилення скептицизму відносно існування зовнішнього світу, а також посилення можливостей людських ідей, вважаючи, що ідеї можуть давати не тільки відносне, а й абсолютне знання.

Філософський зміст буддизму включає два аспекти:

- вчення про природу речей;
- вчення про шляхи пізнання (вчення про душу та особу).

В основі буддійського вчення про природу речей лежить вчення про дхарми – «носії своєї ознаки», або «частки», «елементи». За вченням буддизму, дхарми-частинки виступають тканиною світової речовини, вони проникають у всі явища психічного і матеріального світу. Вони знаходяться в русі, кожен мить спалахуючи і згасаючи. Кожне згасання означає породження нового спалаху та нового згасання. У буддійській філософії прийнято порівнювати світ з потоком, який завжди тече, вічно змінюючись і перероджуючись. Перебування у кругообігу «буття проявленого» пов'язане зі стражданням, до звільнення з цього стану веде шлях пізнання – вісім настанов:

- «праведне бачення», «праведні погляди», тобто тверда і беззастережна віра в Будду, засвоєння його вчення, особливо «чотирьох благородних істин»;
- «праведні бажання», які полягають у рішучості жити відповідно до вчення Будди, і в прагненні до нірвани;
- «праведна промова», тобто не брехати, не зводити наклепи, не лжесвідчити, не грубити;
- «праведна поведінка» – нікому ні в чому не шкодити, не вбивати;
- «праведний спосіб життя» – працювати чесно, дотримуватися законів;
- «праведне устремління» – постійність у протидії шкідливим думкам і порадам, самоконтроль у думках й діях;
- «праведне мислення» – не відступати від засвоєних буддійських положень;
- «праведне самопоглиблення» – відмова від усього земного, від усіх радощів, намагання бути спокійним, досягати глибокого медитативного трансу.
- Цей «Восьмискладовий шлях спасіння» Будда звав серединним, бо він дозволяв уникнути крайнощів. І справді: він лежить між брахманізмом з його підкресленою аскетичністю і надмірним захопленням радощами життя.

Ряд ідей буддизму запозичено з брахманізму. Як приклад можна навести концепцію метемпсихозу – переселення душі з тіла однієї істоти в іншу. Це означає, що душа безсмертна. Душа складається з окремих дхарм, які після фізичної смерті людини не зникають, а втрачають місце в існуючій композиції, яка просто зникає. І негайно утворюється нова композиція, доля якої визначена життям тієї людини, яка була носієм душі, яка зазнає змін. Залежно від того, як ця людина жила, виконувала карму, дхарму, джамму (у даному разі це все синоніми терміну «закон», правила високоморального способу життя), буде відбуватися нове втілення перекомпонованої композиції дхарм. Якщо ж людина не виконувала вимоги закону, то її душа потрапить у тіло людини, що матиме гірше життя – вона може перетворитися на раба чи жебрака, або, що ще гірше у тіло нижчої істоти – тварини. Коли ж людина виконувала усе як належить, то її душа вселяється в тіло людини вищого суспільного рангу – монаха, архата (святого).

Досить цікаво вирішується у буддизмі й проблема особи, яка постає конкретною комбінацією сканд (частин) і виступає носієм певних якостей і можливостей. Від особистостей залежить, як вони будуть реалізовані. Правда, ця особистість відсунена на задній план надприродною Надособою. Ця Надособа – Божественне буття. Безмежне море породжує хвилі, якийсь час ці хвилі існують і знову повертаються в товщу води. Бог народжує із себе світ і знову втягує його в себе. Людина тут ніщо. Перевтілюється лише божественне – брахман. Разом з цим

– це не приниження людини, бо виходить, що вона є єдиносущною з Божеством, вона – вияв Божества. Головна біда людини в тому, що вона не знає, що вона частина Божества. Це «авідья» – незнання. Ця концепція цілковито розходиться з християнською, де душа – творіння Боже, але зі своєю самотійною історією, має свободу вибору і відповідальність перед Богом.

Слід наголосити, що буддизм розумів душу не як окрему духовну сутність всередині людини, яка потім виходить з тіла і мандрує в потойбічності, підкоряючись волі Бога, а як органічну єдність комбінацій дхарм, які породжують і матеріальне, і духовне. Особливі набори дхарм становлять п'ять сканд (частин) душі:

- 1) свідомість,
- 2) уявлення,
- 3) почуття,
- 4) кармічні сили,
- 5) матеріальна оболонка людини.

Сукупність сканд утворює душу людини – атман. Атман і становить особу людини та її особистість. Буддизм заперечує Атмана (душу), як довічну одиничну цільність. У цій схемі немає місця якомусь незмінному, вічному початку.

Свідомість, протікаючи через «індивідуальний потік» – земне життя, через проміжний стан і наступаюче за цим станом нове переродження в кожну мить змінює свій зміст. Це вічне становлення часто уподібнювалося в індійській філософії полум'ю світильника, в якому процес спалахування і згасання тече безперервно та створює враження сталості. Залучення ж до буття неявного, до нірвани, прирівнювалося до потухання вогню в світильнику, коли вичерпано паливо, що живить його. Але згаслий вогонь не є вогонь зниклий, а вогонь перейшов в інший стан. Буддійська діалектика виробила поняття перериваної течії потоку.

Буддійська космологія виходить з того, що світ – це породження спокою безконечного і безпочаткового стану, з якого виходять імпульси, які породжують активну природу. Ця активна природа складається з психічних (пуруша) і фізичних (пракріті) начал. З них і формується буття. Так виникають світи. Окремі частини буття мають обмеження в просторі і часі, вони згодом зникають, занурюючись у безподатковий стан. Світи гинуть.

2. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософії Стародавнього Китаю.

Духовним каноном життя Стародавнього Китаю є, так зване, «П'ятикнижжя» («У-цзінь»):

- Ші-цзінь (Книга пісень або віршів);
- І-цзінь (Книга змін);
- Чунь-цю (Книга літописів);
- Шу-цзінь (Книга історії);
- Лі-шу (Книга ритуалів).

У «П'ятикнижжі» подано фундаментальні складники давньокитайського світобачення. Важливе значення для китайської культури мала версія про те, що світ утворив першопредок Пань-Гу, який, розколовши первинне яйце, відділив Небо від Землі. На Небі запанували ідеальні закони буття, на Землі панують стихійність і випадковість. Китайська держава – це «Серединне царство», тобто людина і держава поєднують у собі властивості як Неба, так і Землі. Людина має вибір між двома відмінними типами поведінки.

Небо (Тіан, Тянь, Ті) – головне китайське божество. Це не дух неба, не якась сила, а саме живе небо, яке над нами, воно все бачить, усе знає, усе йому належить, воно всім керує. Воно є Верховний Правитель, обожнений матеріальний предмет, а не вища істота.

Все на світі є результатом взаємодії двох протилежних начал буття – Інь і Ян.

Інь уособлює темний, вологий, пасивний (жіночий) початок буття,

Ян – світлий, сухий, активний (чоловічий).

Внаслідок взаємодії Інь та Ян утворюють 5 світових стихій:

- вогонь,
- воду,
- землю,
- дерево,
- метал.

Людину розглядають як органічну частину Космосу.

Суттєво, що давньокитайська філософія порівняно з давньоіндійською виглядає стрункішою, деталізованішою.

Даосизм: шлях знаходження безсмертя.

Даосизм є однією з найдавніших релігійно-філософських течій Китаю, яка величезний вплив на розвиток усіх сторін китайської культури.

Історія становлення даосизму може бути розділена на два етапи:

1) зародження даосизму (до II ст. н. е.);

2) розвиток уже сформованого напрямку.

Корені даосизму сягають у найдавніші вірування шаманського типу.

Центральна ідея даосизму – це Ідея Дао – шляху до світової гармонії. Дао властива блага сила де.

Вчення про дао і де вперше в завершеній формі зафіксовано в книзі «Даодзе-цзин», що приписується філософові VI – V ст. до н. е. Лао-цзи. Подальший розвиток це вчення одержує в праці філософа IV – III ст. до н. е. Чжуан-цзи.

Категорія Дао в даосизмі виступає як шлях людини і усього світу, а також загальна основа та закон буття космосу. Спираючись на вироблені попередніми поколіннями поняття, філософ створює на їх основі якісно нову систему знань, в якій змальовується походження світу і людини. «Дао породжує одне, одне породжує два, два породжує три, а три – усі істоти» – такий вигляд у символічній формі має еволюція світу. Дао – сутність та основа всіх речей, і в цьому розумінні не існує без них, але водночас не може бути в них і виявлене. Воно нескінченне і невидиме, ніхто не може його собі підкорити. Говорячи сучасною філософською мовою, дао – це єдність буття і небуття, єдність закону і основи змінення речей. «Одне» – це хаос у вигляді безформеного туману

частинок ци, що безладно рухаються. «Два» – це розподіл хаосу на янь-ци та інь-ци. «Три» – зв'язок поміж двома початками породжує гармонію, а відтак народжується все сутнє.

Дао виявляється у світі через благу силу де (дослівно чеснота); завдяки де Дао оформляється в кінцевих речах світу. При цьому воно світиться крізь їхню кінечність; ширий мудрець завжди бачить у кінцевому і минулому прояв вічного Дао.

Для лаоської релігійно-філософської системи характерна віра в можливість набуття тілесного безсмертя через злиття з Дао. Для цього розробляються складні системи психофізичних вправ.

Важливішу роль, на думку послідовників даосизму, для досягнення тілесного безсмертя має правильне сексуальне життя. Зрозуміти це можна через категорію Ци – споконвічну енергію, що струменіє по всьому світу, створюючи речі і душі. Більш витончений її стан породжує духовний світ, більш грубий – матеріальний. Можна сказати, що ци – це проявлення Дао в нашому світі і, по суті, вона близька де. Ци виявляється у світі через Ян та Ін, які у поєднанні складають ци і ведуть до Дао. Тому і сексуальні стосунки в культурі даосизму є не лише актом чуттєвої насолоди і умовою продовження роду, а й засобом подолання роздвоєності світу і знаходження безсмертя. Поєднуються Ян та Ін через бойові мистецтва.

Конфуціанство: ідея суспільної ієрархії.

Конфуціанство на рубежі VI—V ст. до н. е. заснував давньокитайський філософ Конфуцій (Кун Фу-цзи), який висунув ідеал держави, в якій імператорська влада зливається з владою чиновників, що поєднують у собі якості філософів, художників і вчених. Імператор розглядається як носій «небесної» влади й іменується «Син Неба»; в його особистості з'єднуються початки Ян та Ін, тому другим його іменем є «батько і мати народу».

Слід зазначити, що Конфуцій був одним із перших мислителів, який переніс цент ваги роздумів мудреця з Космосу на соціум, звертаючись до совісті людини як головного чинника суспільного життя, він створює першу філософію моралі. В епоху Хань його вчення було канонізовано і довгий час (до 1949 року!) було державною ідеологією Китаю.

Обираючи шлях гармонізації суспільства, Конфуцій звертається до недавнього минулого, висунувши ідею патріархальної державності. Тільки тоді держава стане ідеальною, коли кожний буде знати своє місце і виконувати свої обов'язки, як визначено небом: «Володар є володарем, підданий – підданим, батько – батьком, син – сином».

Досягти такого стану можна двома шляхами. По-перше, постійним «виправленням найменувань», що означає – необхідно узгоджувати нові явища суспільного життя з традицією, тобто потрібно підганяти нові реалії під старий зміст понять. По-друге, шляхом повсякденного морального самовдосконалення, метою якого є цю-ньци – шляхетність людини.

Об'єктивно вчення Конфуція вносить нову ієрархію в соціальну структуру, коли за визначальний принцип береться не походження, не влада, не багатство, а моральність. З іншого боку, цю-ньци – ідеал і для держави, тому що

основою її поведінки є осягнення «жень» – людинолюбства, гуманності, взаємності, в основі якої своєю чергою лежать «і» (обов'язок), «сяо» (синівське шанування), «чхун» (вірність). Тому «шляхетна людина» є ідеальним законослухняним громадянином, якого не треба примушувати підкорюватися силою.

У таких громадян мусить бути мудрий правитель, що керує на основі добродетності. А це означає, що він спочатку має дарувати милість народові (який, за Конфуцієм, тільки про це і мріє), в якого має бути вдосталь їжі та зброї, щоб він міг довіряти правителю. Конфуцій заперечував писані закони, але ж держава без права не існує. Тоді він розв'язує цю проблему через розподіл функцій регуляції та покарання. Перша залишається за «лі» (ритуал), друга – за державою.

Конфуцій засновує своє вчення на вірі в божественне Небо та духи предків, що робить конфуціанство релігійною системою, особливістю якої є ототожнення порядку Всесвіту з державним устроєм. Категорія Дао переноситься на реалії державного життя і стає принципом державної ієрархії та порядку. Сенс людського існування вбачається в розвитку і утвердженні «соціального Дао». Основними рисами цього Дао є справедливість, мужність, поважна обережність, синівська шанобливість, братерська любов, власна гідність, вірність та ін. Проявом Дао в людині є чеснота (де), яка проявляється в товаристві у вигляді етико-ритуальної благопристойності (лі).

Отже, головними цінностями конфуціанства є суспільство та держава, поза якими людина є ніщо. Всі ці ідеї згодом втілювалися у китайському комуністичному та й посткомуністичному режимі.

Буддизм у Китаї. Феномен чань-буддизму: активний вплив на реальність.

Багата філософська традиція Китаю справила на буддизм сильний вплив, який увібрав багато положень даосизму і конфуціанства та перетворився на щось інше. Залишаючись незмінною нового культурного обриса набула центральна для буддизму концепція «чотирьох шляхетних істин»:

- буття є страждання;
- причина страждання – в прив'язаності до помилкового, емпіричного Я;
- щоб припинити страждання, необхідно звільнитися від помилкового Я;
- щоб звільнитися від помилкового Я, потрібно засвоїти певні ідеї та оволодіти конкретними практиками.

На цьому ґрунті у Китаї виник ряд філософських шкіл буддизму: тянь-тай, цзинту і чань, остання є найбільш впливовою як у Китаї, так і за його межами.

Школу чань-буддизму заснував в Китаї на рубежі V – VI ст. легендарний місіонер з Індії Бодхидхарма.

Основними рисами чань-буддизму стали:

1. Заперечення логічного мислення і письмового тексту як можливостей розуміння і передачі істини. Істина відкривається тільки в інтуїтивному осяянні.

2. Визнання того, що досконалість може бути досягнута лише в процесі активної зміни життя.

У чань-буддизмі високо цінуються ті види ставлення до світу, у яких духовне начало з'єднується з практичним і тілесним. Це фізична праця, творчість художника і поета, а також творчість воїна – бойові мистецтва, що виступають як протидія Світовому Злу, тобто для досягнення просвітління людина повинна змінити свою тілесність і стосунки з людьми так, щоб вони відповідали ідеалам буддизму. Цей принцип ріднить чан-буддизм не тільки з різноманітними школами махаяни, а й з вченнями йоги. В чань-буддизмі зберігається спрямованість на самотність і відлюдництво.

Тести для проміжного контролю

1. Філософські системи Стародавнього Сходу мають:

- а) релігійний характер;
- б) науковий характер;
- в) міфологічний характер;
- г) атеїстичний характер.

2. Центральними проблемами індійської філософії є:

- а) людина;
- б) природа;
- в) суспільство;
- г) наука.

3. Вчення про світ у східній філософії розглядається:

- а) як продовження етичного вчення;
- б) через призму причинно-наслідкових зв'язків;
- в) як предмет теоретичних розмірковувань;
- г) як засіб перетворення світу.

4. Канонічним духовним джерелом філософії Стародавньої Індії є:

- а) Веди;
- б) Упанішади;
- в) Талмуд;
- г) Тора.

5. Упанішади є духовним джерелом філософії:

- а) Стародавньої Індії;
- б) Стародавнього Китаю;
- в) Стародавнього Тибету;
- г) Стародавнього Риму.

6. Канонічними книгами індуїзму є:

- а) Махабхарата;
- б) Рамаєна;
- в) Веди;
- г) Упанішади.

7. На чолі міфологічного пантеону індуїзму стоять:

- а) Брахма;
- б) Вішну;
- в) Кришна;
- г) Шива.

8. Атман це:

- а) світова душа;
- б) індивідуальна душа;
- в) суспільна душа;
- г) тваринна душа.

9. Яка із філософсько-релігійних шкіл не є наступницею індуїзму:

- а) йога;
- б) міманса;
- в) вайшешика;
- г) махаяна.

10. Йога набула популярності на Заході завдяки тому що:

- а) вимагала зміни світогляду;
- б) не вимагала зміни світогляду;
- в) давала практичний шлях звільнення людини;
- г) давала шлях духовного звільнення людини.

11. Засновником буддизму є:

- а) Сіддхатха Гаутама;
- б) Лао Дзи;
- в) Кун Фу-цзи;
- г) Бодхидхарма.

12. Буддизм виник:

- а) у Індії;
- б) у Китаї;
- в) у Тибеті;
- г) у Японії.

13. Стан нірвани означає:

- а) звільнення від світу перетворень;
- б) досягнення найвищого рангу у світі перетворень;
- в) можливість спілкування з Богом;
- г) досягнення земного щастя.

14. Основними напрямками буддизму:

- а) хінаяна;
- б) махаяна;

- в) ньяя;
- г) міманса.

15. Представники хінаяни стверджують:

- а) можливість існування душі у матеріальному світі;
- б) не можливість існування душі у матеріальному світі;
- в) людина отримує душу лише з виходом у нірвану;
- г) людина втрачає душу з виходом у нірвану.

16. Відповідно до буддизму людина звільняється від страждань завдяки:

- а) відмові від бажань емпіричного світу;
- б) наполегливій праці;
- в) молитві;
- г) людина не може звільнитися від страждань взагалі.

17. Представниками хінаяни висувають на перший план ідеал порятунку:

- а) людини;
- б) суспільства;
- в) світу загалом;
- г) тваринного світу.

18. Представники махаяни на перший план висувають ідеал порятунку:

- а) людини;
- б) суспільства;
- в) всього існуючого;
- г) вважають світ приреченим.

19. Представники махаяни вважають, що:

- а) стан нірвани можна зрозуміти за допомогою раціо та логіки;
- б) стан нірвани не можна зрозуміти за допомогою раціо та логіки;
- в) стан нірвани можна збагнути за допомогою містичного споглядання;
- г) нірвану не можна збагнути через містичне споглядання.

20. Найвизначнішими представниками і засновниками даосизму є:

- а) Лао-цзи;
- б) Чжуан-цзи;
- в) Кон Фу-цзи;
- г) Сідхартха Гаутама.

21. Головними цінностями конфуціанства є:

- а) суспільство;
- б) держава;
- в) людина;
- г) світ загалом.

Тема 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

1. Поняття античної філософії. Етапи її розвитку та загальні особливості.
2. Розвиток ідей у натурфілософських («фізичних») школах Стародавньої Греції: Мілетська школа, Анаксімен, Піфагор, Геракліт, елейці, атомізм, еволюціонізм, ноологія.
3. Ідеї та представники високої класики в розвитку античної філософії: софісти, Сократ, Платон та Арістотель.
4. Філософія епохи еллінізму як завершальний цикл розвитку античної філософії: школи, ідеї, представники.

Література

1. Асмус В. Ф. Античная философия. – М., 1978.
2. Богомолов А. С. Античная философия. – М., 1983.
3. Виндельбанд В. История древней философии. – К., 1995.
4. Горбачев В. Г. История философии. Краткий курс лекций. – Брянск, 2000.
5. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії. – Львів, 1993.
6. Лосев А. Ф. История античной философии. – М., 1989.
7. Татаркевич В. История философии. Т. 1. – Львів, 1997.
8. Філософія Стародавнього Світу: Читанка з історії філософії. - К., 1992.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що є основою визначення основних етапів розвитку античної філософії?
2. Розкрийте співвідношення понять «антична філософія» та «давньогрецька філософія».
3. Які характерні риси філософії Стародавньої Греції?
4. Позначте основні напрями розвитку ідей в античній натурфілософії.
5. В чому полягали основні здобутки представників мілетської школи?
6. Які характерні риси властиві давньогрецькій філософії досократівського періоду? Чим вони зумовлені?
7. Дайте загальну характеристику мілетської школи.
8. Назвіть характерні особливості піфагорейської та елейської філософських шкіл.
9. Якою давньогрецькою філософською школою закладені початки ідеалізму?
10. Кому із давньогрецьких філософів належить ідея саморуху? У чому її суть?
11. У чому історична заслуга і обмеженість давньогрецької філософії?
12. До розуміння чого прагнули передусім філософи Давньої Греції? Яку назву має ця важлива філософська проблема?
13. Представники мілетської школи вбачали основу об'єктивного світу в його матеріальному першопочатку: воді (Фалес), вогні (Геракліт), повітрі (Анаксімен) та ін. В чому полягала сильна сторона та обмеженість мілетців? Відповідь аргументуйте.
14. Поясніть значення філософських ідей Піфагора.
15. Охарактеризуйте найважливіші особливості філософії Геракліта Ефеського.

16. Поясніть позитивні та негативні сторони діяльності давньогрецьких софістів.
17. Охарактеризуйте основні здобутки філософської діяльності Сократа.
18. Розкрийте зміст та значення основних ідей Платона.
19. В чому проявляються особливості філософії Платона?
20. Поясніть значення провідних ідей філософії Аристотеля.
21. Порівняйте ідеї Платона та Аристотеля і обґрунтуйте свої висновки.
22. Поясніть особливості та здобутки філософських шкіл пізньої античної філософії.
23. У чому полягає суть атомістичного матеріалізму Демокрита? Вчення про природу і теорію пізнання.
24. Назвіть фундаментальні засади вчення Платона про ідеї та його теорію пізнання.
25. Як позначилася на майбутньому філософії інтерпретація буття давньогрецькими філософами Демокритом і Платоном?
26. Назвіть філософів античності, які розвивали атомістичні погляди на природу.
27. Яке філософське відкриття (поворот у філософії) здійснив Сократ?
28. Дайте характеристику концепції ідеальної держави Платона.
29. Яке значення вкладали Демокрит і Платон у поняття філософії?
30. Чому софістів називали представниками грецького Просвітництва? «Людина є міра всіх речей», – що розуміли під цим виразом софісти?
31. Суть енциклопедичної системи Аристотеля. Вчення про начала і чотири причини суцього.
32. Назвіть основні школи філософії еллінізму, визначте їх характерні риси

Темі рефератів і контрольних робіт

1. Феномен античної філософії в європейській історії.
2. Умови та чинники формування античної філософії.
3. Значення ідей античної натурфілософії для сучасної філософії та науки.
4. Оцінка ролі софістів в розвитку античної філософії та культури: позитивне та негативне в їх діяльності.
5. Життя та філософська діяльність Сократа.
6. Проблема людини у філософії Сократа.
7. Філософське вчення Платона.
8. Платонівська «ідеальна держава» і сучасність.
9. Поняття душі у філософії Аристотеля і сучасність.
10. Вихідні ідеї філософії Аристотеля.
11. Здобутки філософських шкіл пізньої античної філософії.
12. Впливи античної філософії на розвиток української філософської думки та культури.

Ключові терміни і поняття

- Фізис (або ф'юзис) (з давньогрец. – природа, природа речі, сутність) – у вихідному значенні те, що становить основу будь-чого, що довільно, без впливу

ззовні діє, проявляє активність, зростає, розширюється, породжує свої різноманітні прояви .

- Архе (з давньогрец. – початок; перший, вихідний, головний пункт; засада) – у давньогрецькій філософії – універсальний початок усього суцього.

- Атом – дослівно: неподільний, неруйнівний; найменша частинка речовини, яка не підлягає ніяким змінам; за Демокритом, наявність такої частинки є запорукою незнищеності світу.

- Космос (з давньогрец. – порядок, краса, влаштування, оздоблення) – розуміння Всесвіту як розумно та закономірно впорядкованого.

- Ідея (або ейдос) – дослівно: вид, вигляд; основне поняття філософії Платона, що позначає внутрішню неподільну цілісність будь-чого, завершену, одвічну його сутність; за дещо модернізованим тлумаченням – сукупність необхідних та достатніх елементів будь-якого явища або його конструктивний принцип.

- Гілеморфізм (з давньогрец. – гіле та морфе) – за Аристотелем, вихідні складові будь-якого суцього; матерія – невизначений пасивний матеріал; форма – активне впорядкування матерії.

- Ноос (або нус) (з давньогрец. – розсудок, розум, мудрість) – у давньогрецькій філософії – Світовий розум, розпорядник та впорядник усього суцього у світі.

- Катараксія – незворушність, безпристрасність; у школах завершального циклу античної філософії – душевний стан, до якого повинен спрямовувати своє самовдосконалення прихильник мудрості.

Короткий зміст теми

1. Поняття античної філософії. Етапи її розвитку та загальні особливості.

Слово «античний» в перекладі з латинської означає «давній». Але у звуженому й усталеному вживанні воно позначає греко-римський давній світ. Відповідно до «античної філософії» входять філософські здобутки цього світу. Зауважимо, що поняття «антична філософія» ширше від поняття «давньогрецька філософія», що чітко проявляється у розгляді етапів розвитку античної філософії:

- натурфілософія (VI – I пол. V ст. до н.е.);

- класична філософія (II пол. V – IV ст. до н.е.) (софісти, Сократ, Платон, Аристотель)

- пізня антична філософія – еллінізм (кін. IV ст. до н.е. – V ст. н.е.).

Головним джерелом античної філософії була давньогрецька міфологія. Протягом усього періоду свого існування вона зберегла виразно космоцентричний характер, тобто в центрі уваги був цілісний космос, де боги, люди, природа складають єдність, універсам, який пояснюється і осмислюється через міфи, сказання про богів, героїв. Уже на міфологічному рівні у стародавніх греків, або, як вони себе називали, еллінів почало розвиватися уявлення про об'єктивну необхідність, незалежну від волі богів – силу долі.

Якщо головним джерелом грецької філософії була міфологія, то умовою її розвитку стала така форма демократичного устрою суспільства як поліс – місто-держава. Демократичний устрій еллінських полісів забезпечував вільне обрання способу життя, публічне висловлення власних поглядів. Відкритість суспільного, політичного життя в полісі, панування закону орієнтували мудреців на пошук законів, які керують природою. Утвердження в полісах демократичних прав громадян створило умови для виникнення і розвитку логіки, риторики, політичної теорії, що сприяло формуванню філософії як форми теоретичного осмислення світу.

Загальні особливості античної філософії:

- набула автономного (щодо інших сфер суспільного життя) характеру розвитку, завдяки чому вона вперше отримала тут свою назву;
- постала відкритою та доступною: всі вільні громадяни, окрім жінок, мали право займатися філософією;
- була надзвичайно пластичною, тобто здатною набувати різних форм та виявлень;
- була надзвичайно динамічною у розвитку (саме тому, що приймалися різні позиції і відбувалося швидке нарощування ідей, знань, проблем).

2. Розвиток ідей у натурфілософських («фізичних») школах Стародавньої Греції: Мілетська школа, Піфагор, Геракліт, елеати, атомізм, еволюціонізм, ноологія.

Антична філософія розпочинається з появи натурфілософських (натурфілософія – філософське осмислення природи) ідей та шкіл у Стародавній Греції.

Першим філософом Стародавньої Греції вважається Фалес із Мілета (624-526 рр. до н.е.). від нього дійшло дві думки: «Усе з води» та «Усе має душу».

Інший представник Мілетської школи Анаксимандр (610-546 рр. до н.е.), стверджував, що «архе» саме по собі не схоже ні на що – це «апейрон», невизначене, безмежне.

Третій представник школи Анаксімен (585-525 рр. до н.е.) об'єднавши думки своїх попередників стверджував, що першопочатком є повітря, що є безмежним, але доступним сприйняттю.

Мілетці підготували ідейний ґрунт для досить продуктивної думки проте, що «все подібне до числа та пропорції», яка належить Піфагору (570-бл.500 рр. до н.е.). Філософ виходячи з міркувань попередників стверджував, що якщо «все» є щось «одне», тоді світ є однорідним, тобто постає в одній якості, а у такому разі відмінності між речами не якісні, а кількісні, отже їх можна виміряти числом.

Геракліт Ефеський (544-483 рр. до н.е.) вважав за необхідне перенести акцент з питання «Що є світ?» на питання «Як слід мислити, щоб мати достовірні знання?». З того часу ці питання стають основними питаннями пізнання.

Геракліту належить думка «Усе тече все змінюється». У даному становленні перебувають чотири стихії: вогонь, повітря, вода і земля, які мірами переходять

одна в одну, завдяки чому світовий кругообіг здійснюється від протилежного до протилежного. Енергію цьому рухові дає Вогонь, який мірами спалахує і мірами згасає. Світовий рух здійснюється у відповідності до світового закону – Логосу.

Після Геракліта філософські вчення виявлялися через поєднання питань «Що? І «Як?»».

Елейська школа Парменід (540-450 рр. до н.е.) та Зенон (490-430 рр. до н.е.). Парменід стверджував: «Лише буття є, а небуття узагалі немає». Бо про що б ми не мислили, думка буде не порожня. Навіть мислячи про небуття, ми вводимо його в ранг буття, бо воно в цей момент існує для самого мислення як його предмет. Отже, усюди є лише буття, що дорівнює собі самому і є незмінне й невичерпне. Зенон спрямував свої зусилля на розроблення «апорій», які доводили не мислимість руху і змін.

Школа атомізму Демокрит (480-390 рр. до н.е.), Левкіп (500-440 рр. до н.е.) виходили із думки, що «ніщо не виникає з нічого і не перетворюється у ніщо». Якщо у світі не було б чогось стійкого і незмінного, світ не утримався б у бутті. Можна ділити і дробити речовину, але не нескінченно; край, межа можливого поділу – атом (неподільний, має кількісні властивості і не має якісних; атом рухається у порожнечі, яка є матеріальною, атоми відрізняються один від одного формою та місцем знаходження); його існування – запорука незнищенності світу. З атомів утворюються світові стихії, а з останніх – усе, що існує.

Школа еволюціонізму Емпедокл (483-423 рр. до н. е.), головна думка якої полягає у твердженні про те, що всі процеси світу можна пояснити через взаємодію чотирьох стихій, або елементів (вогонь, повітря, вода й земля), та двох сил протилежного спрямування (любов і ворожнеча). Під дією любові подібне з'єднується із подібним, а під дією ворожнечі навпаки – у світі панують роз'єднання, розпад. Любов та ворожнеча по чергово встановлюють своє панування у світі, а останній перебуває у періодичних станах прямування або до досконалості (так виникають Космос і всі форми життя), або до розпаду, який неминучий після панування любові.

Школа ноології, або концепції всесвітнього розуму. Розробив її Анаксагор (500-428 рр. до н.е.), на думку якого все, що існує, складається з частинок, які містять у собі всі якості та властивості світу, – із гомемерій (частково подібних до всього). Тому ми й бачимо різноманітність світу. Але конкретне поєднання гомемерій зумовлене дією світового розуму – Нуса, або Нооса; саме він постає мірою для усього суцього.

3. Ідеї та представники високої класики в розвитку античної філософії: софісти, Сократ, Платон та Аристотель.

У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності.

Першими повернення проблематики від пізнання природи до пізнання людини здійснили софісти – платні вчителі мудрості. Софісти були першими просвітителами в історії культури, які не лише самі шукали мудрості, але й

навчали інших, зробивши це своєю професією. Вони вчили своїх учнів, як менш вагомими аргументами долати більш вагомі, щоб перемогти в диспуті (суперечці). Визначні представники софістів – Протагор, Горгій (V-IV ст. до н.е.). Для них спільним є філософський релятивізм, тобто вчення про відносний характер знання, моральних норм. Протагор говорив, що «людина є мірилом усіх речей», а сутність речі залежить від її оцінки людиною. Вони звертали увагу на особливості процесу пізнання, вважаючи, що єдиною для всіх (тобто об'єктивною) істини не існує: істина у кожного своя (це називається скептицизмом). Вони закликали вивчати саму людину, оголошуючи її об'єктом пізнання.

На ідеях софізму була сформована філософія Сократа, який кардинально змінює вектор філософських досліджень від вивчення Космосу, природи до людини як духовної істоти. «Пізнай самого себе» – головна теза філософії Сократа. Саме вона вперше вирізняє людину з цілісності та підпорядкованості космосу, тим самим визначає предметом філософії відношення «людина-світ».

Не менш важливою є й інша теза Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю», що є виявом специфічного сократівського скептицизму, в основі якого лежить необхідність наявності критерію для знання. Цим критерієм на думку Сократа виступає безсмертна душа людини, яка потенційно знає все. Її варто заставити пригадати наявні знання, що здійснюється шляхом суперечності з самим собою (через діалог).

Учнем Сократа був Платон (427-347 рр. до н.е.). У своєму вченні про світ Платон обґрунтовує ідеалістичну концепцію. Першооснову буття Платон бачив в ідеї, «ейдосі». Ідеї – це сутності речей. Реально існує не чуттєве явище предмета, а його безтілесна сутність, що не сприймається органами чуття, яка доступна лише для розуму. Ці сутності існують незалежно від суб'єкта.

Світ ідей – безтілесний, невидимий, безколірний, безформний, але має свою чітку структуру. На вершині піраміди – Благо; потім ідеї вищої цінності категорій буття (істина, прекрасне, справедливе і т.д.); далі – ідеї фізичних явищ та процесів (рух, спокій, колір тощо), і, нарешті ідеї окремих розрядів істот (тварин, людини), ідеї предметів, створених людьми, ідеї відносин. У вченні Платона ідеї зображуються як:

- причина або джерело буття, його властивостей і відносин;
- парадигма (зразок), дивлячись на яку творець створює світ;
- мета, до якої, як до верховного Блага, прагне все.

Світ речей – бліда копія світу ідей. Це світ, де існує першоматерія – хаотична, змінна, смертна. Між світом ідей і світом першоматерії – світ природи, сукупність матеріальних речей. Чуттєвий світ – це породження світу ідей і матерії. Чуттєва річ є неповною подібністю своєї ідеї. В той же час вона має стосунок до матерії, її безмежної подільності, й тим причетна до небуття. Платон вважає, що світ ідей – це світ дійсного буття. Чому ж люди відносять поняття буття до речей? Чому їх вважають первинними? Платон відповідає на ці запитання своєю знаменитою притчею про печеру. Люди живуть, як у печері, в чуттєвому світі речей, не здатні сприймати своїми органами чуття нічого, крім них, і тому навіть не здогадуються про існування справжнього буття, яким

є світ ідей, а його блідими тінями є чуттєві речі. Лише розум допомагає їм споглядати світ ідей.

За Платоном природа людини – подвійна. Людина має безсмертну душу і смертне тіло. Тіло є в'язницею душі, яка і приліплена до нього. Душа має три рівні: розумний, нерозумний (чуттєвий), вольовий. Розумний рівень – це рівень мислення. Чуттєвий рівень – породжує людські пристрасті. Людина закохується, відчуває голод і спрагу. Вольовий початок спонукає людину до діяльності. Душа людини походить від надприродного світу ідей.

Завдяки душі людина здатна сприймати не лише видимість речей, матеріальну оболонку, але й їх сутність – ейдоси. Душа в надприродному святі ідей сприймала їх безпосередньо і, перебуваючи у в'язниці тіла, вона зберігає це знання, але в дуже затьмареному вигляді. Людина, сприймаючи предмети чуттєвого світу, начебто поступово пригадує своє знання про ідеї. Тобто, за Платоном, процес пізнання є пригадуванням того, що вже закладено в душі. Ейдоси пізнаються інтуїцією, яка є незалежною від чуттєвого сприйняття зовнішнього світу. Поводирем душі в процесі пізнання є філософія. Вона звільняє душу від пут, які накладає на неї тіло, привчає сприймати світ очима розуму й розуміти сутність речей. Процес пізнання у Платона нерозривно пов'язаний з процесом самовиховання і самовдосконалення. Це не пізнання для пізнання, а пізнання задля етичного самовдосконалення.

Сутність людини, за Платоном, повинна визначати і сутність ідеальної держави. Держава є знаряддям удосконалення людської душі. Керувати ідеальною державою повинні філософи, бо вони досягли найвищого рівня мудрості і можуть укласти справедливі закони. Воїни уособлюють вольовий рівень душі. Вони захищають закони і втілюють їх у життя. «Третій стан» (селяни, ремісники, купці) керується в своїй діяльності пристрастями, саме тому повинні підлягати філософам і воїнам. Але разом з тим тільки «третій стан» в ідеальній державі має приватну власність. Філософи та воїни існують за рахунок державного забезпечення і не мають жодних прав на майно.

Науково-теоретичний синтез усього попереднього розвитку античної філософії був здійснений Аристотелем (384-322 рр. до н.е.), будучи учнем Платона Аристотель не прийняв його теорії ідей («Платон мені друг, але істина – дорожча»), стверджуючи, що ідея та річ – це те ж саме, лише річ існує у реальності, а ідея – у пізнанні, і позначає загальне в різних речах. Саме тому пізнання слід спрямувати на внутрішню будову речей, їх причини і дії. Речі складаються з матерії і форми. Поза формою матерія є лише пасивна можливість. Разом із формою матерія є субстратом (подібно як глина для скульптора). Форми продукує «форма всіх форм» або світовий розум, який мислячи себе утворює можливі форми. Буття конкретних речей зумовлене чотирма причинами: матеріальною, формальною, дійовою (поєднує форму та матерію) і цільовою. Остання, визначає місце певної речі в соціумі.

Людина може отримувати певні знання про реальність, оперуючи лише ідеями, не звертаючись до речей. Аристотель створив науку про закони (закон тотожності предмета думки, неприпущення суперечності та виключеного

третього) і форми (поняття, судження та умовивід) правильного мислення і назвав її логікою.

4. Філософія епохи еллінізму як завершальний цикл розвитку античної філософії: школи, ідеї, представники.

Еллінізм – це період від походів Олександра Македонського до захоплення Єгипту римлянами (з 338 р. – по 530 р. до н.е.). Занепад давньої полісної демократії, розвиток монархічної форми правління, численні державні перевороти, війни, розорення, збагачення сприяли посиленню індивідуалізму. Водночас широко розповсюджується фаталізм – віра в панування вад людиною невідворотних сил долі. Занадто багато в житті людини тепер залежало від випадковості, дії невідомих сил. Усі ці зміни в суспільному житті знайшли свій прояв у релігії, філософії, мистецтві.

Настає період змін у змісті та основних завданнях філософії. Виникають нові філософські школи, де основна увага зосереджується на проблемах етики, моралі. Серед них особливого поширення набувають вчення стоїків, філософія Епікура, скептицизм.

Епікуреїзм (Епікур (342-271 рр. до н.е., Тит Лукрецій Кар 398-355 рр. до н.е.). Засновником був Епікур (342-271 рр. до н.е.). Як продовжувач учення Демокрита, Епікур розвинув атомістичну теорію: атоми, які відрізняються за формою і розмірами, відрізняються також і за вагою. Епікур першим звернув увагу на атомну вагу. Атоми вічно рухаються в порожнечі з однаковою швидкістю за необхідністю. Але, на відміну від Демокрита, Епікур вважав, що спонтанне самовідхилення атомів від прямолінійного руху викликає їх зіткнення і утворює предмети. Рух атомів не повністю підкоряється невідворотній необхідності, а має й певний мінімум свободи. Так і людина: її життєвий шлях не визначається повністю вироком долі, а й залежить від людської волі. Всесвіт є безмежним й безконечним у просторі й часі. Душа людини не безсмертна, а помирає разом з тілом. Ідеал епікуреїзму – споглядальне життя в тиші та спокої, сповнене духовних насолод. Головною перешкодою на шляху до щастя, за Епікуром, є страх перед богами і смертю. Боги є, вони блаженні, але не втручаються в людське життя. А про смерть мислитель сказав: «Смерть для нас ніщо: що розклатось, то нечутливе, а що нечутливе, то для нас ніщо».

Скептицизм Пірон (360-270 рр. до н.е.) стверджував неможливість створення істинної філософії, обґрунтовуючи основними засадами скептицизму:

- Кожна річ є не більше такою ніж будь-якою іншою;
- Варто утримуватись від будь-яких суджень про речі;
- Необхідно зберігати стан автаркії (самовладності).

Стоїцизм Зенон-стоїк (340-325 рр. до н.е.). Стоїцизм закликав людину до життєвої мудрості та самовладності, адже світ пронизаний божественною пневмою, у ньому панує фатум – невблаганний закон долі. Фатуму не варто опиратись: того, хто бажає доля вабить, хто не бажає – тягне. Через це людині залишається лише визначити своє ставлення до того, що змінити не можна. Гідне ставлення до будь-чого – спокій, незворушність, зберігання внутрішньої

автономії. Стоїки сприяли систематизації філософського знання; вони поділили філософію на фізику, логіку та етику.

Римська філософія виникає в II-I ст. до н.е. під вирішальним впливом елліністичної філософії як її латиномовне відгалуження. Найпоширенішими в Римі були епікуреїзм та стоїцизм.

Видатним послідовником Епікура був Тит Лукрецій Кар (398-355 рр. до н.е.). У поемі «Про природу речей» він розвинув філософське вчення Епікура. В першій книзі викладена атомістична теорія, в другій – показано, як з вічного руху виникає оточуючий світ. З матеріалістичних позицій розглядаються проблеми душі та пізнання, трактуються різні природні явища. Лукрецій заперечував втручання богів у людські справи; стверджував, що всі культурні надбання є породженням розуму людини, а не богів.

Серед освічених верств Римської імперії особливо популярним був стоїцизм. Видатним його представником був Луцій Анней Сенека (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.). Він схиляється до проблем практичної філософії, зокрема, до проблеми вибору людиною життєвого шляху. Мета людського життя полягає в досягненні мудрості. За Сенекою, філософія повинна загартовувати характер людини, щоб вона могла мужньо протистояти життєвим бурям. Сенека ототожнює бога з природою. Він стверджує, що «... не може бути природи без бога і бога без природи». Бог є причиною природи. Над світом панує доля, божественна воля і людина нічого не здатна змінити. Мудра людина повинна з гідністю приймати волю божества: «змінити цей порядок ми не в силі, – проте в силі досягти величі духу...». Єдине, що може людина змінити і вдосконалити в світі – це саму себе. Керуючись голосом совісті, яка спрямовує до добра, людина може досягти «блаженного життя», тобто стану духовного спокою, внутрішньої незалежності від зовнішніх обставин. На відміну від грецьких стоїків, Сенека не засуджує людські пристрасті. Він підкреслює, що совість причетна більш до почуттів, ніж до розуму. Керуючись високими, шляхетними почуттями – коханням, прив'язаністю до ближнього – людина схиляється до добродесних вчинків, усвідомлює свій обов'язок перед людством, наближається до Бога. Стоїчна філософія значно вплинула на розвиток християнської теології.

У III ст. н.е. виникає остання оригінальна філософська концепція античного світу – неоплатонізм (Плотін (205-270 рр.), Прокл (412-485 рр.)) довів до ретельних деталізацій і логічної стрункості основні думки Платона. Світ являє собою послідовне «Виливання» (емманацию) божественного Єдиного, воно незмінне і тотожне благу. Продуктом Єдиного є Світовий Розум, який еманує у світову Душу, що оживляє все сутнє і робить світ взаємопов'язаним. Через душу світ прагне до Єдиного, до власних витоків. Людина є уособленням світобудови, оскільки складається з тіла, душі та розуму, останній спрямовує людину до блага.

Тести для проміжного контролю

1. Антична філософія:

- а) автономна щодо інших сфер суспільного життя;
- б) відкрита та доступна для всіх громадян;

- в) пластична та динамічна;
- г) вплетена у інші сфери суспільного життя.

2.Першим філософом Стародавньої Греції вважають:

- а) Платон;
- б) Сократ;
- в) Геракліт;
- г) Фалес.

3.Представниками Мілетської школи були:

- а) Демокрит;
- б) Анаксагор;
- в) Анаксімен;
- г) Фалес.

4.Основна теза філософії Фалеса:

- а) Усе з води;
- б) Усе з вогню;
- в) Усе з повітря;
- г) в основі всього «апейрон».

5.Кому належить теза: «Усе тече, усе змінюється»:

- а) Сократу;
- б) Аристотелю;
- в) Геракліту;
- г) Піфагору.

6.Кому належить теза: «Лише буття є, а небуття немає»:

- а) Парменіду;
- б) Демокриту;
- в) Сократу;
- г) Аристотелю.

7.Представниками античного атомізму були:

- а) Геракліт;
- б) Анаксагор;
- в) Демокрит;
- г) Левкіп.

8.Античний еволюціонізм представляв:

- а) Левкіп;
- б) Демокрит;
- в) Протагор;
- г) Емпедокл.

9. Анаксагор розробив:

- а) теорію ідей;
- б) концепцію всесвітнього розуму;
- в) атомістичну теорію;
- г) еволюційну теорію.

10. Проблема людини вперше постала у:

- а) софістів;
- б) Платона;
- в) Піфагора;
- г) скептицизмі.

11. Софісти прагнули:

- а) знайти абсолютну істину;
- б) виправдати власну позицію;
- в) до практичного використання знання;
- г) довести, що істини не існує.

12. Теза «Пізнай самого себе» належить:

- а) Протагору;
- б) Сократу;
- в) Платону;
- г) Аристотелю.

13. Теза «Я знаю, що я нічого не знаю» належить:

- а) Протагору;
- б) Сократу;
- в) Платону;
- г) Аристотелю.

14. Сократ вважав, що основним предметом філософії є:

- а) пізнання природи;
- б) відношення «людина-світ»;
- в) пізнання Бога;
- г) дослідження пізнавальних можливостей людини.

15. Платон розробив:

- а) теорію ідей;
- б) теорію світової гармонії;
- в) натурфілософську концепцію;
- г) атомістичну теорію.

16. Аристотель вважав, що пізнання має бути спрямованим на:

- а) пізнання ідей;
- б) пізнання речей;

- в) пізнання причинно-наслідкових зв'язків;
- г) пізнання Бога.

17. Кому з античних мислителів належить твір «Держава»:

- а) Платону;
- б) Аристотелю;
- в) Сократу;
- г) Діогену.

18. Аристотель вважав, що речі складаються з:

- а) атомів;
- б) матерії і форми;
- в) монад;
- г) матеріальної і духовної субстанції.

19. Буття речей, за Аристотелем, обумовлене:

- а) чотирма причинами;
- б) двома причинами;
- в) шести причинами;
- г) десяти причинами.

20. Аристотель був засновником:

- а) натурфілософії;
- б) логіки;
- в) етики;
- г) науки.

21. Епікуреїзм спрямований на:

- а) звільнення людини від життєвих труднощів;
- б) пізнання Бога;
- в) пізнання суспільства;
- г) дослідження пізнавальних можливостей людини.

22. Представниками неоплатонізму були:

- а) Плотін;
- б) Аристотель;
- в) Емпедокл;
- г) Прокл.

23. Стан «катараксії» означає:

- а) отримання тілесної насолоди;
- б) незворушність та безпристрасність;
- в) можливість спілкування з Богом;
- г) звільнення від світу перетворень.

Тема 4. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. Феномен середньовічної філософії, основні риси та проблема періодизації. Християнство як світоглядне підґрунтя філософії Середньовіччя.
2. Роль християнської патристики у формуванні ідейних засад середньовічного світобачення. Провідні проблеми апологетики та патристики.
3. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії.
4. Арабомовна філософія Середньовіччя.

Література

1. Августин А. Исповедь. – М., 1991.
2. Блинников Л. В. Великие философы. Учебный словарь – справочник. 2-е изд. – М., 1997.
3. Богословие в культуре Средневековья. – К., 1992.
4. Гофф Ф. Цивилизация средневекового Запада. – М., 1992.
5. История философии в кратком изложении. – М., 1991.
6. История философии: Учебное пособие для вузов / А.Н. Волков, В.С. Горнев и др. – М., 1997.
7. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії. – Львів, 2001.
8. Коплстон Ф. Історія середньовічної філософії. - К., 1997.
9. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. — М., 1983.
10. Петрушенко В.Л. Формування вихідних засад середньовічного філософствування (лекція для аспірантів та здобувачів вченого ступеня). – Львів, 2000.
11. Татаркевич В. Історія філософії. Т.1. – Львів, 1997.
12. Філософський енциклопедичний словник. - К., 2002.
13. Хейзинга Й. Осень Средневековья. – М., 1989.
14. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте і поясніть основні відмінності у світогляді античності і європейського Середньовіччя.
2. Що таке патристика? Назвіть основних її представників.
3. Поясніть роль апологетики і патристики у формуванні середньовічної духовної культури.
4. Розкрийте основні особливості розвитку західної та східної патристики.
5. Охарактеризуйте ідейні здобутки Августина Блаженного.
6. Суть схоластики як типу релігійної філософії. Які періоди у своєму розвитку пройшла схоластика?
7. Назвіть основних представників пізньої схоластики. Дайте характеристику релігійно-філософського вчення Ф. Аквінського.
8. У чому суть суперечки між номіналістами та реалістами? Що означає «концептуалізм»?
9. Зробіть порівняння вихідних ідей схоластики та містики.

10. Окресліть історичний зміст концепції «подвійної істини».
11. Розкрийте зміст і значення принципу «бритва Оккама».
12. Охарактеризуйте основні етапи розвитку середньовічної філософії.
13. Розкрийте загальне значення ідей середньовічної філософії для розвитку європейської культури та науки.
14. Назвіть загальні риси і особливості середньовічної філософії. Чим вони зумовлені?
15. Чим пояснюється панування теоцентризму у середньовічній філософії?
16. У чому полягає специфіка арабомовної середньовічної філософії? Назвіть її найвидатніших представників.
17. Чи вплинула (і у чому це проявилось) арабомовна середньовічна філософія на європейську?

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Особливості середньовічного типу філософування.
2. Особливості середньовічного світобачення.
3. Основні причини зміни світоглядних орієнтирів при переході від античності до Середньовіччя.
4. Східна та західна патристика: порівняльна характеристика.
5. Сучасне значення провідних ідей християнської патристики.
6. Вплив ідей візантійської патристики на культуру Київської Русі.
7. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії: тотожне та відмінне.
8. Провідні ідеї розвиненої схоластики та їх історичне значення.
9. Провідні ідеї розвиненої містики та їх роль у людському самоусвідомленні.

Ключові терміни і поняття

- Абсолют – основна характеристика Бога в середньовічному Його осмисленні. Вона передбачає доведення позитивних якостей Бога до гранично можливого стану повноти та досконалості.
- Причетність – у середньовічному світобаченні – основний спосіб утвердження будь-чого у бутті через певну, індивідуальну міру участі в абсолютному бутті.
- Дух – у середньовічному світобаченні єдина справжня форма буття або буття як таке, корінь будь-якого існування; основні якості духу – самототожність, абсолютна активність, позапросторовість, неподільність, єдність, вічність, саморефлексивність; у середньовіччі Бог є Бог-Дух.
- Душа – в Середні віки – джерело і причина людського життя, результат вкорінення у людське тіло частки божественного духу; тому душа займає середнє положення між: духом і тілом. Через зв'язок із духом душа постає безсмертною та розумною, через зв'язок із тілом – індивідуальною, чутливою, дійовою. І спрямовувати свої зусилля вона може або угору - до духу, або вниз - до тілесного.
- Екзегетика – мистецтво тлумачення текстів Святого Письма, пояснення змісту та сенсу божественного об'явлення; середньовічні теологи-екзегети

виділяли, як правило, 4 шари сенсів у змісті Святого Письма: реальний, історичний, символічний та священний.

- Ієрархія – структура світоустрою у християнському світобаченні: оскільки кожна річ має свою власну й унікальну міру причетності до абсолюту, світ постає складною багаторівневою будовою, замкненою на свій буттєвий та смисловий центр; тому ієрархія передбачає 2 типи зв'язків суцього: взаємоузгодженість та підпорядкування, тобто зв'язок порядку та цінності.

- Теологія – термін, введений Аристотелем для позначення «першої філософії»; у перекладі значить богослов'я; за змістом – це теоретична складова релігійного віровчення, покликана узгоджувати між собою основні догми релігії та пояснювати їх.

- Теоцентризм – визнання Бога джерелом і основою всього суцього («Все, що є – все від Бога»).

- Транцендентність (з лат.: за межами зовнішнього, зображуваного) – характеристика Бога у християнському світобаченні як такого, який принципово несумісний із реаліями світу внаслідок того, що незліченно їх перевершує, тобто це позамежність або позасвітність Бога.

- Об'явлення – пряме і безпосереднє розкриття Богом своїх намірів та настроїв людям, як правило, через обраних осіб: пророків, провидців та ін. Об'явлення не є проявом «мови Бога», оскільки наміри Бога не можна передати адекватно ніякими частковими формами, у тому числі – і людською мовою; через це об'явлення потребує тлумачення, екзегетики.

Короткий зміст теми

1. Феномен середньовічної філософії, основні риси та проблема періодизації. Християнство як світоглядне підґрунтя філософії Середньовіччя.

Основною причиною радикальних змін, що відбулися у світогляді під час переходу від античності до середньовіччя було руйнування античного полісу (основи державного та громадського життя), як реального ґрунту античної цивілізації, а разом з ним і всього укладу життя.

Зневірившись у матеріальному люди звертали свої погляди до духовного. Тут дуже корисним виявилось відкриття античністю автономії людського духу, що давало людині змогу знайти в самій собі опору для протистояння життєвим негараздам.

Перехідним явищем від античності до середньовіччя вважається гностицизм – релігійно-філософське вчення, що поєднувало в собі елементи християнства, іудаїзму, античного язичництва та вавилонських, перських, єгипетських та індійських релігійних вірувань. Завданням людського духу у гностицизмі є спокута, досягнення порятунку, прагнення звільнитися від залізних кайданів матеріального світу. Ця мета досягалася шляхом філософського пізнання, особливого типу, для чого вони організовували аскетичні спілки, філософські школи та релігійні громади. Найпопулярнішими були філософські системи Василіда (із Сирії) та Валентина (з Єгипту).

Головним же ідейним джерелом філософії Середньовіччя стали основні ідеї християнського світогляду. Філософські вчення середньовічних мислителів поєднували принципові ідеї християнського світогляду. Серед них:

1. Ідея триєдності Бога як Творця, Спасителя і Святого Духа.
2. Ідея свободи вибору Добра або Зла.
3. Ідея посмертної віддяки і божественного милосердя (варто звернути увагу на проблему божественного прощення та практику покаяння).
4. Ідея апокаліптичного завершення людської історії («апокаліпсис» – одкровення у християнстві означає одкровення про завершення історії, та перехід у метаісторичне буття).

Християнська світоглядна основа сформувала *основні риси філософії Середньовіччя*:

1. Теоцентризм, означає, що будь-яка філософська проблема розглядається у контексті ідеї Бога і виводиться з неї.

2. Теодицея (від грецьких слів «Бог» і «справедливість») – вчення, що розв'язує протиріччя між ідеєю Бога як Абсолютного Блага і наявністю світового зла, іншими словами «Якщо Бог є, то чому поганим людям живеться добре, а добрим – погано?»

3. Телеологізм (від грецьких слів «результат» і «вчення») або провіденцизм (від латинського слова «передбачення») – принцип, відповідно до якого все у світі розвивається в напрямку поставленої Богом мети.

4. Персоналізм, він означає, що Бог є Абсолютною Особистістю, за образом і подібністю до якої створена Особистість людини.

Філософія Середньовіччя має широке часове і просторове поле. Її фаза триває приблизно з IV-V ст. по XVI ст. і складається з *двох основних етапів*:

1. II-IX ст. – апологетика і патристика.
2. X-XVI ст. – схоластика та містика (X-XI ст. ранні, XII-XIII ст. – зрілі, XIV-XVI ст. – пізні).

3. Роль християнської патристики у формуванні ідейних засад середньовічного світобачення. Провідні проблеми апологетики та патристики.

Християнські догмати розгалужено та деталізовано ввели в контекст життя та осмислили реалії життя під кутом зору положень Святого Письма, представники християнської патристики - так звані Отці Церкви.

На ранньому етапі свого розвитку патристика набула характеру апологетики (II-IV ст.): перші християнські мислителі зверталися до римських імператорів або широкого загалу із метою захисту християнської доктрини від «язичників», євреїв, державної влади і тиску античної філософії.

Від самого початку апологетика ділилась на два напрями в питанні ставлення до античної філософії:

1) Напрямок позитивного ставлення (Юстин Мученик (бл. 100-165), Афінагор (II ст.), Климент Олександрійський (150-215), Ориген (185-254)) – вважали, що філософію треба використовувати, підпорядковуючи її теології, оскільки християнське світобачення більш істинне, ніж попереднє.

2) Напряом негативного ставлення (Татіан (125-175), Тертулліан (160-220), Арнобій (260-327)), наполягав на рішучому відкиданні античної мудрості, яка постає як безумство, адже філософські міркування, по-перше, безпідставні, бо філософи можуть довести все, що завгодно; по-друге, ведуть до розбещеності і гріха; по-третє, складні та заплутані. Божественна мудрість та віра живуть у простих душах тому, що вони не підлягають розумному осмисленню та обґрунтуванню, а потренують відданості, любові, щирого почуття до Бога.

Спочатку більш інтенсивно розвивалася східна (грецька) патристика, що представлена іменами «великих каппадокійців»: Василя Великого (Кесарійського) (329-379), Григорія Богослова (330-389), Григорія Ниського (335-394). У їхніх працях розглянуте широке коло питань християнського життя та світобачення, починаючи від ідей натурфілософії, антропології, пізнання та моральної поведінки і закінчуючи питаннями церковного життя.

Важливе значення для християнської філософії мав кодекс праць Діонісія Ареопагіта під назвою «Ареопагітики», де вперше проведено думку про ієрархічну будову світу, про шляхи богопізнання: катафатичний шлях (позитивний), передбачав вивчення форм буття для пізнання божественної величі; апофатичний (негативний), передбачав прилучення людини до таємниці сутності Бога.

Найбільш завершеного вигляду ідеям патристики надав представник західної патристики – Аврелій Августин (Блаженний), єпископ Гіппонійський (354-430).

Розуміння Августином Бога:

- Бог є сукупність усіх можливих досконалостей;
- Бог є вічним та завершеним Буттям;
- Бог творить світ із нічого, бо його могутність необмежена;
- Можливості Бога у творенні невичерпні;
- Світ перебуває у повній залежності від Бога, але Бог від світу не залежить;
- Бог є гарантом безсмертя та спасіння людства.

Буття Бога Августин висуває із факту людського мислення. Розумовий процес людини та її душевні переживання стоять над матеріальним світом і виражають божественну присутність. Тому самопізнання є необхідним для пізнання Бога. Суттєво, й те, що лише божественна благодать, назустріч якій відкривається людина може вивести із світу спокус власного Я, що є свободою волі.

Одновою філософського вчення Августина є ідея про існування «двох градусів» – божественний і земний. До першого відносяться всі правовірні Богу істоти, добрі ангели, істинні християни і добродійні люди. Власне це вся ієрархія католицької церкви. «Град земний» – світські держави. Їх існування пов'язане з гріхом, плотськими справами тощо. Вони йдуть шляхом гріха. Фактично, земний град – це вся історія людства, історія «земних царств». Вона налічує «сім віків» перший – від Адама до потопу, другий – від потопу до Авраама, третій – від Авраама до Давида, четвертий – від Давида до переселення в Вавилон, п'ятий – від вавилонського переселення до Різдва

Христова, шостий – триває від Різдва Христового і сьомий – майбутній століття. У майбутньому, стверджує Августин, всі люди земного граду, які не встигли долучитися до життя «по духу» (католицької церкви), будуть засуджені на вічні муки, а блукачі міста Божого знайдуть спокій і «невимовне блаженство».

Слід зазначити, що Августин першим почав трактувати історію в аспекті її цільового спрямування; зокрема історію він розглядав як єдиний спрямований рух до істини християнського об'явлення.

Окрім того, у роботі «Сповідь» мислитель першим зосередив увагу на внутрішньому світі людини й сформував психологічну теорію часу. Останній може виявлятися лише через внутрішню характеристику людини, яка виявляється через пам'ять, споглядання та сподівання.

Важливу роль в утвердженні християнського світогляду відіграли Ієронім Стридонський (340-420), Марціан Капела (5ст.), Северин Боецій (480-524), Флавій Касіодор (477-570).

4. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії.

Схоластика та містика є різновидами релігійної філософії, що сформувалась у період IX-XI ст. різниця між ними полягає в ставленні до людського розуму. Представники схоластики вважали, що, хоча з допомогою розуму Бога пізнати неможливо, людина все ж повинна використати можливості розуму, який здатний привести до межі, з якої відкривається сфера божественного, яке досягається вірою. Найефективнішим засобом розуму є логіка, яку й слід використовувати в богопізнанні.

Містики ж наполягали на тому, що в пошуках шляхів наближення до Бога слід покладатися на почуття, віру, любов та самозречення, адже розум веде лише до гріха.

Рання схоластика.

І.С.Ериугена (810-877) у творі «Про розподіл природи» вперше накреслив цілісну християнізовану картину світу, де існувала струнка система ієрархічних зв'язків, зумовлених дією єдиного божественного начала. Філософ стверджував, що справжні знання збігаються з вірою, а філософія – з теологією.

Ансельм Кентерберійський (1033-1109) увів в інтелектуальний обіг онтологічне доведення існування Бога: якщо Бог є суцільна досконалість, то він не може не існувати, адже його не існування було б недоліком буття, а, отже, недосконалістю. Цей схоласт з позицій реалізму поставив питання про природу ідеальних сутностей, без уваги до яких неможливо збагнути таємниці свідомості.

Зріла схоластика (XII – XIII ст.), загострює питання про знання і пізнання, що частково зумовлено виникненням університетів (об'єднань викладачів і студентів). Пізнавальна проблематика розгортається в розрізі богословських дискусій про природу загальних понять, або універсалій.

Реалізм, продовжує лінію Платона, і розглядає загальні поняття як такі, що існують онтологічно, тобто реально, утворюючи самостійний і безтілесний світ

сутностей. Загальне існує до конкретної речі, поза нею і виступає причиною її існування (Ансельм Кентерберійський, Бернар Клервоський).

Номіналісти відроджуючи аристотелівську орієнтацію, стверджують, що загальні ідеї це лише імена, якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати лише одиничні речі, оскільки саме вони є результатом божественного творіння (Росцелін, П'єр Абеляр).

У пізній схоластичній філософії були також компромісні варіанти реалізму та номіналізму. Зокрема, поміркований реалізм Фоми Аквінського (1226-1274), який вважав, що універсалії існують до речей у помислах божих, у речах як істотні смисли і після речей як поняття про них у голові суб'єкта. Фома Аквінський, розробив концепцію «симфонії розуму та віри», яка стверджувала думку про те, що істини теології та істини розуму не повинні входити у суперечність, якщо ж це сталося, то перевагу варто надати істинам теології.

Поміркований номіналізм (або концептуалізм був представлений П'єром Абеляром, Дунсом Скотом (1265-1308) і Уільямом Оккамом (1300-1350), який заперечує самостійне існування загального (поза межами природи і людини), але не зводить його до емпіричної даності терміна. Поміркований номіналізм визнає реальність загального в якості деякої цілісності розумового узагальнення (концепта) індивідуальних, тобто загальне розглядає як похідне від одиничних речей, що існує після них як знання схожих ознак цих речей, що повторюються. Окрім цього великим здобутком Д.Скота є розмежування предмету філософії (проблема буття) та богослов'я (Бог). Ці думки продовжив В. Оккам, який наголошував на неможливості «розумного» осягнення Бога. Знанням відкриті лише окремі речі. Більше того міркування та обґрунтування не повинні надмірно віддалятися від речей.

У період пізнього Середньовіччя розповсюдженню містики сприяють деякі особливості тогочасної культури. Зокрема, зростає інтерес до людини, виникає потреба особистісного християнства, підкреслюється значення індивідуального досвіду. Все це не було традиційним для класичної середньовічної культури. У зв'язку з поширенням освіти зростає вплив і релігійна активність мирян. Для них Христос – це зразок, який виступає поєднанням Бога і людини. Тим самим Він є прикладом для всіх віруючих. У центр ставиться не хрест і воскресіння, а втілення, в якому проявилось це поєднання. Порятунком полягає в тому, що людина через вмирання для світу і занурення в себе з'єднується з божественним. Цей процес передбачає три стадії: очищення, просвітлення і з'єднання.

Найвідомішими середньовічними містичними філософами були Франциск Асизький (1182-1226), Бернар Клервоський (1091-1153), Джованні Бонавентура (1221-1274), Мейстер Екхарт (1260-1327), Йоганн Таулер (1300-1361), Йоганн Рейсбрук (1293-1381) відомі тим, що, майстерно володіючи словом, наголошували на значенні людської активності в питаннях вибору життєвого шляху та прилучення до божественної благодаті.

5. Арабомовна філософія Середньовіччя.

Паралельно розвитку ранньої схоластики формувалась і розвивалась арабська філософія. Але розвиток її відбувався по-іншому. Спочатку араби

запозичили у греків переважно ідеї Платона та неоплатоніків, а згодом зосередили свою увагу на ідеях Аристотеля (зокрема матеріалістичні, логічні і фізичні трактати). При цьому особливий наголос робився на метафізику і формальну логіку. Аристотелізм тут переплітався з елементами неоплатонізму, так як платонізм більше, ніж ідеї Аристотеля, відповідав інтересам теології.

Основним завданням арабської філософії був захист ісламу і його церковних догматів. Але тісний зв'язок з античною філософією вивів арабомовну філософію на вільнодумство та подальший розвиток науки і філософії як на Сході, так і на Заході. Філософські ідеї Аль Кінді, Ібн-Сіні (Авіцені), Ібн-Рушда (Аверроеса) про вічність світу, смертність душі, двоїстої істини справили значний вплив на середньовічну схоластику XIII-XV ст. Особливо впливовим був у той час у Європі аверроїзм (ідейно-філософська течія, яка мала джерелом вчення Ібн-Рушда).

Тести для проміжного контролю

1. Поняття «теоцентризм» означає:

- а) що будь-яка проблема розглядається в контексті ідеї Бога;
- б) заперечення Бога;
- в) вчення, що розв'язує протиріччя між ідеєю Бога та наявністю світового зла;
- г) принцип, відповідно до якого усе в світі розвивається у напрямку визначеному Богом.

2. Поняття «атеїзм» означає:

- а) що будь-яка проблема розглядається в контексті ідеї Бога;
- б) заперечення Бога;
- в) вчення, що розв'язує протиріччя між ідеєю Бога та наявністю світового зла;
- г) принцип, відповідно до якого усе в світі розвивається у напрямку визначеному Богом.

3. Поняття «теодицея» означає:

- а) що будь-яка проблема розглядається в контексті ідеї Бога;
- б) заперечення Бога;
- в) вчення, що розв'язує протиріччя між ідеєю Бога та наявністю світового зла;
- г) принцип, відповідно до якого усе в світі розвивається у напрямку визначеному Богом.

4. Поняття «телеологізм» означає:

- а) що будь-яка проблема розглядається в контексті ідеї Бога;
- б) заперечення Бога;
- в) вчення, що розв'язує протиріччя між ідеєю Бога та наявністю світового зла;
- г) принцип, відповідно до якого усе в світі розвивається у напрямку визначеному Богом.

5. Апологетика це:

- а) релігійний твір;

- б) філософський напрям;
- в) період в історії філософії;
- г) система релігійних уявлень.

6. У період патристики позитивно ставилися до античної мудрості:

- а) Юстин Мученик;
- б) Афінагор;
- в) Климент Олександрійський;
- г) Тертуліан.

7. У період патристики негативно ставилися до античної мудрості:

- а) Юстин Мученик;
- б) Ориген;
- в) Татіан;
- г) Арнобій;

8. Представники патристики вважали, що:

- а) Бога пізнати неможливо;
- б) Бога можна пізнати за допомогою засобів розуму;
- в) Бог відкривається через віру;
- г) Бога можна пізнати лише через одкровення.

9. Хто в історії філософії вперше почав трактувати історію з точки зору її цільового призначення:

- а) Тертуліан;
- б) Августин;
- в) Ориген;
- г) Боецій.

10. Представники якого із Середньовічних напрямків вважали, що для пізнання Бога варто використовувати можливості розуму:

- а) апологетики;
- б) патристики;
- в) схоластики;
- г) містики.

11. Представники якого із Середньовічних напрямків вважали, що використання розуму у пізнанні Бога веде лише до гріха:

- а) апологетики;
- б) патристики;
- в) схоластики;
- г) містики.

12. Хто вперше ввів у теологію онтологічне доведення Бога:

- а) Ериугена;

- б) Ансельм Кентерберійський;
- в) Ориген;
- г) Фома Аквінський.

13. Номіналісти вважали, що:

- а) загальні ідеї (універсалії) існують онтологічно;
- б) загальні ідеї це лише імена;
- в) універсалії існують лише у помислах Божих;
- г) загальні ідеї ускладнюють розуміння.

14. Реалісти вважали, що:

- а) загальні ідеї (універсалії) існують онтологічно;
- б) загальні ідеї це лише імена;
- в) універсалії існують лише у помислах Божих;
- г) загальні ідеї ускладнюють розуміння.

15. Концептуалісти вважали, що:

- а) загальні ідеї (універсалії) існують онтологічно;
- б) загальні ідеї це лише імена;
- в) універсалії існують лише у помислах Божих;
- г) загальні ідеї ускладнюють розуміння.

16. Реалісти продовжували теоретичну лінію:

- а) Платона;
- б) Аристотеля;
- в) Августина;
- г) Діогена.

17. Концепцію «симфонії розуму та віри» розробив:

- а) П. Абеляр;
- б) Фома Аквінський;
- в) Росцелін;
- г) Д. Скот.

18. Представниками середньовічної містики були:

- а) Ф. Аквінський;
- б) М. Екхарт;
- в) Б. Клервоський;
- г) Дж. Бонавентура.

Тема 5 ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ

1. Поняття «Відродження» та характерні риси духовного життя цієї доби.
2. Романське та германське Відродження.
3. Провідні напрями ренесансного філософування: гуманістичний антропологізм, неоплатонізм, натурфілософія.
4. Філософські ідеї пізнього Відродження.

Література

1. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
2. Горфункель А.Х. Гуманизм и натурфилософия. – М., 1977.
3. Гутенберг В.Н. Титаны Возрождения. – М., 1991.
4. Эразм Роттердамский. Похвала глупости. – М., 1960.
5. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1978.
6. Соколов В.В. Европейская философия XV – XVII веков. – М., 1984.
7. Татаркевич В. История философии. Т.2. – Львів, 1999.
8. Философский словарь. – М., 2001.
9. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Окресліть основні зміни змістових акцентів у християнському світобаченні в епоху європейського Відродження.
2. Розкрийте ідейний ґрунт явищ «титанізму» та «фаустівського духу» в європейському Відродженні.
3. Окресліть провідні ідеї ренесансного гуманізму.
4. Розкрийте, у чому полягають особливості ренесансного платонізму.
5. Розкрийте і поясніть історичні здобутки ренесансної натурфілософії.
6. Яка основна риса і особливість філософського мислення епохи Відродження?
7. У чому суть реконструкції поглядів філософів Відродження на людину і її місце у світобудові? Що означає антропоцентризм?
8. Дайте загальну характеристику філософських поглядів представників флорентійського неоплатонізму.
9. Охарактеризуйте натурфілософію Дж. Бруно: натуралістичний пантеїзм, ідеї нової космології, етика «героїчного ентузіазму».
10. У чому полягає суть нових підходів до розуміння суспільства у філософських поглядах представників епохи Відродження?
11. Хто із філософів Відродження висунув ідею громадянського суспільства? У чому її суть?

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Суперечливий характер соціально-культурних та духовних процесів європейського Відродження.
2. Вихідні ідеї філософії гуманізму та їх світоглядне значення.
3. Вплив ідей італійського гуманізму на духовні процеси в Україні.
4. Ренесансні неоплатонізм та натурфілософія про світобудову.

- 5.Ренесансний скептицизм.
- 6.Роль ренесансної філософії у формуванні європейської науки.
- 7.Проблеми оцінки історичної ролі епохи Відродження у розвитку європейської культури.
- 8.Гуманізм Відродження і сьогодення.
- 9.Ренесансна трансформація християнського світогляду.
- 10.Сутність та внутрішня суперечність гуманістичного світогляду.
- 11.Філософські ідеї Відродження як світоглядне підґрунтя формування вихідних принципів класичної науки.
- 12.Філософські школи європейського Відродження.
- 13.Філософські погляди Леонардо да Вінчі.
- 14.Місце та сутність людини у М. Монтеня.

Ключові терміни і поняття

- Макрокосм та мікрокосм – поняття, що позначають фундаментальні орієнтири європейського світобачення доби Відродження: макрокосм – великий світ, мікрокосм – малий світ, або людина. Ці поняття співвідносні: мікросвіт є концентрацією та виявленням властивостей великого світу, а останній перебуває у спорідненості із якостями людини.
- Антропоцентризм – логічний наслідок тлумачення співвідношення в епоху Відродження макрокосму та мікрокосму: оскільки лише людині в яскравій формі притаманний розум, то якості світу не лише зосереджені в людині, а й через людину виходять у виявлення, усвідомлення; тому людина постає центром та зосередженням якостей світу.
- Геліоцентризм – висунуте М.Коперником положення про те, що доцільніше вважати не Землю, а Сонце (Геліос) центром світу (або планетної системи); за часів Коперника та пізніше геліоцентризм розглядали як аргумент проти релігійних тверджень про особливе становище людини в світі.
- Симпатія світова – у поглядах та ідеях багатьох мислителів Відродження – взаємний потяг усіх речей та явищ дійсності на основі того, що світ пронизаний та поєднаний енергією єдиної світової душі.
- Панпсихізм – позиція, яка наділяє усі явища світу душею, оскільки саме світова душа постає джерелом життя та активності космосу; через це зірки, планети, мінерали розглядалися як одухотворені істоти.

Короткий зміст теми

1. Поняття «Відродження» та характерні риси духовного життя цієї доби. Романське та германське Відродження.

Говорячи про епоху Відродження, ми звикли розглядати її як повернення до Античності після тривалої Середньовічної Ночі. Однак, Середньовіччя, філософська культура якого ґрунтувалась на філософії Платона, неоплатоніків і Аристотеля не була часом забуття Античності. Більше того, звернення до античної культури характерне для романського Відродження (Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Калюччо Салютатті, Лоренцо Вала, Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Тиціан), що найбільшою мірою виражається в

живописі, скульптурі й архітектурі, і лише потім – в літературі. Водночас античні мотиви не витісняють християнські, а взаємодіють із ними. Суттєво, що для романського відродження характерне домінування творчого начала над пізнавальним.

В свою чергу, германське Відродження (художники Альберхт Дюрер, Ієронім Босх, Пітер Брейгель-старший, філософи Микола Кузанський, Томас Мор, Еразм Ротердамський, Мартін Лютер) звертається переважно до епохи першохристиянства з її філософськими і моральними ідеалами, що породжує Реформацію та протестантизм. Характерними рисами германського Відродження є містицизм (домінування віри над розумом, божественного над людським) та фаталізм (відкидає ідею самостійності людини, стверджує, що потойбічні сили можуть спрямовувати життя людини у будь-якому напрямку).

Отже, Відродження (Ренесанс) – це такий період розвитку країн Західної і Центральної Європи (XIV – XVI ст.), коли відбувся перехід від середньовічної культури до культури Нового Часу; він починається романським Відродженням і завершується Реформацією.

Не відкидаючи вихідних положень християнського світогляду Відродження змінює його центри, що й формує характерні риси даної доби:

- природа і реальне життя людини мають реальну цінність;
- світ і природа являють собою єдине, до того ж розумне творіння Бога;
- найвище творіння Бога – людина;
- людина здатна досягнути процес творіння, наслідуючи творця, навіть змагаючись з Богом у творчому генії.

2. Провідні напрями ренесансного філософування: гуманістичний антропологізм, неоплатонізм, натурфілософія.

Загалом у розвитку світоглядних і філософських ідей європейського Відродження простежується тенденція переходу від ідей раннього гуманізму (XIV ст.) через платонізм (середина XV – перша третина XVI ст.) до ідей натурфілософії (кінець XVI – початок XVII ст.). Відповідно виділяють і три періоди Відродження.

Загальні риси усіх філософських напрямків періоду Відродження:

- антисхоластична спрямованість;
- спрямованість на людину і віра у її безмежних духовний і фізичний потенціал.

Гуманістичний (антропологічний) період (Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарка, Поджо Бачоліні, Лоренцо Вала, Джаноццо Манетті, Калючо Салютатті).

Гуманізм не виявлявся виразними філософськими ідеями. Його значення, насамперед, виявляється через його вплив на мистецтво. В цей період домінує творчий, а не пізнавальний початок. Митець не просто досягає світ, а творить щось нове – з хаосу з'являється художній космос.

Людська сутність у роботах гуманістів повністю універсалізується. Вони вважають, що людина не може бути пов'язана з однією професією. Сенса людського життя полягає у різнобічній діяльності спрямованій на перетворення себе та навколишнього світу.

Прагнення до перетворення тісно пов'язане з прагненням до Абсолюту, що одухотворює тілесність.

У центрі філософських роздумів італійських гуманістів стоїть людина – вихваляється її гідність, могутність, іронізуються догми Церкви. Особливо бентежило гуманістів становище в чинки Пап. Як відомо, на період Відродження припадає життя та діяльність Папи Олександра IV (Борджиа) та його сина Чезаре.

Гуманістична антропологія була спрямована на:

- обґрунтування особливого, центрального місця людини в ієрархії світових сутностей;

- піднесення гідності людини;
- прирівнювання її у чомусь до Бога.

З іншого боку, гуманісти виправдовували земну природу людини, і дбали про гармонію людських якостей і характеристик.

Платонічний (онтологічний та пантеїстичний) період (М. Кузанський, Парацельс, М.Фічіно, Піко дела Мірандола) відзначається продовженням та систематизацією гуманістичних ідей та розробкою онтологічних проблем в душі платонівської традиції.

М.Кузанський (1401-1464 рр.). Основні роботи: «Про вчене незнання», «Апологія вченого незнання», «Початок» тощо.

М. Кузанський стверджує, що знання про речі матеріальні і кінечні мають велику долю вірогідності, коли ж ми говоримо про безкінечне – Бога – ми маємо справу з незнанням (апофатичний шлях богопізнання). Усвідомлення прірви між людиною і безкінечним – богом – це і є вчене незнання.

М. Кузанський протиставляє Єдине (Бога) та множинний світ. Множинний світ створений Єдиним та наповнений їм. Наближаючись до пантеїзму, М. Кузанський, розглядає Бога як принцип, що постійно струмениться у світ і тотожний до нього. Таким чином він надає людині можливість пережити безкінечність і єднання з Богом вже на підставі факту свого існування, водночас обмежуючи свободу і відповідальність людини.

Людина як мікрокосм у творчості М. Кузанського існує на двох рівнях:

- на загальному онтологічному рівні, оскільки мікрокосмом у даному випадку буде будь-яка річ;
- на спеціальному онтологічному рівні, оскільки вона володіє розумом і свідомістю, з гносеологічної точки зору включає образи усіх речей.

М.Фічіно (1433-1499) переконаний, що Бог як буття пронизує усю світову ієрархію, вбирає у себе все (не Бог у речах, а все у Богові). У центрі світової динаміки перебуває душа, вона є внутрішнім зв'язком світу. Оскільки душа є сутністю людини, то вона увінчує та керує сутностями нижчого порядку та собою та прагне до свободи. Потенційно людина може прирівнятися до Бога.

Піко дела Мірандола (1463-1494) погоджується, що людська сутність – свобода. Як її застосує людина залежить від її вибору: або до досконалості - вгору, або до руйнування - вниз, тобто людина перебуває у становленні.

Натурфілософський період (Леонардо да Вінчі, М.Коперник, Дж. Кардано, А. Везалій, М.Сервет, А.Чезальпіно) спрямував свої погляди на проблему

розуміння сутності природи та Всесвіту, які стають основним об'єктом пізнання. Так, наприклад, твір М.Коперника «Про кругообіг небесних сфер» започаткував революційні зміни у науковій картині світу, філософські погляди Леонардо да Вінчі (основне завдання людини – пізнання природи, в основі якого лежить досвід, що починається з відчуттів; на базі досвіду розгортаються міркування, які можна перевірити експериментом; найбільшу достовірність знанню дає математичне обчислення) знаменували появу нової світоглядної епохи.

Реформаційні напрямки епохи Відродження (16-17 ст.):

Представники: *М. Лютер, Томас Мюнцер, Жан Кальвін*. Намагалися докорінно змінити відносини між віруючими і церквою. Мартін Лютер (1483 – 1546) – найголовніший мислитель германського Відродження. Його вважають не тільки засновником протестантизму та етики індустріального суспільства.

Фундаментальні положення лютеранства:

- Домінанта віри – віра – це єдина запорука спасіння душі, вона домінує над знанням і вчинками. Культ церкви не дає їй можливості стати посередником між богом та людьми.

- Можливість особистого спілкування з Богом. Людська особистість створена за образом і подобою Бога, а відтак зобов'язана прагнути до єднання з творцем. (Маркс: «Лютер звільнив людину від зовнішньої релігійності, зробивши релігійність внутрішнім світом людини.

- Ідея про абсолютний авторитет Біблії. Біблія – головний критерій віри, а її вивчення і тлумачення шлях до Бога.

- Проголошення збагачення як богоугодної справи. Спростовуючи теорію і практику чернецтва, Лютер доводить, що праця – шлях до спасіння, вона доповнює віру і є земним її вираженням.

- Ідея про поєднання свободи волі і рабства волі. Людина повинна сама прийти до Біблії та Бога, однак коли вона прийшла до них, вона має повністю їм підкоритися.

Т. Мюнцер спочатку співробітничав з М.Лютером, а потім ідейно поривав з ним. Т. Мюнцер організатор сільських повстань проти офіційної церкви, сподвижники і святині якої піддаються вандалізму і знищенню.

Т.Мюнцер проповідує протокомуністичні ідеї, тобто суспільство в якому немає класових протиріч і приватної власності.

Жан Кальвін – французький богослов, що заснував кальвінізм.

Політичні напрями епохи Відродження (15-16 ст.).

Головну увагу приділяли проблемам управління державою, етиці та поведінці правителів.

Представники: М.Макіавеллі, Т.Мор.

М. Макіавеллі – головна праця «Государ». Основні ідеї:

- політика має бути автономною («Політика для політики»);
- люди не має вродженої якісної характеристики, а лише схильність до певної поведінки;

- монарх має бути суворим і підкорятися законам не загальнолюдської етики, а діяти виключно на благо держави (Правителя як звір – він має бути хитрим, а тому може й не дотримуватися власних обіцянок);

- найкраща форма політичного устрою – республіка;
- діяльність правителя оцінюється за результатами, а не вчинками;
- основою стабільної держави є гарне військо і гарні закони;
- критикував систему найманого війська, вважаючи, що армія має бути регулярною;
- політична боротьба – головна рушійна сила історії.

Католицька церква у 1559 р. внесла роботи М.Макіавеллі до «індексу заборонених книг».

Томас Мор – головна праця «Утопія» (те, чого немає). Основні ідеї:

- відсутність приватної власності;
- відсутність соціальної нерівності;
- релігійність;
- нормованість робочого дня;
- право на дозвілля.

«Утопія» – це не соціальна програма, а засіб виявлення та лікування соціальної недуги. Це була перша праця в якій виявлений соціальний протест, що властивий усій європейській історії.

3. Філософські ідеї пізнього Відродження.

У XVI ст. у філософській думці Відродження починають проявлятися ознаки ідейної кризи. У цей період гуманізм пов'язаний із власними культурними основами. Посилюється тенденція розглядати людину як органічну частину Всесвіту, а не Всесвіт вимірювати людиною, як це було раніше. У міркуваннях про природу людини дедалі відчутніше звучить мотив трагічної долі людини і неможливості для неї переламати хід власного життя. Найбільш відомими представниками цього періоду є:

Мішель Монтень (1531-1592) зосередив увагу на простій людині, її сутності та місці у світі. Свої погляди він виклав у «Досвідах», основна ідея яких полягає в тому, що:

- Бог проявляє себе як необхідність, що панує в природі;
- може існувати багато світів;
- кожна людина є представником людського роду;
- всі релігії мають єдину основу і базуються на звичаях;
- звичаї необхідні для регулювання і закріплення соціальних зв'язків;
- шлях до пізнання лежить через самоаналіз;
- у самоаналізі ми повинні покладатися на розум і піддавати все сумніву;
- інтуїція не дає надійних знань і не може зробити людину кращою.

Найбільшим представником пізнього Відродження є Джордано Бруно (1548-1600). Вчений переконаний, що Сонце і планети не є вічними; Бог тотожний природі і являє себе як сукупність законів Всесвіту. Цікавою є низка ототожнень вченого: природа дорівнює буттю; буття – сутності, сутність Богіві, Бог – внутрішній основі речей. Цікавими є погляди Дж.Бруно на

пізнання, яке розпочинається з відчуття. Образи попередньо впорядковує уява, а розсудок виводить із них загальне. Інтелект переводить знання у ранг мислення. Розум знаменує охоплення вихідної єдності буття, тобто споглядання Бога (інтелектуальна інтуїція).

Своєрідним містком у Новий час виступають філософські погляди Галілео Галілея (1564-1642), стиль філософування якого чіткий та лаконічний. Суттєво, що природа вже не виступає як одухотворена матерія, а як сукупність законів, які можна пізнати за допомогою експериментів та математики. Г. Галілей вперше висловив ідею «первинних» і «вторинних» якостей», де перші пов'язані з геометрично-математичними вимірами речей, а другі – з особливостями будови людського тіла. Усе це у перспективі лежало в основі класичної науки.

Тести для проміжного контролю

1. В епоху Відродження:

- а) античні мотиви витісняють християнські;
- б) античні і християнські мотиви взаємодіють;
- в) античні мотиви повністю забуті;
- г) християнський світогляд занепадає.

2. Епоха Відродження виражається найбільшою мірою у:

- а) філософії;
- б) літературі;
- в) мистецтві загалом;
- г) науці.

3. Для романського Відродження було характерним домінування:

- а) творчого начала;
- б) пізнавального начала;
- в) божественного начала;
- г) всі вони взаємодіють рівною мірою.

4. Для германського Відродження були характерними такі ознаки:

- а) містицизм;
- б) критицизм;
- в) фаталізм;
- г) жодна із ознак не була характерною.

5. Для християнського світогляду Відродження була характерною думка про те, що:

- а) людина здатна досягнути процес божественного творіння;
- б) людина не здатна досягнути процес божественного творіння;
- в) людина здатна змагатися з Богом у творчому генії;
- г) людина не здатна змагатися з Богом у творчому генії.

6. Представником якого напрямку у філософії Відродження був Ф.Петрарка:

- а) гуманістичного;
- б) антропологічного;
- в) неоплатонічного;
- г) натурфілософського.

7. Гуманісти Відродження прагнули:

- а) обґрунтувати центральне місце людини у світовій ієрархії;
- б) обґрунтувати ідею Божественного творіння;
- в) піднести людську гідність;
- г) прирівняти людину до Бога.

8. М. Кузанський розглядав ідею Бога у дусі:

- а) теїзму;
- б) деїзму;
- в) пантеїзму;
- г) монотеїзму.

9. В основі філософії М. Кузанського лежать ідеї:

- а) Платона;
- б) Аристотеля;
- в) Августина;
- г) Ф. Аквінського.

10. Представником якого напрямку у філософії Відродження був Леонардо да Вінчі:

- а) гуманістичного;
- б) натурфілософського;
- в) антропологічного;
- г) неоплатонічного.

11. Ідею «первинних» та «вторинних» якостей вперше у історії філософії висловив:

- а) Дж. Бруно;
- б) Дж. Локк;
- в) Г. Галілей;
- г) Ф. Бекон.

12. Дж. Бруно у розумінні сутності Бога дотримувався:

- а) теїзму;
- б) деїзму;
- в) пантеїзму;
- г) монотеїзму.

13. Головною проблемою «Досвідів» М. Монтеня була:

- а) проста людина;

- б) суспільство як таке;
- в) проблема пізнання;
- г) проблема пізнання Бога.

14.Засновником протестантизму був:

- а) Е. Роттердамський;
- б) М. Лютер;
- в) М. Кузанський;
- г) Ж. Кальвін.

15.Кому належить праця «Похвала глупості»:

- а) М. Монтеню;
- б) Е. Роттердамському;
- в) Леонардо да Вінчі;
- г) Т. Мору.

Тема 6. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

1. Панорама соціокультурних та духовних процесів у Європі Нового часу та особливості розвитку філософії. Поняття гносеологізму.
2. Протистояння раціоналізму Р. Декарта та емпіризму Ф. Бекона.
3. Теорія пізнання Т. Гоббса та Дж. Локка.
4. Скептицизм Д. Юма та сенсуалістські максими Дж. Берклі.
5. Б. Спіноза та Г. Лейбніц – тотожність і відмінність їх вчень про субстанцію.
6. Б. Паскаль та філософія Просвітництва про місце і роль людини у світі.

Література

1. Гайденок П. П. Еволюція поняття науки (XVII – XVIII вв.). – М., 1987.
2. Горбачев В. Г. История философии. – Брянск, 2000.
3. Гусев В. Західноєвропейська філософія XV – XVIII ст. – К., 1995.
4. История философии в кратком изложении. – М., 1991.
5. История философии/А.Н.Волкова и др. – М., 1997.
6. Киссель М. А. Судьба старой дилеммы. – М., 1974.
7. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії. – К., 1998.
8. Таранов П.С. Золотая философия. – М., 1999.
9. Татаркевич В. Історія філософії. Т.2. – Львів, 1999.
10. Философский словарь. – М., 2001.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Окресліть основні особливості розвитку філософії в епоху Нового часу.
2. Порівняйте основні методологічні ідеї Ф. Бекона і Р. Декарта; зробіть належні висновки.
3. Охарактеризуйте пізнавальні ідеї Дж. Локка, Т. Гоббса, Д. Юма.
4. Порівняйте погляди на субстанцію Б. Спінози і Г. Лейбніца.
5. Які принципові зміни в науковій і філософській картині світу відбулися в Новий час?
6. Соціально-політичні та природничо-наукові передумови філософії Нового часу.
7. Назвіть основні характерні особливості філософії Нового часу.
8. Чим зумовлена увага до раціоналізму у філософії XVII ст.?
9. Хто заклав основи раціоналізму? Дайте характеристику його поглядів.
10. Розкрийте сутність емпіризму як одного із основних методологічних напрямків у філософії Нового часу.
11. Хто є основоположником філософії емпіризму? Дайте характеристику його поглядів.
12. Проаналізуйте суспільно-політичне вчення Т. Гоббса.
13. Які основні характерні риси філософії Просвітництва?
14. Дайте характеристику французького матеріалізму XVIII ст.

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Особливості духовних процесів та розвитку філософії в епоху Нового часу.
2. Нове бачення пізнання в епоху Нового часу: розвиток методології та гносеології.
3. Провідні філософські позиції в тлумаченні пізнання.
4. Онтологія Нового часу про світобудову та місце людини в ній.
5. Антропологічні та соціальні ідеї у філософії Нового часу.
6. Сутність та причини утвердження механістичного світогляду в Європі Нового часу.
7. Мислення «здорового глузду» та його філософська оцінка.
8. Особливості методологічних позицій Ф. Бекона та Р. Декарта; їх роль у розробці ідейних засад науки.
9. Тлумачення пізнання в філософії Нового часу.
10. Філософія Нового часу про світобудову.
11. Вчення Б. Паскаля про людину та її місце в світі.
12. Особливості тлумачення людини й суспільства у філософії Нового часу.
13. Особливості розвитку філософії в умовах розвитку основ індустріального суспільства.
14. Внутрішня логіка розвитку основних напрямків новоєвропейської філософії.

Ключові терміни і поняття

- Деїзм – розповсюджена в Новий час позиція, згідно з якою Бог створив світ, надав йому власних законів і далі вже не втручається у його функціонування; творчі ідеї Бога в бутті світу набувають характеру необхідності, пізнання якої стає завданням людини.

- Здоровий глузд – панівний в Європі тип мислення за умов утвердження індивідуалізму та буржуазних суспільних стосунків; він ґрунтувався на «трьох китах»: а) на виключній довірі фактам («краще один раз побачити, ніж сто разів почути»); б) на чіткій, ясній та зрозумілій логіці; в) на культивуванні активності (за будь-яких обставин краще діяти, аніж нічого не робити).

- Об'єкт і суб'єкт провідні категорії світоосмислення епохи Нового часу: об'єктом позначали частину (фрагмент) природи, на яку спрямовувалась активність людини, суб'єктом – людину як вихідний пункт проявів активності розумового та матеріального планів.

- Закон – форма прояву необхідності у природі, об'єктивний, сталий, повторюваний тип зв'язку між процесами та явищами дійсності або всередині них; в попередні епохи закон розглядався переважно як юридичний закон або владна норма.

- Субстанція – одне із центральних понять новоєвропейського світоосмислення, що позначало таку основу світу, яка охоплювала та пронизувала собою всі форми та явища дійсності, була самовладною та не потребувала для свого буття ніяких інших джерел або причин.

- Релігія і моральність – унаслідок розповсюдження у духовному житті Європи Нового часу деїзму та ідей Просвітництва з'явилась тенденція пов'язувати релігію лише із моральністю, звільняючи від її впливу всі інші

сфери життя та діяльності. Тим самим заперечувався теїзм – позиція розуміння Бога як єдиного Творця, упорядника світу та джерела усякого буття.

Короткий зміст теми

1. Панорама соціокультурних та духовних процесів у Європі Нового часу та особливості розвитку філософії. Поняття гносеологізму.

Говорячи про Європу Нового часу, варто зазначити, що в цей час сформувалися, з одного боку, основні засади індустріального суспільства, з іншого, деякі засади духовного та цивілізованого життя, які діють до сьогодні, серед них:

- з'являється мистецтво в його сучасному розумінні, тобто мистецтво світське, автономне у своєму розвитку;
- народжуються роман як літературний жанр, опера, сучасний театр, архітектура масових забудов, промислова архітектура;
- виникають національні Академії наук, з'являються перші газети та часописи, у тому числі – і наукові, з'являється міський транспорт.

Зміни у соціальному житті виявилися у новому світогляді:

- світ тепер розглядається людиною як об'єкт, на який спрямовується людська активність, а сама людина – як суб'єкт, тобто вихідний автономний пункт такої активності;
- світ постає в якості надскладного механізму, типовим взірцем якого був механічний годинник;
- людина повинна пізнати цей механізм та опанувати його (гасло «Знання - це сила» стає показовим у цьому плані);
- природа тепер поділяється на живу та неживу, але і та, і інша є лише основою для росту людської могутності;
- нарешті, вважається, що людина, спираючись на свій розум, повинна перетворити середовище своєї життєдіяльності, зробивши його оптимальним.

Новий світогляд обумовив відчутні зміни у філософії:

- філософія починає розвиватися у діалозі із різними науками, які активно формуються та розвиваються в цю епоху. У зв'язку з цим чільне місце у філософських пошуках посідає розроблення правильного методу досягнення істини;
- філософія Нового часу зазнає суттєвих внутрішніх диференціацій (розподілів): виникають національні та регіональні філософії, які тепер пишуться не єдиною церковною мовою, а національними мовами; формуються деякі нові філософські дисципліни, такі як гносеологія, антропологія, історія філософії, методологія та ін.;
- розгалуження філософського знання логічно вимагає нового рівня його систематизації – утворюються так звані «філософські системи», досить типові для даної епохи.

2. Протистояння раціоналізму Р. Декарта та емпіризму Ф. Бекона.

Першим філософом Нового часу був англійський дипломат і політичний діяч Ф. Бекон (1561-1626). У своїх творах «Новий Органон» та «Нова

Атлантида» обстоював важливу роль науки у суспільному житті. Саме тому, він вважав, за необхідне розробити новий та більш ефективний метод пізнання.

Ф. Бекон розрізняв «плодоносне» (таке знання, яке приносить користь) та «світлоносне» (те, що збільшує можливості пізнання) знання. Перевага надавалася «світлоносному» (теоретичному) знанню.

Формуванню істинного знання заважають чотири «ідоли»:

- «ідоли роду» – це загальні помилки, яких людина допускається в пізнавальному процесі. Вони зумовлені обмеженістю і недосконалістю людських органів чуття;

- «ідоли печери» – це помилки, які ми робимо виходячи з нашого рівня освіти, виховання, оточення;

- «ідоли ринку» – це омани, пов'язані з людським спілкуванням, неправильним використанням мови, некритичним ставленням до інформації (наприклад, неправильно називаються речі, явища);

- «ідоли театру» – це орієнтація на авторитети, хибні вчення, які своєю зовнішньою досконалістю вводять нас в оману. Цей вид оман, на думку Ф.Бекона, – це найзгубніший для людей шлях тому, що він блокує їхню ініціативу, самостійність, змушує критично ставитись до будь-яких суджень, вірити хибним теоріям, а то й химерам, освяченим традиціями (звучить дуже сучасно!).

Використовуючи алегорію, Ф. Бекон стверджує, що методом досягнення істини є спосіб дії бджоли, яка на відміну від мурашки, що тільки збирає (а в науці – це збирання фактів) та павука, що тягне з себе павутину (а в науці – це виведення однієї теорії з іншої), бджоли, яка сідає лише на певні квіти і бере з них найцінніше (тобто в науці необхідно узагальнювати факти та не зосереджуватись тільки на одному виді діяльності).

Ф. Бекон обґрунтував пріоритет індуктивного методу пізнання. Сутність його полягає у шляху пізнання, що йде від спостереження одиничних явищ до формулювання загальних ідей і законів, коли від суджень про окремі факти переходять до загальних суджень про них. Така позиція називається емпіризм.

Проблеми науки та пізнання стояли в центрі філософських пошуків Р. Декарта (1596 – 1650), який у питанні про метод науки займав раціоналістичну позицію і стверджував, що пізнання речей залежить від інтелекту, а не навпаки.

Правила, що сприяють правильній роботі інтелекту:

1. за істину можна сприймати тільки те, що ясне, виразне, самоочевидне;

2. необхідно ділити складне питання на складові елементи до того часу доки пізнання не дійде до самоочевидних аксіом;

3. складне пізнається через просте, тобто загальні істини виводяться з найпростіших тверджень;

4. у пізнанні необхідно використовувати повний перелік усіх можливих варіантів, тобто всебічно підходити до процесу пізнання.

Процес пізнання залежить від наявності в розумі трьох видів ідей:

- вроджених – ідеї Бога, буття, числа, протилежності, тілесності і структурності тіл, свободи волі, свідомості, існування самих понять, а також

аксіоми логічного судження («не можна одночасно бути і не бути, ціле більше від своєї частини, у будь-якої речі є причина тощо»);

- тих, що виникають з чуттєвого досвіду;
- тих, що формує сама людина.

Наукові знання не набуваються стихійно, а свідомо продукуються за допомогою методу дедукції – виведення часткових ідей із вихідних ідей розуму. Такі ідеї розуму за Р. Декартом досягаються за допомогою методологічного сумніву, основна ідея якого полягає в тому, що сумніватися можна у всьому, окрім акту власного сумніву, а отже, і власного мислення, звідси теза «Я мислю, отже існую». Наступною очевидною істиною є теза про те, що «Бог є, і що він нас не обманює», яка впливає із основних онтологічних засад Р. Декарта:

- Бог – основа світобудови і пізнання;
- світ складається з двох окремих субстанцій: матеріальної та духовної;
- атрибутом матеріальної субстанції є необмежена протяжність (отже, Всесвіт необмежений);
- матеріальна субстанція єдина і всюди одна й та сама, нескінченно подільна;
- духовна субстанція непротяжна й неподільна;
- головним атрибутом духовної субстанції є мислення;
- взаємодія між субстанціями в світі зумовлена посередництвом абсолютно досконалого Бога.
- Дуалізм Р. Декарта (вчення про дві субстанції) став основою для обґрунтування можливості механічного руху та доведення можливості математизації природознавства.

Отже, за Р. Декартом гарантом існування та істинного пізнання світу є Бог, який «не може бути ошуканцем», тоді помилки у пізнанні залежать від недосконалості людини, а саме через свободу волі.

3. Теорія пізнання Т. Гоббса та Дж. Локка.

Синтез емпіричного та раціоналістичного шляхів пізнання прагнув здійснити англійський філософ Т. Гоббс (1588-1679), який вважав, що теоретичні знання повинні стати знаряддям для розвитку практики і базуватися на досвіді. Будь-яке знання починається із відчуття і ніколи не виходить за межі доступних чуттю реалій. Проте існують знання всезагальні та необхідні (наприклад, математичні); на думку Т. Гоббса, такі знання пов'язані із чуттям тим, що вони постають особливим – точним і фіксованим використанням знаків мови.

Т. Гоббс поєднує індукцію і дедукцію, бо вважає, що спочатку треба йти шляхом пізнання простіших, елементарних якостей речей (дедукція), а потім поєднувати їх, синтезувати (індукція). Пізнання через аналіз виявляє головні акциденції речей: протяжність, місце, рух, якість.

Т. Гоббс переконаний, що вроджених ідей не існує, а «знаки» (слова) є універсаліями для позначення подібності різних речей. Універсалії дають нам

можливість у процесі аналізу підводити елементарне під визначення загального.

У роботі «Левіафан» Т. Гоббс приділяє дослідженню людини та причинам утворення держави, що за своєю природою егоїстична. Усі люди хочуть собі добра, тому дозволяють самозбереження, свободи волі не існує, є лише свобода як відсутність зовнішніх перешкод для досягнення мети. Людський егоїзм породжує хаос, людей опановує страх, і вони укладають суспільну угоду про створення держави, як централізованого органу управління суспільними процесами, який і кладе край хаосу та ворожнечі. Держава – це є біблійне чудовисько Левіафан, кульмінація земної могутності через перетворення людини природної в людину цивільну. Левіафан – це ідеальний державний стан, якому відповідає конституційна монархія. Левіафану протистоїть «Бегемот» (рецидив природного стану) – держава, що розірвана релігійними, політичними, соціальними протиріччями тощо. Зразком новоєвропейського Бегемоту була тогочасна Англія.

Англійський філософ Дж. Локк (1632 – 1704) приділив значну увагу запереченню існування «вроджених ідей» та стверджував, що від народження мозок людини являє собою «Tabula rasa» – чисту дошку, в ньому немає нічого, окрім здатності бути органом пізнання і мислення.

Дж. Локк вважав, що існує два джерела знань:

- відчуття, які дають нам прості ідеї (біле, овальне, солодке й т.ін.);
- рефлексія – діяльність розуму, спрямована на зіставлення й узагальнення простих ідей та утворення на їх основі «складних» ідей.

Найпростішою операцією рефлексії (мислення) є розрізнення та ототожнення. Найскладнішою ідеєю постає ідея субстанції, яка є найбільш широким поняттям, що орієнтує людську діяльність та науку. Шлях утворення складних ідей узгоджується з досвідом, загальні ідеї фіксуються в мові.

У процесі пізнання суб'єктно-об'єктні відносини виявляють «первинні» – (протяжність, фігура, об'єм, рух і спокій) та «вторинні» (пов'язані з індивідуальними особливостями суб'єкту пізнання, виникають та існують лише в ньому) якості речей.

Філософію Дж. Локка відносять до емпіризму, завдяки знаменитій тезі «Немає нічого в інтелекті, чого б не було у відчуттях», проте це емпіризм сенсуалістського плану.

4. Скептицизм Д. Юма та сенсуалістські максими Дж. Берклі.

Д. Юм (1711-1776) представник новочасного скептицизму, який наполягає, з одного боку, на недосконалому наших відчуттів, а з іншого, відмовляє розуму у праві на істину.

Д. Юм вважав, що знання існують у формі чіткого та виразного знання та у формі непевного, туманного знання. У процесі пізнання людина має справу не із зовнішнім світом, а з потоком своїх відчуттів і уявлень, які продукують враження, з'єднуючи або роз'єднуючи які людина нібито конструє світ. Діяльність розуму не виходить за межі оманливої видимості речей. І в силу цього світ для людини залишається непізнаним.

Узагальнюючи основні положення Д. Юма на знання та пізнання зазначимо, що:

- виразні знання ми отримуємо у прямому спостереженні дійсності;
- непевні знання ми отримуємо у міркуваннях з приводу сприйнятого;
- між наданим у чуттях та ідеями нашого розуму не існує причинного зв'язку;
- певне відчуття може породжувати у різних людей відмінні, а може й протилежні ідеї;
- доведення розуму постають завжди вірогідними;
- доводяться лише факти математики – усе інше впливає з досвіду;
- практична користь стає своєрідним критерієм істинності вражень, як і мірилом моральності.

Філософські погляди Д. Юма мали неабиякий вплив на формування філософських поглядів І. Канта.

Критикуючи філософську позицію Дж. Локка, Дж. Берклі (1685-1753) стверджував, що не лише «вторинні», а й «первинні» якості речей мають суб'єктивний статус. У цьому аспекті всі якості речей «вторинні» тому, що їх сприймає людина. Дж. Берклі стверджував, що лише чуття можуть незаперечно засвідчувати факт існування будь-чого; звідси його теза «Esse est percipi» – «Бути – значить бути сприйнятим». Існування світу у трьох випадках:

- коли цей світ сприймає «я»;
- коли його сприймає «хтось»;
- коли він існує у розумі Бога як сукупність «ідей», що становлять єдино можливу основу людських відчуттів.

Тобто, за Дж. Берклі, існує лише те, що сприймають органи чуття від яких залежить знання; це є позиція радикального сенсуалізму.

5. Б. Спіноза та Г. Лейбніц – тотожність і відмінність їх вчень про субстанцію.

Б. Спіноза (1632-1677) вважав, що філософія повинна вирішувати не лише проблеми пізнання та суспільного життя, але й подавати свої міркування у систематизованій формі, звівши їх на надійному фундаменті. Фундаментом систематичної філософії Б. Спіноза вважав вчення про загальні засади світу, тобто – про субстанцію, яке систематизує і оформлює «геометричний метод», який Б. Спіноза використовує у своїй праці «Етика», що є прикладом високого рівня теоретичного знання.

Філософське вчення про субстанцію:

- субстанція єдина і всеохоплююча, включає в свій зміст всі можливі явища дійсності;
- мислення і протяжність постають не окремими субстанціями, а атрибутами (найпершими невід'ємними якостями) єдиної субстанції;
- у світобудові Бог і природа є те ж саме, тобто субстанція водночас є абсолютне мислення і вся реальність;
- в світі порядок ідей та порядок речей принципово збігаються;

- всі речі та явища – лише модуси різні міри поєднання – мислення і протяжності;
- людина найбільш яскраве та виразне поєднання модусу-тіла та модусу-душі.

Всі почуття, думки і дії людини виникають в результаті впливу зовнішніх причин.

Пізнання світу проходить у своєму розвитку три ступеня:

1. чуттєве сприймання зовнішнього світу, уявлення про нього;
2. судження розуму і отримання думок;
3. істинне (інтуїтивне) і аналітичне знання, яке здобувається безпосередньо розумом, і незалежне від чуттєвого досвіду.

Людина могла б перебувати в істинному відношенні до дійсності, (порядок ідей відповідає порядку речей), проте її воля, перевершує розум, а пристрасті і бажання збивають із шляху істини. Повна свобода є характеристикою лише субстанції, людина ж для її досягнення повинна здолати силу бажань і пристрастей досягнувши найвищого рівня пізнання – інтелектуальної інтуїції, яка дозволяє бачити все у відповідності із субстанціальною природою мислення.

В свою чергу Г. Лейбніц (1646-1716), на противагу Б. Спінозі, був переконаний в якісному розмаїтті явищ, у неповторності й унікальності кожної речі і процесу. Тому й вважав, що кількість субстанцій безкінечна, У зв'язку з цим Г. Лейбніц вводить поняття «монада».

Монада – це свого роду атом-субстанція. Головний атрибут монади – її активність, здатність до дії, сила. Кожна монада є «живе дзеркало Всесвіту», «стиснутий Всесвіт», тому в обмеженій індивідуальності закладена безкінечна всезагальність. Кожна з монад – замкнений космос, «вони не мають вікон, аби що-небудь могло в них входити або з них виходити». Монади безсмертні, тому що гинути можуть тільки складні тіла, розпадаючись на свої складові елементи, монади ж прості і неподільні. Монади абсолютно неповторні, і їхні розбіжності можна визначити за двома основними параметрами: 1) за «кутом зору» на світ, тобто за оригінальністю структури свідомості; 2) за ступенем розвитку, активності і досконалості.

Г. Лейбніц поділяє монади на три класи:

- «оголені», які являють собою неорганічний рівень, вони «сплять без сновидінь», мають темне уявлення, тобто не відрізняють сприйнятого ні від себе, ні від всього іншого;
- «душі», яким властиві відчуття і сприйняття, їм властиве невиразне уявлення: вони можуть відрізнити те, що вони уявляють, від всього іншого, але тільки не від самих себе;
- «духи», мають властивості особистості, вони володіють чітким уявленням та відрізняють уявне і від себе, і від всього іншого, тобто мають самосвідомість.

Монади не можуть перетворюватися з одних на інші, але прогрес кожної з них нічим не може бути зупинений. Найвищим рівнем досконалості монад є Бог. Відповідно до цього духовне зростання людини є безмежним.

6. Б. Паскаль та філософія Просвітництва: про місце і роль людини у світі.

Своєрідну концепцію людини в епоху Нового часу розробив відомий французький фізик, математик і філософ Блез Паскаль (1623 – 1662). У своїй праці «Думки» (що являє собою підготовчі матеріали до праці на захист християнства) Б. Паскаль змальовує страшну картину людського становища у світі, коли на тлі космічних масштабів людина перетворюється на непомітну порошину, але, якщо рухатися углиб матерії, людина є велетнем порівняно з нескінченно малими величинами, тобто людина знаходиться поміж двох безодень, через що весь час відчуває тривогу, нудьгу, невпевненість. Не маючи надійних коренів життя, людина кидається у розваги й інтриги, але вся людська велич полягає лише в мисленні. Саме мисленням і пізнанням людина перевершує природу. Окрилена даром мислення, людина не може встояти перед спокусою застосувати предмет своєї гордості, – розум, як ключ до таємниці світобудови, що виявляється для людини фатальним. Однак, якщо мислити гідно, тобто на межі буття і небуття, а отже щиро, тоді людина може зрозуміти, що єдиною опорою життя є Бог. Людині не можна зупинятися у своїх пошуках Бога, відпочивати, адже саме Бог визначив людині безкінечний шлях до себе.

Термін «Просвітництво» уперше вжив у Франції Вольтер, а в Німеччині – Й. Гердер. Основна мета і суть епохи Просвітництва полягає в широкому використанні людського розуму для здійснення соціального прогресу. Розширення меж людських знань веде до вдосконалення людини, яка має невід'ємне право на вільне використання досягнень культури. Окрім, культу розуму, віри в прогрес і якусь абстрактну сутність людини, для Просвітництва характерним також принциповий антитрадиціоналізм. Епоха Просвітництва не визнавала себе нічиєю наступницею, а почала відлік від себе. Люди XVIII ст. відчули себе обранцями світобудови: вони не шукали «золотий вік» ні в минулому, ні в майбутньому, вони жили в ньому.

Теоретична та соціокультурна основа філософії Просвітництва:

1. Ренесансний гуманізм;
2. Деїзм (Ньютон, Декарт, Лейбніц);
3. Наукові відкриття у сфері природничих наук;
4. Формування нових правових норм (ідеї суспільного договору (Т.Гоббс), ідея природного права (Г.Гроцій));
5. Пієтизм – рух в середині лютеранства, який не надавав жодного значення властивому лютеранству догматизму.

Загальні ідеї філософії епохи Просвітництва:

Аристотелівське тлумачення форми змінюється механіко-атомістичним світоглядом: світ складається з незмінного простору, речі складаються з частинок, які механічно взаємодіють одна з одною. Відповідно й людина сприймає не субстанційні форми, а лише матеріальні одиниці, які є основними елементами світобудови.

Епоха Просвітництва – це віра в безмежні властивості людського розуму. Цікаво, що мораль також ґрунтується на авторитеті розуму.

Держава швидко звільняється від авторитету церкви й відповідно спрямовується на загальне благо.

Незважаючи на жорстку критику богослів'я, воно не занепадає, а еволюціонує. Богослів'я повинно приносити користь людині й відповідати основним тенденціям розуму. Французькі Просвітники більш радикально ставилися до богослів'я, однак вони критикували не тільки догми церкви, але й усяку метафізику.

Провідниками французького Просвітництва стають представники «третього стану» – науковці, філософи, юристи, буржуа, політичні діячі та представники культури.

Основні представники:

Ш. Л. Монтеск'є (1689-1755) вважав:

- у природі й суспільстві існує всезагальна закономірність;
- виступав прибічником теорії «природного права», однак не як однаково можливого для усіх народів і держав;
- універсальність «природного права» обмежувалась, насамперед, географічним чинником (клімат, поверхня Землі та ін.);
- державна форма правління (аристократія, демократія, деспотія або монархія) залежить від географічних особливостей;
- розробив принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Ж. -Ж. Руссо (1712-1778) переконаний, що:

- природним станом людини були первісні суспільні форми життя, коли на підставі розуму люди об'єднувалися у рівноправні спільноти;
- рівноправ'я порушила приватна власність, яка розшарувала суспільство на багатих і бідних;
- нерівність людей треба усунути розумно: кожна людина повинна володіти рівною часткою власності.

Вольтер (1694-1778):

- не допускав критики приватної власності;
- був противником егалітаризму;
- на чолі держави повинен стояти освічений правитель, який керує у межах конституційної монархії;
- царство розуму або свободи запанує лише тоді, коли в суспільстві діятимуть «розумні закони», гарантом яких є держава;
- раціонально побудоване суспільство – це таке, що дає людині свободу слова, передбачає єдність «Я» і суспільного інтересу.

Д. Дідро (1713-1784) щодо соціального устрою висловлював такі думки:

- ідея «освіченого монарха»;
- критика деспотичного правління;
- аргументи за конституційну монархію;
- теорія «суспільної угоди»;
- думки про республіканську форму правління;
- заперечував вимоги Церкви щодо керування державою і втручання її у політику;
- пропонував ліквідацію станових привілеїв.

Філософські погляди Д.Дідро ґрунтуються на вченні про матерію, що складається з молекул. Матерія і рух невіддільні, одна форма переходить в іншу. Свідомість своїм походженням є результатом еволюції людини. Питання теорії пізнання Д.Дідро вирішував з позицій сенсуалізму.

П.А. Гольбах (1723-1789), вірив у здатність людського розуму пізнавати навколишній світ. Віддавав перевагу діяльності видатних осіб у творенні історії. Віра в розум допомагає людям позбутися тривог перед неминучою фатальністю, яка діє у світі. Ця фатальність породжує як «великих», так і «маленьких» людей; свобода – ілюзорна.

К.Л. Гельвецій (1715-1771) вважав, що:

- прагнення до насолоди життям зумовлює вчинки людей і виступає своєрідною рушійною силою розвитку суспільства;
- суб'єктом життя є ізольований індивід;
- пристрасті індивіда залежать як від природи, так і від навколишнього соціального середовища;
- формування пристрастей зумовлює етика;
- немає жодної людини, яка була б подібна до іншої у своїх пристрастях, що є результатом неповторного індивідуального оточення;
- прагнення людей повинні скеровувати раціонально створені закони держави, або ці прагнення повинні відповідати здоровому глуздові (розумним законам природи);
- індивідуальні особливості та нерівність розумових здібностей залежать від конкретної діяльності, оточення чи досвіду окремої людини.

Представниками Просвітництва в Німеччині були Х. Вольф, Г.Е. Лессінг, Й.Г. Гердер (засновник контр просвітницького руху – романтизму).

Х. Вольф вважав, що пізнання оточуючого нас світу може здійснюватись раціонально тоді, коли кожна з наук буде мати чітко окреслений предмет дослідження і не «заходить» на терени суміжної. Прихильник освіченого абсолютизму:

- в поміркованій формі проголошував теорію природного права;
- був палким прихильником гуманізму;
- завдання філософії вбачав у визначенні первинної основи існування всіх живих істот – Бога;
- доводив, що немає таких процесів і явищ, яких би розум не зміг витлумачити.

«Школа Вольфа», представники якої працювали майже в усіх німецьких університетах, сприяла розвитку раціоналізму не тільки в Німеччині, а й у Франції та Англії.

Г.Е. Лессінг був активним борцем за демократичні перетворення на німецькій землі, за вільний розвиток культури. Наполягав на віротерпимості і мріяв про часи, коли розум займе місце релігії. Віротерпимість поряд із розумом – це свобода думок, їх вільний, позбавлений політичного тиску розвиток.

Й.Г. Гердер стверджував, що людиною керує не тільки розум, а й відчуття, що давало можливість для пояснення різноманітності людської культури, яка

не є шаблоною і не впливає з якогось єдиного для усіх «розуму», а є своєрідною для кожного народу. Мова людини – результат досвіду й розумової діяльності. У своєму розвитку людство повинно прямувати до встановлення гуманізму як прояву Світового Духу. Щоправда, цей шлях не простий, а суперечливий, і на рівні окремих індивідів трапляється розходження мети з результатом дії.

Тести для проміжного контролю

1. У Новий час філософія є:

- а) замкненою системою знань;
- б) відкритою системою знань;
- в) розвивається у взаємодії з іншими галузями знання;
- г) розгалуженою системою знань.

2. Праця «Новий Органон» належить:

- а) Дж. Бруно;
- б) Ф. Бекону;
- в) М. Кузанському;
- г) Р. Декарту.

3. Національні філософії виникають у:

- а) Середньовіччі;
- б) Новий час;
- в) період Просвітництва;
- г) ХХ ст.

4. Ф. Бекон виділяв такі види знання:

- а) божественне одкровення;
- б) плодоносне знання;
- в) світлоносне знання;
- г) мистецьке знання.

5. «Ідоли роду» за Ф.Беконем це:

- а) помилки зумовлені недосконалістю людських органів;
- б) омани пов'язані із людським спілкуванням;
- в) помилки пов'язані з освітою та вихованням;
- г) орієнтація на авторитети.

6. «Ідоли печери» це:

- а) помилки зумовлені недосконалістю людських органів;
- б) омани пов'язані із людським спілкуванням;
- в) помилки пов'язані з освітою та вихованням;
- г) орієнтація на авторитети.

7.«Ідоли ринку» це:

- а) помилки зумовлені недосконалістю людських органів;
- б) омани пов'язані із людським спілкуванням;
- в) помилки пов'язані з освітою та вихованням;
- г) орієнтація на авторитети.

8.«Ідоли театру» це:

- а) помилки зумовлені недосконалістю людських органів;
- б) омани пов'язані із людським спілкуванням;
- в) помилки пов'язані з освітою та вихованням;
- г) орієнтація на авторитети.

9.Ф. Бекон заснував:

- а) індуктивний метод;
- б) дедуктивний метод;
- в) діалектичний метод;
- г) герменевтичний метод.

10.Ф. Бекон був представником:

- а) емпіризму;
- б) раціоналізму;
- в) критицизму;
- г) трансценденталізму.

11.Р. Декарт був представником:

- а) емпіризму;
- б) раціоналізму;
- в) критицизму;
- г) трансценденталізму.

12.Р. Декарт заснував:

- а) індуктивний метод;
- б) дедуктивний метод;
- в) діалектичний метод;
- г) герменевтичний метод.

13.Теза «Я мислю, отже існую» належить»:

- а) Ф. Бекону;
- б) Р. Декарту;
- в) Т. Гоббсу;
- г) Дж. Локку.

14.Висхідною ідеєю теорії пізнання Р. Декарта є:

- а) пізнай самого себе;
- б) сумнівайся в усьому;

- в) немає нічого в інтелекті, чого б не було у відчуттях;
- г) пізнання світу не можливе.

15. За Р. Декартом в основі світу лежить:

- а) одна субстанція;
- б) дві субстанції;
- в) чотири субстанції;
- г) безліч субстанцій.

16. Т. Гоббс вважав, що основним методом пізнання є:

- а) індукція;
- б) дедукція;
- в) взаємодія індукції та дедукції;
- г) жоден з методів не може привести до істинного знання.

17. Дж. Локк є представником:

- а) емпіризму;
- б) раціоналізму;
- в) агностицизму;
- г) скептицизму.

18. Д. Юм вважав, що людина отримує чіткі та виразні знання:

- а) у прямому сприйнятті дійсності;
- б) людина не може отримати чітких та виразних знань;
- в) людина може мати лише вірогідні знання;
- г) істинні знання можна отримати лише за допомогою розумової діяльності.

19. Сенсуалізм це:

- а) вчення, яке ставить людські знання у залежність від людського розуму;
- б) вчення, яке ставить людські знання у залежність від відчуттів;
- в) вчення, яке ставить існування світу у залежність від відчуттів;
- г) вчення, яке заперечує можливість пізнання світу.

20. Яка із характеристик не належить монадам Г. Лейбніца:

- а) пасивність;
- б) неподільність;
- в) неповторність;
- г) здатність до розвитку.

21. У праці «Думки» Б. Паскаль прагне:

- а) захистити християнський світогляд;
- б) обґрунтувати основні засади науки;
- в) обґрунтувати центральне місце людини у світі;
- г) піднести людську гідність.

22. Характерними рисами епохи Просвітництва є:

- а) культ розуму та знання;
- б) віра в прогрес;
- в) традиціоналізм;
- г) фаталізм.

23. У період Просвітництва не допускав критики приватної власності:

- а) Ш. Монтеск'є;
- б) Ж.-Ж. Руссо;
- в) Вольтер;
- г) Д. Дідро.

24. У період Просвітництва монархічні ідеї підтримував:

- а) Руссо;
- б) Вольтер;
- в) Дідро;
- г) Монтеск'є.

25. Невірно, що Д. Дідро підтримував ідею:

- а) конституційної монархії;
- б) ліквідації станових привілеїв;
- в) заперечував втручання церкви у суспільно-політичне життя;
- г) природного стану людини.

Тема 7. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

1. Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоевропейської філософії.
2. Іммануїл Кант – творець німецької класичної філософії. Основні ідеї І. Канта.
3. Й.-Г. Фіхте: «Я» як діяльне начало.
4. Ф.-В.-Й. Шеллінг: філософія тотожності.
5. Абсолютний ідеалізм Г.В.Ф. Гегеля.
6. Антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха.

Література

1. Гайденко П. П. Философия Фихте и современность. — М., 1979.
2. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия. — М., 1986.
3. Гулыга А. Гегель. — М., 1970.
4. Гулыга А. Кант. — М., 1981.
5. Гулыга А. Шеллинг. — М., 1982.
6. Кант И. Прологомени ко всякой будущей метафизике, могущей появиться как наука. АМФ. Т.1. Часть 3. — К., 1992.
7. Мотрошилова Н. Социально-исторические корни немецкой классической философии. — М., 1990.
8. Татаркевич В. Історія філософії. Т.2. — Львів, 1999.
9. Філософський енциклопедичний словник. — К., 2002.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Поясніть, чому німецьку класичну філософію виділяють в окремий період розвитку новоевропейської філософії.
2. Розкрийте зміст і значення «коперніканського перевороту» І. Канта.
3. Поясніть, у чому полягає відмінність між розсудком та розумом у філософії І. Канта.
4. Що таке предмет і «річ-в-собі» у філософії І. Канта? Як вони співвідносяться?
5. Окресліть, в якому напрямі розвивали свої філософські ідеї І. Г. Фіхте та Ф. Шеллінг.
6. Окресліть основні аспекти розуміння субстанції Г. Гегелем.
7. Поясніть розуміння Г. Гегелем життєвого циклу абсолютної ідеї, джерел її руху та розвитку.
8. Окресліть основні складові філософської системи Г. Гегеля.
9. Окресліть основні особливості філософської позиції Л. Фейєрбаха.
10. Основні характерні риси німецької класичної філософії. Чим вони зумовлені?
11. Назвіть основні ідеї філософської концепції І. Канта.
12. Дайте загальну характеристику системи суб'єктивного ідеалізму Й. Фіхте.
13. Розкрийте суть системи об'єктивного ідеалізму Ф. Шеллінга.
14. Охарактеризуйте основні ідеї філософської системи Г. Гегеля.
15. У чому полягає суть соціальної філософії Г. Гегеля?
16. Дайте характеристику антропологічної філософії Л. Фейєрбаха.

17.Співвіднесіть думки Г. Гегеля і Л. Фейєрбаха про призначення філософії. Вкажіть на протилежність їх поглядів.

18.Порівняйте погляди І. Канта, Г. Гегеля, Л. Шеллінга та Л. Фейєрбаха на сутність і призначення людини.

19.Як розуміє Л. Фейєрбах соціокультурну роль релігії в суспільстві?

Теми рефератів і контрольних робіт

1.Особливості та здобутки німецької класичної філософії.

2.Вплив ідей німецької класичної філософії на розвиток української філософії.

3.Ідея «коперніканського перевороту» в філософії І. Канта та її сучасне значення.

4.Вчення І. Канта про рівні та форми пізнання.

5.Етичні та естетичні ідеї І. Канта.

6.Принцип активності у філософії Й. Фіхте.

7.Філософські ідеї Ф. Шеллінга.

8.Вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею.

9.Г. Гегель про можливості та процесуальний характер людського пізнання.

10.Особливості гегелівської діалектики.

11.Антропологічні та соціальні ідеї Г. Гегеля.

12.Філософія Л. Фейєрбаха та її вплив на європейську філософію.

Ключові терміни і поняття

• Апріорний та апостеріорний – дослівно: «переддосвідний» та «післядосвідний»; поняття філософії І. Канта, який вважав, що задля пізнання людському розуму потрібні його власні форми, які передують пізнанню, а тому постають апріорними все, що проходить через досвід, набуває рис не просто інтелектуальних форм, а знань, які завжди апостеріорні.

• Друга рефлексія (або «рефлексія рефлексії») – за Г. Гегелем, той рівень самоусвідомлення думки, коли вона фіксує не реальність, а лише свої власні акти, висвітлюючи поле свого «чистого» споглядання; саме така рефлексія здатна усвідомлювати себе як єдине та всеохоплююче середовище будь-якого змісту, а логікою другої рефлексії може бути лише логіка саморозрізнення та самопоєднання – логіка внутрішніх суперечностей, тобто діалектична логіка.

• Предмет (мислення і пізнання) – частина об'єкта, яка виділена, помічена та відмічена людиною.

• Розвиток – за Г. Гегелем, такий тип зв'язку, який резюмує, підсумовує всі можливі зв'язки та взаємодії дійсності, тобто це є «зв'язок усіх зв'язків»; тому лінія розвитку найбагатша за змістом від будь-яких інших типів зв'язку, а тому пізнання розвитку ущільнює пізнання, робить його більш насиченим та ефективним.

• Система знання – за Г. Гегелем, будь-яке знання, що претендує на те, щоб бути істинним, має бути системно впорядкованим, адже лише при цьому воно постане позбавленим односторонності та випадковості; взаємний зв'язок усіх компонентів знання не лише робить знання надійнішим, а й доступним для перевірок.

• Я і Ти – відношення, яке у філософії Л. Фейєрбаха постає єдиною справжньою основою та умовою людського спілкування: лише тоді, коли ми

бачимо у співрозмовнику «Ти», тобто принципово рівне та споріднене нашому «Я», можливий справжній, виправданий діалог між людьми.

Короткий зміст теми

1. Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоєвропейської філософії.

Причини виділення німецької класичної філософії в окремий етап:

- вона увібрала в себе провідну проблематику та ідейні здобутки новоєвропейської філософії загалом, і стала останньою формою класичної філософії;
- вона ввібрала в себе важливі досягнення усієї попередньої європейської філософії, починаючи з античної;
- вона піднесла на новий рівень формулювання та вирішення основних проблем попередньої філософії (тобто по-новому їх осмислила і сформулювала, надала їм нового трактування).

Принципи, введені німецькою класичною філософією:

- активності або діяльності - в основі всіх знань, понять і думок лежить людська активність; ми знаємо лише те, що і наскільки увійшло в контекст нашої діяльності;
- системності знання - будь-яке знання набуває свого обґрунтування, достовірності та виправдання лише в системі знань;
- розвитку - у світі все пов'язане з усім; цей загальний зв'язок резюмується єдиним результатом – розвитком;
- рефлексії - розвиток знань, а також і розвиток узагалі можливий лише тому, що кожен крок у процесах буття входить у єдине ціле. Тому розвиток постає поглибленням і збагаченням змісту тих процесів, що розвиваються. Розвиток пізнання відбувається через рух від неусвідомленого до усвідомленого, від усвідомленого частково – до усвідомленого повніше та ін.

Основні здобутки німецької класичної філософії:

- здійснила значний розвиток діалектики, методології, онтології, гносеології;
- здійснила глибоке дослідження «мікрокосмосу», зокрема, його моральної складової;
- дослідила співвідношення пізнавальних, вольових, діяльних можливостей людини та суспільства;
- розкрила зв'язок між об'єктивними законами історії і діяльністю різних суб'єктів історичного процесу в різні епохи;
- дослідила взаємозв'язок людини та суспільства у перспективі подолання релігійного відсудження.

2. І. Кант – творець німецької класичної філософії. Основні ідеї І. Канта.

Початок німецької класичної філософії пов'язаний з діяльністю І. Канта (1724-1804) у філософській діяльності якого виділяють *два основні періоди:*

- докритичний період (50-60 рр. XVIII ст.) – І. Кант розробив космогонічну гіпотезу, еволюції Сонячної системи, яка є продуктом поступового

охолодження газової туманності (до І. Канта: Космос розглядали як сталу й незмінну систему тіл і рухів). Його праця – «Загальна природна історія і теорія неба».

- критичний період (70-90-ті рр. 18 ст.) – дослідження «здібності розуму взагалі, тобто у відношенні до всіх знань, до яких він може прагнути...». Праці – «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності судження».

Основним досягненням І. Канта є ідея «коперніканського перевороту» у філософії, суть якого полягає в тому, що пізнання є результатом людської (насамперед – розумової) активності, а не дії на людину зовнішніх чинників, як було до цього часу.

Значення «коперніканського перевороту» полягає в тому, що:

- пізнання не є дублюванням реальності, не є перенесенням речей у людський інтелект, а є діяльністю створення інтелектуальних засобів людської взаємодії зі світом;

- людський розум може визнати надійним лише таке знання, яке він сам вибудував на зрозумілих йому принципових засадах і обґрунтував з необхідністю;

- людина постає творчою і діяльною; при тому чим вона активніша, тим розгалуженішими будуть її зв'язки з дійсністю і, відповідно, – ширшими знання.

Найпершим джерелом знання є чуття, через які нам надається реальність та які постачають матеріал для знання. Чуття дають неформлений і невпорядкований матеріал, адже самого факту бачення, відчуття, дотику, запаху недостатньо для отримання знання. Розсудок, володіючи апріорними формами, якими є категорії (кількість, якість, відношення, можливість, необхідність, випадковість), упорядковує та оформлює матеріал чуття. Категорії притаманні розсудкові за самою його природою.

Дивлячись на світ людина сприймає предмет (явище, феномен), який має певну визначеність тому, що постає результатом синтезу апріорних категорій розсудку та матеріалу чуття; останні викликані дією зовнішніх речей на органи чуття, ця дія (не є знання) збуджує розумову активність. Лише через синтез категорій та матеріалу чуття перед нами постає дещо визначене в інтелектуальному плані. Наші навички здійснення подібних синтезів Кант називає досвідом.

Отже, за І. Кантом, *досвідчена людина* – це не просто людина, яка багато бачила, а яка здатна все побачене перевести у певні міркування та висновки.

Речі, що діють на органи чуття самі собою для людини не відомі, адже завжди бачить тільки те, що набуло визначеності в полі споглядання (тобто те, що вже є результатом інтелектуального синтезу). Річ поза сприйняттям (річ-у-собі) або (об'єкт) можна нескінченно пізнавати, переводячи її зміст у зміст предмета пізнання, завдяки цьому існують різні науки, які пізнають одну і ту ж річ, вбачаючи в ній різні предмети (бо вони накладають на цю річ різні форми її упорядкування та осмислення).

Свої відчуття люди не можуть оформлювати довільно, в основі синтезу категорій розсудку та чуття лежать типові просторово-часові схеми наших дій із речами. Простір і час, І. Кант розглядає як апіорні форми чуттєвості. Тобто ми бачимо в речах передусім такі визначеності, які пов'язані із особливостями наших взаємодій з ними. Тому люди з різним досвідом діяльності, люди різного фаху в тих самих речах бачать різні предмети. Результат досвіду (розумового) – предметний зміст нашого пізнання, побудований категоріями розсудку.

Найвищим рівнем пізнання є розум. Розум – це мислення, що оперує поняттями і категоріями. Розум, за І. Кантом, виконує функцію підведення різноманітного чуттєвого матеріалу, організованого за допомогою до досвідних форм споглядання, під єдність понять і категорій. Не предмет є джерелом знань про нього у вигляді понять і категорій, а, навпаки, форми розуму – поняття і категорії – конструюють предмет. Тому й узгоджуються з нашими знаннями про них. Ідеї не стосуються досвіду, за своїм змістом вони сягають найвищих питань життя і буття: що є Бог, чи існують безсмертя душі та свобода волі. Ідеї можна сформулювати в їх протилежних значеннях: у формі антиномій. Наприклад, можна стверджувати, що світ скінченний, а також, що він нескінченний. Реальний досвід ніколи не дасть нам остаточної відповіді, щодо цього питання. Тут ми спираємось лише на віру. Звідси знаменита теза І. Канта: «Мені довелося обмежити (окреслити межі) розум, щоб звільнити місце для віри».

Фактично, за І. Кантом, ми можемо пізнати тільки те, що самі створили. Розум упорядковує сприйняття людини, підводить їх під загальні та необхідні форми, і таким чином, обумовлює об'єктивність знання. Кінцевою основою єдності, без якої розум не зміг би здійснювати свою функцію підведення під загальні і необхідні визначення виступає акт самосвідомості суб'єкта: я мислю. Цей акт Кант називає трансцендентальною єдністю апперцепції (переводячи з латин. – об'єднанням сприйняття за межами досвіду).

Із такого розуміння пізнання випливає, що знання будується «згори», а не «знизу», що без дій розуму та розсудку наш пізнавальний досвід просто неможливий.

У сфері моралі І. Кант виходив із визнання вихідної рівності всіх людських розумів як суверенних чинників свідомого вибору поведінки, тобто кожен окремий розум повинен у прийнятті рішень діяти як загальний розум. Звідси кантівський «категоричний імператив» («остаточне повеління»): «Чини завжди так, щоб максима (тобто вираз у формі принципу) твоєї волі могла мати також і силу... всезагального закону».

У сфері естетики І. Кант дійшов висновку, що там, де йдеться про мистецький смак людини, не діють закони логічного обґрунтування. Тому естетичні сприйняття є цілісні, неаналітичні, непрагматичні, і естетичні судження будуються як ціннісні, оціночні.

Глибокими є думки І. Канта щодо руху історії, в основі якого лежать природні потреби людини. Однак, людина внаслідок своєї неспеціалізованості і незахищеності повинна розкрити розумові здібності і стати творцем нового

життя. Розум рухає людські дії та визначає хід історії до справедливого, розумно організованого громадянського суспільства.

3. Й.-Г. Фіхте: «Я» як діяльне начало.

Ідеї І. Канта із захопленням сприйняв Й. Фіхте (1762-1814). Однак, за твердженням мислителя, з кантівський міркувань без будь-яких втрат можна вилучити «річ-у-собі», а весь зміст пізнання вивести з активності Я, тобто Я постає джерелом будь-якої реальності, іншими словами реальність подається через Я, і разом з ним.

Найбільш чітко основні положення вчення Й. Фіхте викладено у праці «Ясне як сонце повідомлення широкому загалу про сутність новітньої філософії. Спроба примусити читача до розуміння».

Філософська система Й. Фіхте ґрунтується на трьох принципах:

- 1) Я є Я (Я = Я);
- 2) Я є не-Я (Я = не-Я);
- 3) таким чином, Я це єдність того й іншого (Я = Я + не-Я).

«Я» – це абсолютне діяльне начало. Чому це так, і який смисл у це вкладається, стане зрозумілим далі.

Мета Фіхте – створити вчення про принципи побудови будь-якої науки, яка має бути систематично оформлена. Він вважає, що науковчення – це наука не про факти, а про знання, яке досягається тим, що всі його положення виводяться з одного принципу, який має бути абсолютно достовірним: всі окремі положення науки, окрім першого набувають достовірності в системі і через систему.

Саме тому, найочевиднішим засновком, на переконання Й. Фіхте, є самосвідомість: Я є Я, – це практичний, вольовий і творчий акт, в якому Я саме себе породжує.

Я відрізняє від самого не-Я. Із цього протистояння розгортається зміст усієї реальності, насамперед це просторово-часові окреслення дії. Більше того, це дозволяє Й. Фіхте усунути «річ-в-собі»: якщо все є «Я» – безперервна діяльність, «справа-дія», – то будь-яка річ є застигла, кристалізована діяльність, її відліта форма, продукт втілення і продовження «Я».

Й. Фіхте підійшов до нового розуміння людини, а саме від традиційного розуміння людини, що створена за образом і подобою Бога до зведення її сутності до природи Й. Фіхте вважає, що людина – творіння самої себе, продукт творчого самотворення, що в свою чергу дає підстави стверджувати, що в особі Й. Фіхте західне начало, західний Шлях Буття досяг апогею: це апофеоз активності, діяльності, неспокійності духу, навіть своєрідна агресія духу в його наступальному прагненні до втілення.

Другий етап науковчення характеризується посиленням теологічних і містичних тенденцій. Індивідуальне Я розглядається як прояв у свідомості абсолюту. Джерело всіх речей і всього знання Й. Фіхте вбачає в Богові. Його пізнати можна не за допомогою понять, а через безпосереднє споглядання. У такому спогляданні абсолютне виступає як єдність без всяких протиріч. В свою чергу, людське Я виявляється відображення, абсолютного. У цей же період Й.

Фіхте розробляє питання про ставлення єдності до багатоманітності, зокрема, мислитель прагне показати, як єдиний і абсолютний Бог може виявлятися в безлічі кінцевий речей (елементах суцього), як можна вивести зі світла, явища цього світла і т.д.

У реальності як Я, так і не-Я, вважає Й. Фіхте, стосуються не пізнання, а почуття: ми «віримо» в реальність. Вивчення Я як визначеного певними предметами – це завдання теоретичної філософії; в той час, як вивчення Я як того, що визначає предмет – завдання практичної філософії. Й. Фіхте, аналогічно І. Канту, підпорядковує теоретичне практичному, обидві сфери об'єднує поняття свободи. Я вільне від природи і визначає себе саме. Інтелігенція має визначати свою свободу виходячи з поняття самостійності; прагнення до самодіяльності – це прагнення до свободи. Для здійснення людиною себе як вільної персони необхідний опір. Морально ми діємо тоді, коли наша дія спрямована на подолання факторів, що обмежують нашу свободу. Однак людина повинна визнавати претензію на свободу інших моральних істот. Морально добра людина прагне підпорядкувати природу розуму.

У роботі «Замкнена торгова держава» (1800 р.) Й. Фіхте розділяє апіорну і апостеріорну історію, стверджує принципову необхідність трьох ступенів розвитку держави, які тлумачаться як епохи розуму: давні (античні) держави, середньовічні держави і державні утворення Нового часу.

4. Ф.-В.-Й. Шеллінг: філософія тотожності.

Ф. Шеллінг (1775-1854) єдиний «вундеркінд» серед філософів. Він написав дисертацію у 16 років, а у 23 був вже професором. Філософська система мислителя складається із:

- натурфілософії (ранній період);
- система трансцендентального ідеалізму;
- філософії релігії.

Філософія природи.

Для Ф. Шеллінга природа – це самостійний предмет дослідження, яке він здійснює у праці «Ідеї філософії природи». Природа тут постає як силова, динамічна єдність протилежностей (зразком протилежності є полюси магніту). Через усю природу проходить протилежність суб'єкта і об'єкта. Фактично, природа постає як великий організм у якому протилежності поєднуються у єдність (взаємозаперечення звершується єдністю).

Цілісність живого базується на гармоніях, які мають духовну природу. Зважаючи на це, живе породжується з неживого, а навпаки, мертво тіло – результат смерті живого.

Отже, за Ф. Шеллінгом, початок усіх речей має духовну природу, яка в природі є несвідомою. Слід зазначити, що Ф.Шеллінг був першим мислителем, який звернув увагу на те, що природа давніша за свідомість, яка є результатом змін у природі.

Натурфілософія Ф. Шеллінга не зупиняється на традиційному механіцизмі, а вказує на існування механічних, електричних, хімічних і органічних сил, кожній з яких притаманні свої протилежності. У природі діє універсальний

«закон полярності», вона динамічна та постає як організм просякнутий доцільністю.

«Система трансцендентального ідеалізму» – дає відповідь на питання про те, яким чином несвідомо духовна природа породжує свідоме, як з об'єктивного народжується суб'єктивне. Фактично, в цьому зрізі проблеми, мислитель прагне дати відповідь на питання: як можливе суб'єктивне.

Ф. Шеллінг переконаний, що свідомість виникає з чуття, яке піднімаються до рівня інтелігенції досягає межі рефлексії й остаточно завершується етапом волевиявлення, з якого й починається практичне Я.

На першій стадії Я споглядає себе як не обжене з боку Не-Я.

На другій стадії до нього приєднується внутрішнє, самовідчуття при цьому домінує. І лише досягнувши рівня розуміння власної спонтанності, свідомість пізнає себе як вільну.

Як бачимо, Ф. Шеллінг, перейнявши у Й. Фіхте ідею тотожності суб'єкта та об'єкта приходить до висновку, що природа повинна бути зрозуміла як зримий дух, а дух – як невидима природа. Мислення і буття, суб'єктивне та об'єктивне – протилежні, а тотожність протилежностей полягає не в їх однаковості, а взаємопереході. Лише з виникненням Суб'єкта дійсність починає протистояти йому як Об'єкт. Тобто лише на певному щаблі розвитку природа роздвоюється на Суб'єкт і Об'єкт. Суттєво, що природі в неусвідомленому вигляді є те, що властиво «інтелігенції» (мислячому духу). Для того, щоб побачити становлення суб'єкта з об'єкта, або пробудження духу, необхідно розглядати природу як систему (мислячий дух результат природи в цілому, а не її частини), що розвивається (свідомість є результатом розвитку природи).

«Філософія одкровення» – праця, в якій Ф. Шеллінг різко критикує раціоналізм європейської філософії. Варто зауважити, що одкровення, релігійність не обмежується в нього суто християнською доктриною. Мова йде про релігійність, як таку.

Ф. Шеллінг переконаний, що єдиним шляхом до усвідомлення єдності буття є віра. Бог розглядається як особистість, яка в своїй основі є вільною. Людина ж досить обмежена у своїх можливостях.

5. Абсолютний ідеалізм Г.В.Ф. Гегеля.

Свого апогею німецька класична філософія досягла у творчості Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831), висхідним пунктом філософії якого є тотожність мислення та буття.

Мислення є не лише суб'єктивною людською діяльністю, а й об'єктивною сутністю, першоосновою всього суцього. Мислення відчужує своє буття у формі матерії, природи, яка є «інобуттям» цього об'єктивно існуючого мислення, або абсолютної ідеї.

Абсолютна ідея є активною, діючою, вона постійно знаходиться в процесі самопізнання, проходячи в цьому пізнанні три етапи:

- до виникнення природи і людини, коли абсолютна ідея перебуває поза простором й часом у стихії «чистого мислення», та виступає системою логічних понять і категорій, як система логіки;

- це духовне начало з самого себе породжує природу, або «інобуття» абсолютної ідеї;

- абсолютний дух, коли абсолютна ідея залишає створену природу і повертається до самої себе, але вже на основі людського мислення.

Ці три етапи сформувались у самостійні частини гегелівської філософської системи:

- логіку;
- філософію природи;
- філософію духу.

Логіка це вчення про сутність усіх речей. Гегелівська логіка порівняно з аристотелівською принципово нова, вона ґрунтується на діалектичному методі.

Діалектичний метод має три сходинки (вони діють у загальнолюдському та індивідуальному мисленні):

- розсудок (не оперує категоріями, а лише аналізує);
- негативний розум (проміжний етап між розсудком та розумом, синтезує);
- спекулятивний розум – якого не спроможне досягти мислення спрямоване на конечні речі.

Основні принципи діалектичного методу:

- принцип переходу кількісних змін у якісні, і навпаки, тобто зміни буття є не лише переходом однієї величини у іншу, але і переходом якісного у кількісне. Єдністю якості та кількості є міра;

- принцип тотожності протилежностей. Тотожність тут розглядається к самототожність, яка містить в собі елемент відмінності. Відмінність є розвитком поняття тотожності, що вказує на взаємопов'язану невідповідність, внутрішню дисгармонію. Через пізнання тотожності та відмінності виявляється суперечність, яка є коренем будь-якого саморуху та саморозвитку;

- принцип заперечення заперечення. Діалектичне заперечення «зняття» або перехід у інше, своє інше. Даний принцип Гегель виражав через тріаду: теза – антитеза (заперечення) – синтез (заперечення заперечення).

Діалектичний метод зрушив уявлення про розуміння сутності як чогось сталого та незмінного.

Філософія природи є наукою про ідею в її «інобутті» у відчуженому стані. Гегель не пояснює як відбувається перехід від логічної ідеї до природи, яка є царством розсудку.

Основними формами природного буття є:

- механіка – розглядається через простір, час, матерію та рух;
- фізика – досліджує небесні тіла, світло, теплоту і т.д., розкриваючи зв'язок між ними;
- органіка – досліджує проблеми геології, ботаніки, зоології.

Г. Гегель прагне показати перехід від неживого до живого - є завершенням природного процесу.

Філософія природи є прагненням показати реальні закономірності розвитку природи, та здійснити класифікацію природничих наук.

Найвищою сходинкою розвитку Абсолютної ідеї є Абсолютний дух або людство та людська історія.

Філософія духу включає:

- вчення про суб'єктивний дух (антропологія, феноменологія, психологія);
- вчення про об'єктивний дух (право, мораль, держава);
- вчення про абсолютний дух (мистецтво, релігія, філософія).

В основі гегелівського розуміння історії лежить поняття світового духу. Всесвітня історія є прогрес в усвідомленні свободи, що здійснюється схематично: в основі історії лежить світовий дух, який не усвідомлюється окремими індивідами, а діє підсвідомо. Індивіди керуючись приватними інтересами здійснюють світову історію, хоча й самі того не підозрюють.

Розвиток свободи проходить три етапи:

- східний світ – вільна одна людина – деспот;
- греко-римський світ – вільна певна група людей;
- німецький світ – всі вільні.

Недоліки гегелівського вчення:

- панлогізм, тобто панування логічних конструкцій над усім змістом реальності;
- намагання підпорядкувати одиничне загальному;
- телеологізм, тобто розуміння історії як такої, що йде до завершення через виконання призначеної мети;
- суперечність діалектичного методу та системи: діалектичний метод виходить із визнання всезагального розвитку, система вимагає обмеження розвитку та встановлення несуперечливого незмінного стану.

6. Антропологічний принцип філософії Л. Фейєрбаха.

Філософська система Людвіга Андраеса Фейєрбаха (1804-1872) закінчує період німецької класичної філософії. У філософському розвитку Л. Фейєрбаха розрізняють два періоди:

- коли він дотримувався філософських поглядів Г. Гегеля;
- розвивав ідеї філософського матеріалізму.

Головною справою життя і філософії Фейєрбаха була критика релігії. Це зумовлено:

- запереченням наявності у людини будь-яких вроджених почуттів та ідей;
- релігійні почуття мають психологічні корені і залежать від умов життя.

Отже, ключ до розуміння релігії необхідно шукати в природі людини.

Основні принципи пояснення релігії:

1. людина вірить у богів не лише тому, що має фантазію і почуття, а й тому, що їй притаманне бажання бути щасливою;

2. людина вірить у безсмертну істоту тому, що сама не хоче помирати.

Л. Фейєрбах пропонує людству «нову релігію» засновану на почутті, сердечному ставленні людини до людини, яка не потребує посередництва богів, а знаходить любов між «Я» і «Ти». Не в релігії, а в практичній діяльності, у творчості людина долає відсудження, що стоїть на шляху свободи.

Критика релігії переросла у Л. Фейєрбаха в критику філософського ідеалізму, зокрема гегелівського. Він закликає філософію повернутися до реальної людини, яка є продуктом природи. Тобто людину вчений розглядав

переважно як біологічну істоту, не враховуючи соціальних чинників її становлення.

У теорії пізнання Л. Фейєрбах заперечує існування об'єктів, недосяжних чуттєвому сприйняттю, адже відчуття разом із мисленням дають всі відомості про об'єктивний світ. Істинність же людського знання встановлюється шляхом порівняння понять з даними чуття.

Тести для проміжного контролю

1.«Коперніканський переворот» у філософії здійснив:

- а) М. Коперник;
- б) І. Кант;
- в) Ф. Бекон;
- г) Г. Гегель.

2.У творчості І. Канта виділяють:

- а) натурфілософський;
- б) докритичний;
- в) критичний;
- г) антропологічний.

3.У докритичний період І. Кант розробив:

- а) метафізичну теорію;
- б) космологічну теорію;
- в) теорію пізнання;
- г) теорію соціального розвитку.

4.Праця «Загальна природна історія і теорія неба» належить:

- а) Р. Декарту;
- б) Дж. Локку;
- в) І. Канту;
- г) Ф. Шеллінгу.

5.Критичний період у творчості І. Канта спрямований на розробку:

- а) теорії пізнання;
- б) теорії відносності;
- в) теорії соціального розвитку;
- г) етичних проблем.

6.І. Кант вважає, що висхідною точкою пізнання є:

- а) вроджені ідеї;
- б) чуття;
- в) рефлексія;
- г) інтуїція.

7.Й. Фіхте вважав, що із філософії І. Канта варто усунути поняття:

- а) речі-в-собі;
- б) антиномії;
- в) категорії;
- г) категоричний імператив.

8.Висхідною точкою філософської системи Й. Фіхте є:

- а) Я;
- б) самосвідомість;
- в) субстанція;
- г) річ-в-собі.

9.Праця «Ясне як сонце повідомлення широкому загалу про сутність новітньої філософії. Спроба примусити читача до розуміння» належить:

- а) Д. Юму;
- б) І. Канту;
- в) К. Максму;
- г) Й. Фіхте.

10.Філософська система Ф. Шеллінга складається із:

- а) натурфілософії;
- б) системи трансцендентального ідеалізму;
- в) філософії релігії;
- г) філософії духу.

11.Принцип тотожності характерний для філософської концепції:

- а) І. Канта;
- б) Й. Фіхте;
- в) Ф. Шеллінга;
- г) Г. Гегеля.

12.Основою всього суцього Г. Гегель вважає:

- а) матерію;
- б) субстанцію;
- в) мислення;
- г) монади.

13.Філософську систему Г. Гегеля складають:

- а) філософія релігії;
- б) логіка;
- в) філософія природи;
- г) філософія духу.

14.Складовими частинами філософії природи Г. Гегеля є:

- а) механіка;

- б) фізика;
- в) хімія;
- г) органіка.

15. Який із принципів не належить діалектичному методу Г. Гегеля:

- а) принцип активності або діяльності;
- б) принцип переходу якісних змін у кількісні;
- в) принцип тотожності протилежностей;
- г) принцип заперечення заперечення.

16. «Філософія духу» Г. Гегеля включає:

- а) вчення про суб'єктивний дух;
- б) вчення про об'єктивний дух;
- в) вчення про абсолютний дух;
- г) вчення про світовий дух.

17. Вчення Г. Гегеля про об'єктивний дух включає дослідження:

- а) права;
- б) моралі;
- в) держави;
- г) філософії.

18. Головною метою філософії Л. Фейєрбаха була:

- а) критика приватної власності;
- б) критика попередньої філософії;
- в) критика релігії;
- г) критика філософського ідеалізму.

19. Л. Фейєрбах вважає, що основною проблемою філософії є:

- а) людина;
- б) природа;
- в) Бог;
- г) суспільство.

20. Л. Фейєрбах був прихильником:

- а) матеріалізму;
- б) ідеалізму;
- в) пантеїзму;
- г) деїзму.

Тема 8. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС У ЄВРОПІ ХІХ ст.

- 1.Зміна парадигми філософського мислення у ХІХ – поч. ХХ ст. Поняття класичної та некласичної філософії.
- 2.Марксистська парадигма людини.
- 3.Вихідні ідеї філософії С. К'єркегора.
- 4.Волюнтаризм А. Шопенгауера та «філософія життя» Ф. Ніцше.
- 5.Ідеї розроблення «наукової філософії» у європейській філософії ХІХ ст.

Література

- 1.История философии в кратком изложении. – М., 1991.
- 2.Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії. – К., 1998.
- 3.Татаркевич В. Історія філософії. Т.3. – Львів, 1999.
- 4.Философский словарь. – М., 2001.
- 5.Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.

Запитання та завдання для самоконтролю

- 1.Розкрийте зміст основних змін у парадигмі філософського мислення при переході від класичної філософії до некласичної.
- 2.Порівняйте філософські позиції А. Шопенгауера та С. К'єркегора, визначте спільне та відмінне в цих позиціях.
- 3.У чому суть концепції «воля замість розуму» в некласичній філософії?
- 4.Дайте загальну характеристику позитивізму як філософсько-теоретичної і методологічної течії.
- 5.Які історичні форми розвитку проходить позитивізм?
- 6.Що таке позитивізм, і яка його проблематика.
- 7.Розкрийте філософсько-світоглядні засади «філософії життя».
- 8.Охарактеризуйте основні напрями розроблення «наукової філософії» у ХІХ ст.
- 9.Проілюструйте конкретними прикладами прояви внутрішньої суперечливості філософських ідей Ф. Ніцше.
- 10.У чому суть філософської антропології К. Маркса?
- 11.Назвіть основні теоретичні положення філософії історії К. Маркса.
- 12.Які особливості характерні концепції діалектичного методу К. Маркса?
- 13.Натурфілософія Ф. Енгельса.
- 14.Марксизм-ленінізм як філософська доктрина і суспільно-політичне явище.
- 15.Особливості сучасного ставлення до філософії марксизму.
- 16.Якби К. Маркс і Ф.Енгельс жили в ХVІІ ст., чи могли б вони створити вчення, яке йменується марксизмом?
- 17.Що у філософії К. Маркса є визначальним, головним і новим у поясненні світу?
- 18.У чому полягає головна відмінність діалектичного методу К. Маркса від діалектики Ф. Гегеля?
- 19.На початку 90-х рр. ХІХ ст. Ф. Енгельс передбачив небезпеку вульгарного спотворення марксизму, суть якої він назвав «економічним детермінізмом».

Визначте, у чому полягає зміст «економічного детермінізму» і в чому його неспроможність (див.: Енгельс Ф. Лист до Й.Блоха (вересень 1880 р.) // Маркс К., Енгельс Ф. Т.37)

Теми рефератів і контрольних робіт

- 1.Класична і неklasична європейська філософія: їх взаємні переваги та недоліки.
- 2.Вихідні засади неklasичної філософії.
- 3.Концепція переоцінки цінностей у філософії Ф. Ніцше.
- 4.А. Шопенгауер про засади наших уявлень про світ.
- 5.Песимістична етика А. Шопенгауера та її сучасна оцінка.
- 6.Ідеї філософії С. К'єркегора.
- 7.С. К'єркегор як попередник екзистенціалізму.
- 8.Сучасна оцінка вихідних ідей філософії позитивізму.
- 9.Філософія марксизму про предмет та завдання «наукової філософії».
- 10.Філософські ідеї Ф. Ніцше та їх суперечливий вплив на громадську думку.
- 11.Ф. Ніцше та ніцшеанці.

Ключові терміни і поняття

- Відчай екзистенціальний (або тотальний) – за К'єркегором, стан, до якого людина може прийти внаслідок щирого самопізнання та самозаглиблення: шукаючи і не знаходячи ні в чому свого життєвого кореня, людина впадає у відчай – відчуття абсолютної самотності та відчуження від усього; це відчуття може привести людину до осмислення свого абсолютного відношення до абсолютного, тобто до Бога, в якому єдиному знаходить своє виправдання наша індивідуальність.

- Воля – не пояснюване, ірраціональне прагнення до самоздійснення, просте поривання до буття, що, на думку А.Шопенгауера та Ф.Ніцше, лежить в основі будь-якого існування.

- Екзистенція (з лат. – існування); цей термін С. К'єркегором був витлумачений у його початковому значенні – «вихід за межі встановленого, усталеного» – для позначення провідної особливості людського існування: відсутності надійних, однозначних коренів буття.

- Життя – за Ф.Ніцше, єдина справжня реальність, бо все в світі постає лише різними проявами життя; в основі життя лежить «воління до волі», тобто бажання проявити воління як таке.

- Діалектичний та історичний матеріалізм – назва основних філософських складових вчення марксизму, що прагнув бути системою тверджень про світ, який в основі своїй – матеріальний, ніким не створений, але динамічний і рухливий; соціальна історія тлумачилася як різновид матеріального процесу, тому її засади визначали процеси виробництва. Свідомість і мислення при цьому розглядалися як результат стихійних перехрещень природних взаємодій, як форма відображення одних матеріальних процесів у інших; відповідно свідомість не могла мати власного онтологічного статусу: буття є первинне, а свідомість – вторинна (відображення).

- Ірраціональне – таке, що не підлягає розумінню, раціональному поясненню та тлумаченню.

- Позитивне – основне поняття філософських міркувань О. Конта: ясне, реальне, спостережуване, корисне – те, що повинна вивчати наука, відкидаючи примарне, непевне, непотрібне людині та суспільству.

Короткий зміст теми

1. Зміна парадигми філософського мислення у XIX – поч. XX ст. Поняття класичної та некласичної філософії.

Гносеологізм досяг свого апогею в філософській системі Г.Гегеля. Подальший розвиток філософії був можливим тільки як подолання гносеологізації людської сутності, першим проявом якої стала філософія Л. Фейєрбаха. У 1819 р. вийшов перший том праці А. Шопенгауера «Світ як воля та уявлення», яка знаменувала виникнення некласичної філософії.

Отже, *некласична філософія* – це такий підхід до людини, який орієнтований на доміную особливого над загальним, а проблем людського існування – над теоретико-пізнавальними проблемами.

Однією з фундаментальних відмінностей класичної та некласичної філософії є ставлення до трансцендентного. Для класичної філософії трансцендентне є особливим буттям, ця філософська традиція базується на онтологічній реальності трансцендентного. В свою чергу, некласична філософія трансцендентне розглядає як символ, фантазія, що виражає реалії нашої психіки і матеріального життя.

Загалом основні відмінності класичної та некласичної філософії можна узагальнити таким чином:

Класична філософія:

- буття є цілісне, внутрішньо концентроване;
- розум є вищою і найціннішою частиною людської психіки;
- розум здатний висвітлити глибини психіки й зрозуміти їх;
- за допомогою розуму людина спроможна належним чином організувати своє життя і взаємини з буттям;

Некласична філософія:

- говорити про буття безвідносно до людського сприйняття й уявлення безглуздо; ми можемо судити лише про те, що ввійшло в контекст нашого сприйняття і знання; поза цим питання про буття залишається відкритим;
- на перший план у людській психіці виходять чинники, які за своєю природою нерозумні або поза-розумні; масштабами й силою дії вони перевершують розум;
- оскільки нерозумні чинники психіки потужніші, то розум нездатний їх опанувати;
- розум не лише не сприяє гармонізації людського життя, а іноді заважає цьому.

2. Марксистська соціоцентрична парадигма людини.

Марксизм є однією з найвпливовіших філософських течій XIX – XX ст.

В процесі свого розвитку марксизм пройшов кілька етапів:

- марксизм – це вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, що сформувалося за їхнього життя і називається класичним марксизмом;
- на початку ХХ ст. марксизм перетворився на марксизм-ленінізм – ідеологію побудови комуністичного суспільства;
- протягом ХХ ст. марксизм трансформувався в різноманітні неомарксистські течії.

Зупинимось на класичному варіанті марксизму, засновниками якого були Карл Маркс (1818 – 1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1820 – 1895 рр.).

Основною категорією філософії на думку К. Маркса і Ф. Енгельса є категорія практики, остання ж підкреслює принциповий марксистський матеріалізм в розумінні людини та суспільства, адже від практики або від матеріальної діяльності залежать всі інші види діяльності (розумова, політична, релігійна тощо).

Практика в марксизмі виступає тим суспільним буттям, від якого залежить, і яке відображає суспільна свідомість у вигляді різних форм духовної й духовно-практичної діяльності. Тобто філософська діяльність є лише відносно активною, адже вона може лише пізнавати зміни у матеріальному житті. Іншими словами, відповідно до марксизму філософія, яка перетворюється практикою, може лише пізнавати та пояснювати, а трансформувавшись у політичну ідеологію намагатиметься державними засобами переробити недосконалу людину і її світ.

Матеріалістичне розуміння історії дає чітку періодизацію історії, що здійснена на основі виділення суспільно-економічних формацій:

1. первіснообщинна;
2. рабовласницька;
3. феодальна;
4. капіталістична;
5. комуністична.

Всі ці формації виділяють стосовно певних способів виробництва матеріальних благ. Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої це шлях від одного експлуататорського суспільства до іншого, який відбувається за допомогою соціальної революції.

На рівні комуністичної формації зникне експлуататорське суспільство і відбудеться перехід від передісторії до дійсної історії.

К. Маркс прийшов до категорії практики й ідеї комунізму через категорію відчуження людини. У праці «Економічно-філософські рукописи 1844 року» Маркс виділяє, такі аспекти відчуження людини:

1. Відчуження людини від продукту своєї праці: предмет, вироблений працею, її продукт, протистоїть праці як якась стороння істота. Продукт праці є праця, закріплена в якомусь предметі. Опредмечування праці, освоєння предмета – як відчуження, та як самовідчуження.

2. Відчуження людини від процесу праці: праця робітника не є вільна діяльність, це діяльність, породжена примусом і самопримусом, керованим задоволенням інших потреб.

3. Відчуження людини від її сутності як духовної життєдіяльності: перетворюючи працю на засіб для реалізації тваринних потреб, людина відчужується від своєї сутності як вільної творчої діяльності, сутністю людини стає людина підтримка біологічного існування.

4. Відчуження людини від природи: перетворюючи природу на засіб досягнення цілей, природа починає виступати як сукупність речей, втрачає для людини свою цілісність, що призводить до деградації людини, яка як фізично, так і духовно пов'язана з природою.

5. Відчуження людини від роду: має подвійний характер, по-перше, відчуження людини від суспільства, по-друге, відчуження від родової сутності, яка є єдністю природного і духовно-діяльного начал у людині.

6. Відчуження людини від людини є безпосереднім наслідком відчуження від продукту своєї праці, від своєї життєдіяльності, від своєї родової сутності.

В основі лежить відчуження людини від продукту праці, зумовлене приватною власністю на засоби виробництва. Звідси витікає закономірний висновок: ліквідація приватної власності на засоби виробництва повинна відкрити шлях до подолання всіх аспектів відчуження людини. Наскільки правомірними були думки К. Маркса показала історія.

2. Вихідні ідеї філософії С. К'єркегора.

Одним із засновників некласичної філософії є Сьорен К'єркегор (1813-1855), який наголошував на тому, що першим і єдиним предметом філософії, може бути тільки людина. Але пізнати людину засобами науки неможливо, оскільки кожна людина унікальна й неповторна, а наука пізнає через узагальнення, підведення явища під загальні закони. Людина може осягнути себе лише через внутрішнє переживання і самозаглиблення. На цьому шляху вона може пройти три стадії самопізнання і самоутвердження:

1) естетичну, коли людина прагне здобувати все нові й нові життєві враження (приклад Дон Жуана, який закохувався у жінок), і ніколи не досягає повноти вражень;

2) етичну, коли людина стабілізує своє життя дотриманням моральних норм;

3) релігійну, коли відчуваючи виправданість своєї індивідуальності прямим відношенням до Бога, людина діє на цій zasadі, не знаючи ніяких соціальних чи моральних обмежень.

Згодом **С. К'єркегор** приходять до висновку, що обидві перші стадії характеризуються відчуттям самотності та закинутості у світ. Не маючи змоги подолати ці відчуття, людина впадає у стан тотального відчаю, який може підказати людині її глибинну істину: вона є абсолютно самотньою, а ця самотність має під собою абсолютні підстави. Єдиною ж абсолютною підставою для будь-чого є Бог. Звідси і теза С. К'єркегора: «Людська індивідуальність знаходиться в абсолютному відношенні до абсолютного». Оскільки людина у своїй унікальності виходить на прямий зв'язок із Богом, то вона ніби отримує цим санкцію на абсолютну свободу самоздійснень. Твір «Страх і тріпотіння», у якому С. К'єркегор описав третю стадію людської

самореалізації, має на меті показати, що можуть існувати цілі, заради яких можна знехтувати етичними принципами та нормами. За С. К'єркегором, уособленням цієї стадії стає пророк Авраам, цей «лицар віри», який, маючи прямий зв'язок із Богом, був готовий принести у жертву свого єдиного сина Ісаака. С. К'єркегор ставить питання радикально: або Авраам був натхненний чимось вищим, і тоді він лицар віри, або він є злочинцем.

С. К'єркегор уперше використав термін «екзистенція», що перекладається з латини як «існування», але як специфічно людське існування, буття, що позначене неузасадненістю та виходом за межі усталеного, завдяки чому став ідейним попередником екзистенціалізму – філософської течії ХХ ст.

3. Волунтаризм А. Шопенгауера та «філософія життя» Ф. Ніцше.

Під волунтаризмом у широкому сенсі можна розуміти світоглядну установку, відповідно до якої воля як прагнення до досягнення певної мети є вищим началом буття людини і світу.

Заснування волунтаризму та неklasичної філософії пов'язане з роботою **Артура Шопенгауера** (1788 –1860 рр.) «Світ як воля й уявлення», де він говорить про «волю до життя» як універсальний принцип існування світу. За А. Шопенгауером, світ на всіх етапах розвитку є не що інше, як матеріалізація й об'єктивізація волі до життя. Кожна з форм волі, в якій втілилася універсальна воля до життя, прагне повного панування над іншими формами волі, тому що кожна форма волі може утвердитися лише всупереч іншим, які стихійно і наосліп діють поряд з нею.

Людина – це вищий прояв волі до життя, тому що усвідомлює її. Завдяки волі до життя фундаментальною властивістю людини є егоїзм. Результатом волі до життя є страждання. Щастя, на думку А. Шопенгауера не може бути тривалим задоволенням і насолодою, а завжди тільки звільняє від якого-небудь страждання і потерпання, за якими повинне прийти або нове страждання, або безпредметна туга і нудьга. Щоб позбутися страждання необхідно відкинути волю. Це означає кінець світу як об'єктивізації волі. Це означає ніщо.

Але тільки таким шляхом можливе щире й абсолютне подолання страждання. Цей шлях починається зі співчуття – переповненості всім стражданням існуючого, для того, щоб, переживши його, відмовитися від світу, породжуваного волею. Звідси песимізм А. Шопенгауера, який на місце Бога поставив Світову Волю, що трансцендентна світу, і тим самим є стражданням страждань, позбавленням від якого може бути тільки смерть.

Фрідріх Ніцше (1844 – 900 рр.) прийняв шопенгауерівський песимізм, запропонував шукати подолання страждального характеру людського існування не в смерті, а волі до влади, що виступає основним принципом розвитку людського роду і може породити наступний еволюційний щабель – Надлюдини. Становище Надлюдини відносно людини саме таке, як становище людини відносно її тваринних пращурів. Людина, не має самостійної цінності, а тому повинна прагнути подолати свій людський стан, і вийти за його межі. Ф. Ніцше не дає загальних рис Надлюдини, а лише критикує недоліки сучасної людини.

Надлюдина це воля до влади, що обернулася на себе і перемагає жалюгідні чесноти людського пізнання і практики, тобто мова йде про владу над собою. Хоча суттєвими залишаються моменти і про волю над іншими.

Ф. Ніцше приходиться до ідеї волі до влади над собою через вчення про аполлонівське і діонісійське начала буття – від імен Аполлона і Діоніса. Аполлонівське – ясне, тверезе, розумне; діонісійське — похмуре, ірраціональне, інтуїтивне. Ф. Ніцше говорить про забуття діонісійського начала в європейській культурі та про необхідність його відродження. Воля і екстаз повинні потіснити розум і вийти із сутінок на світло, породжуючи нову повноту життя.

4. Ідеї розроблення «наукової філософії» у європейській філософії XIX ст.

Серед провідних напрямків некласичної філософії XIX ст. варто виділити сциєнтичні (scientia – знання, наука). Свою головну увагу вони зосереджують на головних проблемах науки і духовно впливають в першу чергу на наукову та технічну інтелігенцію, і ті прошарки населення, які бачать ключ до вирішення своїх світоглядних проблем у наукових методах і їх філософському осмисленні. Сциєнтизм був відповіддю на проблеми зумовлені бурхливим розвитком науки у XIX та XX сторіччях.

Сциєнтизм не був однорідним, він виразився у таких напрямках як:

- Позитивізм;
- Логічний позитивізм або неопозитивізм;
- Аналітична та лінгвістична філософія;
- Постпозитивізм;
- Марбурзька школа неокантіанства;
- Радикальна епістемологія.

Загальна характеристика та основні ідеї «першої» та «другої» хвилі позитивізму.

Заснував позитивізм є О.Конт (1798-1857) своєю працею «Курс позитивної філософії» (1830-1842). Згодом ідеї вченого були підхоплені Дж.Міллем та Г.Спенсером.

Позитивізм претендував на звання принципово нової, «неметафізичної» (позитивної) філософії, що побудована за зразком природознавства. Це пов'язано з тим, що представники «першого» позитивізму були переконані, що у науці занадто багато споглядальних та спекулятивних (метафізичних) компонентів, відтак вона не достатньо наукова (досвідна). На його погляд, «людський розум», у силу своєї природи, в кожному зі своїх досліджень, користується трьома методами мислення, характер яких істотно різний, і навіть прямо протилежний — теологічним, метафізичним, позитивним.

На теологічній стадії духовного розвитку (стародавність і ранне середньовіччя — до 1300 р.) людина прагне пояснити всі явища втручанням надприродних сил, які розуміються за аналогією з нею самою; богів, духів, душ, ангелів, героїв.

Метафізичне дослідження теж прагне досягти вичерпного абсолютного знання про світ, але тільки через посилення на різні вигадані першосутності і

першопричини, що нібито ховаються за світом явищ, позаду всього того, що ми сприймаємо в досвіді.

На позитивній стадії пізнання, стверджував О. Конт, людський розум визнає неможливість одержати абсолютне знання, відмовляється від дослідження походження і мети всесвіту, та знання внутрішніх причин явищ для того, щоб зайнятися відкриттям їх законів, тобто незмінних відношень послідовності й подібності явищ (без аналізу питання про їх сутність і природу). Наука і її закони можуть відповідати тільки на питання «як», але не «чому», вважав О. Конт.

У гносеологічному плані це означає, що наука має обмежитися описом зовнішніх сторін об'єктів, їх явищ і відкинути споглядання як засіб одержання знань, а метафізику як вчення про сутність.

Основні ідеї позитивізму можна узагальнити відповідним чином:

- заперечення метафізики, яка шукає першооснови, адже справжня наука не виходить за сферу фактів;
- не існує меж наукового пізнання, а наука є всемогутньою;
- суспільство також підлягає науковому пізнанню (наука про суспільство соціологія);
- розвиток науки, техніки та соціології є запорукою суспільного розвитку.

Подальша криза механіцизму та традиційної гносеології призвела до виникнення «другої хвилі» позитивізму, найвизначнішими представниками якої стали Е.Мах та Р.Авенаріус. Їх головна увага була зосереджена на аналізі відчуттів, чуттєвого досвіду як такого. Продовжуючи традиції «першого» позитивізму, вони стверджували, ідеал «чисто описової» науки і відкидали пояснювальну її частину, вважаючи її метафізичною.

На відміну від першого позитивізму емпіріокритицизм зводив філософію до психології пізнання, стверджував, що головні філософські питання не можуть бути розв'язаними через слабкість і обмеженість людського розуму. Якщо О. Конт вважав, що філософія є особливою наукою, то Р. Авенаріус вже заявляв, що філософія «не є наукою у власному сенсі цього слова», вона «наукове мислення».

До безперечних досягнень другого позитивізму можна віднести:

- обґрунтування кантівської думки про те, що об'єкт не існує без суб'єкта та опосередкований його пізнавальними можливостями;
- аналіз пізнання з т.з. «економії мислення» (внаслідок систематизації, типологізації та схематизації наука спрощує дійсність для більш ефективного її пояснення; у сучасній науці це логічність та простота гіпотез);
- критика абсолютизму класичної механіки.

Специфічним різновидом другого позитивізму був конвенціоналізм, заснований французьким математиком і мислителем А. Пуанкаре. Конвенціоналізм (угода) – напрямок, який проголошує, що в основі наукових теорій лежать угоди (конвенції) між ученими. Вони обумовлені зручністю й простотою і не пов'язані з критеріями істинності. В основі конвенціоналізму лежать наукові відкриття, які показували, що наукові теорії втратили характер «копій» реальності й перетворилися у теорії, що конструюють штучні

реальності. В таких теоріях зростала роль неемпіричних критеріїв істини і фактора довільного вибору вченого.

Концепція помірною конвенціоналізму А. Пуанкаре викладена у двох роботах «Наука й гіпотеза» і «Цінність науки», де стверджується, що в основі науки лежать такі засновки, які варто розуміти як конвенції, за допомогою яких учені вибирають конкретний теоретичний опис фізичних явищ серед ряду різних однаково можливих описів. Найбільше значення тут відводиться гіпотезам, які з одного боку можуть бути підтверджені досвідом, і стають істинами, інші спростовуються і відкидаються, треті не приводячи до помилок є просто корисними. Науковими підставами для виникнення конвенціоналізму стали різні геометричні системи (Евкліда, Лобачевського тощо), які співвідносилися з досвідом, однак встановити їх істинність практично не можливо, оскільки не можливо однозначно сказати, яка з них відповідає дійсному простору. Згодом на основі критичних зауважень до своєї концепції А. Пуанкаре прийшов до висновку, що відбір наукових концепцій відбувається на основі їх ефективності або емпіричного контролю (тобто, факти були визнані критерієм істинності наукових теорій).

Безперечним здобутком конвенціоналізму було звільнення наукових концепцій від жорсткої залежності від сфери фактів (як того вимагали позитивісти), та відкривав можливості для наукової уяви, однак така позиція приховує загрозу заперечення об'єктивності науково знання.

Концептуальною основою всієї сцієнтичної філософії став твір Л. Вітгінштейна «Логіко-філософський трактат» у якому стверджувалося, що дійсність являє собою не більше, ніж сукупність фактів та подій, які можна фіксувати та передавати за допомогою мовної діяльності. Точність знання забезпечується точністю використання мови. Точна мова – це мова наукової термінології, що відповідає вимогам математичної логіки.

Проте практична спроба здійснити верифікацію, хоча б на найпростіших наукових теоріях закінчилася невдало. Поступово почала формуватися думка, що наукові факти та теорії не можливо звести до фактів та логіки, вони являють більш складні утворення. Неопозитивісти ж спробували обґрунтувати істинність своїх теорій за допомогою введення нових ідей: ідею послаблення верифікації, ідею фальсифікації та ідею конвенціональності.

Ідея фальсифікації стверджувала, що наукове знання не є повним, і тому у певному випадку воно може бути спростоване; ненаукове знання спростувати неможливо. Конвенціоналісти вважали, що вихідні положення науки усталюються тоді, коли їх приймає переважна більшість науковців («конвенція» – угода).

На початку ХХ ст. позитивізм не втрачає своїх позицій і продовжує розвиватися в межах неопозитивізму.

В межах неопозитивізму виділяють логічний позитивізм (Віденський гурток, Львівсько-Варшавська школа та лінгвістичну філософію).

Віденський гурток (1922).

Представники: М. Шлік, Р. Карнап, О. Нейрат.

Теоретичним джерелом логічного позитивізму стали праці Б. Рассела та Л. Вітгінштейна.

Основною метою Віденського гуртка було:

- звести філософію до логічного аналізу мови науки;
- піддати філософське та наукове знання критичному аналізу з позицій принципу верифікації, основні засади якого сформував М. Шлік: виходячи з того, що будь-яке наукове знання є узагальненням «чуттєво-даного», він вважав, що всі наукові знання має бути зведені до «чуттєво-даних».

Верифікація (перевірка на істинність) передбачала:

- виділення провідних положень певної теорії;
- зведення до простих неподільних, «атомарних» суджень;
- виділення у реальності «атомарних» фактів;
- співставлення «атомарних» суджень з «атомарними» фактами;
- обґрунтування отриманих результатів.

Передбачалося, що встановлення відповідності суджень фактам засвідчить істинність відповідних положень, суперечність – хибність, а неможливість зіставити постане основою для оцінки певних положень як безглузвих. Основним завданням філософії було, за допомогою логічного аналізу очистити мову науки від позбавлених сенсу висловлювань.

Львівсько-варшавська школа (заснована К. Твардовським, основні представники – К. Айдукевич, Я. Лукасевич, А. Тарський, Т. Котарбинський) характеризувалася:

- негативним ставленням до ірраціоналізму;
- прагнула до зближення філософії та науки, внаслідок надання філософським міркуванням логічно точного статусу;
- логічним плюралізмом (різноманітні логічні системи здатні створювати різноманітні онтологічні системи);
- раціоналізмом, суть якого полягала у семантичному аналізі мови науки і філософії (через усунення двозначностей та неточностей).

Львівсько-варшавська школа була ідейно неоднорідною. Її окремі представники розвивали феноменологічну теорію пізнання (Р. Інгарден), конвенціональну концепцію наукових теорій (К.Айдукевич) тощо.

Заслуги неопозитивізму:

- зробили вагомий внесок у розроблення математичної логіки та вдосконалення мови науки;
- змінили уявлення про науку (підкреслили, що наука має такі елементи, які не можуть бути зіставлені з фактами (ідеальні об'єкти тощо)).

Традиції неопозитивізму розроблялись в подальшому у межах аналітичної філософії, що виникла на початку 70-х рр., представники якої вважаючи науку складним явищем почали обґрунтовувати, що розвивається вона історично, має соціальні, культурні та індивідуальні корені (Т.Кун, І.Локатос, М.Полені, П.Фейєрабенд тощо).

Найбільш авторитетними представниками Марбурзької школи неокантіанства були Г. Коген (1842-1918) та Е. Кассієр (1874-1945). Обидва займалися дослідженням вихідних засад наукового пізнання. Г. Коген виділив

три види інтелектуальної діяльності: теоретичну (наука); практичну (етика); естетичну (мистецтво), і вважав, що в основі їх усіх лежить інтелектуальне конструювання предмету. Е. Кассірер доводив, що самі по собі факти не вирішують долю наукової теорії. Теорія може змінитися лише тоді, коли вона має внутрішню суперечність. Тоді виникає потреба усунути суперечність шляхом конструювання нових предметних визначень дійсності, і врешті це призводить до нового бачення та теорії, і реальності. Згодом ситуація повторюється, а її результатом стає збагачення предметного змісту, за допомогою якого ми бачимо дійсність.

Представники «радикальної епістемології» (Е. Глазерсфельд, У. Матурана тощо) вважають, що людські знання постають як інтелектуальне конструювання; їх завдання полягає не у представленні реальності, а в її творенні на основі внутрішнього конструювання інтелектуальної діяльності. Єдиним чинником знання є анатомо-фізіологічна будова людини, її потреба в оптимальному функціонуванні.

Тести для проміжного контролю

1. Некласична філософія спрямована на:

- а) проблеми людського існування;
- б) проблеми пізнання;
- в) метафізичні проблеми;
- г) проблеми моралі.

2. Основною сутнісною характеристикою людини у неklasичній філософії є:

- а) розум;
- б) не-розумні складові людської психіки;
- в) причетність до Бога;
- г) усі складові узяті разом.

3. Скільки суспільно-економічних формацій виділяє марксизм:

- а) дві;
- б) чотири;
- в) п'ять;
- г) вісім.

4. Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається за допомогою:

- а) соціальної революції;
- б) наукової революції;
- в) еволюційно;
- г) жодна відповідь не є правильною.

5. Одним із центральних понять марксизму є:

- а) практика;
- б) пізнання;

- в) рефлексія;
- г) воля.

6.С. К'єркегор виділяє такі стадії людського самопізнання:

- а) естетичну;
- б) етичну;
- в) філософську;
- г) релігійну.

7.Некласичну філософію знаменувала праця:

- а) «Страх і тріпотіння» С. К'єркегора;
- б) «Світ як воля та уявлення» А. Шопенгауера;
- в) «Народження трагедії із духу музики» Ф. Ніцше;
- г) «Лист про гуманізм» М. Хайдеггера.

8.Поняття «екзистенція» у філософії вперше використав:

- а) Е. Гуссерль;
- б) А. Шопенгауер;
- в) М. Хайдеггер;
- г) С. К'єркегор.

9.Творчість С. К'єркегора обґрунтовує:

- а) трагічну долю людини;
- б) центральне місце людини в світі;
- в) значення людського розуму у практичному житті;
- г) шляхи богопізнання.

10.Поняття «тотального відчаю» у філософію ввів:

- а) М. Хайдеггер;
- б) Ж.-П. Сартр;
- в) А. Камю;
- г) С. К'єркегор.

11.В основі усіх видів відчуження на думку марксизму лежить:

- а) відчуження людини від продукту своєї праці;
- б) відчуження людини від людини;
- в) відчуження людини від природи;
- г) відчуження людини від процесу праці.

12.Засновником волюнтаризму був:

- а) Ф. Ніцше;
- б) А. Шопенгауер;
- в) А. Бергсон;
- г) В. Дільтей.

13.А. Шопенгауер вважає, що фундаментальною особливістю людини є:

- а) цинізм;

- б) егоїзм;
- в) песимізм;
- г) альтруїзм.

14. Основним принципом розвитку людського роду Ф. Ніцше вважає:

- а) смирення;
- б) волю до влади;
- в) віру в Бога;
- г) відмову від чуттєвих задоволень.

15. Поняття «надлюдина» належить:

- а) Ф. Ніцше;
- б) А. Шопенгауеру;
- в) А. Бергсону;
- г) В. Дільтею.

16. До сцинтичних напрямків у філософії належить:

- а) філософія життя;
- б) феноменологія;
- в) позитивізм;
- г) лінгвістична філософія.

17. Засновником позитивізму був:

- а) О. Конт;
- б) Б. Рассел;
- в) М. Шлік;
- г) Г. Коген.

18. Л. Вітгінштейн вважав, що точність знання забезпечується:

- а) точністю мови;
- б) розробкою системи;
- в) розробкою правильного методу;
- г) адекватним відображенням дійсності.

19. Основним завданням марбурзької школи неокантіанства було:

- а) дослідження висхідних засад наукового пізнання;
- б) уточнення наукової термінології;
- в) дослідження суспільних проблем;
- г) дослідження проблем релігії.

20. Г. Коген виділяв такі види інтелектуальної діяльності:

- а) теоретичну;
- б) практичну;
- в) естетичну;
- г) логічну.

Тема 9. ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ ХХ ст.

1. Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у ХХ ст.
2. Напрями антропологічного спрямування.
3. Культурологічні та історіософські напрями у філософії ХХ ст.
4. Релігійна філософія ХХ ст.

Література

1. Головка Б.А. Філософська антропологія: Навч. посібник. – К., 1997.
2. Зарубіжна філософія ХХ століття: Читанка з історії філософії у 6 кн. Кн.6. – К., 1993.
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т.2. – К.: , 1994.
4. Современная западная философия: Словарь. – М., 1991.
5. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т.3. – Львів, 1999.
6. Філософія: Навч. посібник/ Бичко І.В. та ін. Вид. 2-ге. – К., 1994.
7. Хюбшер А. Мыслители нашего времени: Справочник по философии Запада ХХ века. – М., 1994.
8. Головка Б. А. Філософська антропологія. – К., 1997.
9. Лиотар Ж.-Ф. Ситуация постмодерна // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5-6.
10. Лукьянец В. Постмодернистское мышление – мышление ХХІ века? Totallogy. Постнеклассические исследования. – К., 1995.
11. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Окресліть особливості та провідні тенденції розвитку філософії у ХХ ст.
2. Назвіть основні напрями розвитку філософії ХХ ст. та коротко їх охарактеризуйте.
3. Порівняйте ідеї неопозитивізму та постпозитивізму; виділіть у цих ідеях спільне та відмінне.
4. Розкрийте зміст та значення ідей феноменології Е.Гуссерля.
5. Охарактеризуйте провідні ідеї фрейдизму та неофрейдизму, дайте їм оцінку.
6. Коротко окресліть та охарактеризуйте ідеї основних представників філософії екзистенціалізму.
7. Окресліть значення ідей філософської антропології та персоналізму для людського самоусвідомлення людини ХХ ст.
8. Охарактеризуйте основні напрями релігійної філософії ХХ ст.
9. Що таке філософський постмодерн? Які тенденції розвитку філософії проявились у його ідеях?

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Місце філософії ХХ ст. у історії європейської філософії; особливості філософії ХХ ст.
2. Основні ідеї філософії неопозитивізму та їх значення для розвитку пізнання.
3. Неопозитивізм та постпозитивізм.

4. Вихідні ідеї основних представників філософії екзистенціалізму.
5. Персоналізм як напрямок філософії ХХ ст.
6. Вплив ідей філософської антропології на сучасне розуміння людини.
7. Вихідні ідеї фрейдизму та неофрейдизму, їх вплив на духовне життя ХХ ст.
8. Вихідні ідеї феноменології Е. Гуссерля.
9. Культурологія у філософії ХХ ст.: ідеї та представники.
10. Загальна оцінка ідей структуралізму.
11. Провідні напрями релігійної філософії ХХ ст.
12. Філософський постмодерн: вихідні ідеї та їх оцінка.
13. Філософія та соціальні процеси в сучасному українському суспільстві.

Ключові терміни і поняття

- Абсурд – у філософських міркуваннях А. Камю – ситуація людського існування, зумовлена впевненістю людини у тому, що «Бог помер», що не існує абсолютної системи визначення добра і зла, а тому всі вчинки людини стають відносними і втрачають будь-який сенс.

- Верифікація – запропонована представниками логічного позитивізму процедура перевірки наукових знань на істинність: за допомогою апарату математичної логіки треба було звести положення науки до «атомарних суджень», а останні – порівняти із «атомарними фактами».

- Несвідоме – приховані глибинні шари людської психіки, результат проявів у ній дій найглибших інстинктів життя (а за твердженнями деяких дослідників – і набутих людськими поколіннями навичок культурної поведінки); несвідоме відчутно впливає на процеси свідомості, особливо – на творчість, уявлення про цінності, життєвий вибір, мотивацію дій.

- «Отвір у бутті» – характеристика людини у фундаментальній онтології М. Хайдеггера: лише через людину буття проявляє себе як буття, оскільки окрім людини ніхто не усвідомлює себе у своєму відношенні до дійсності; із названої характеристики людини випливають також: «при-бутті-перебування», «вартовий буття», «тут-буття».

- Парадигма – з давньогрецької: взірець – у філософії та наукознавстві ХХ ст. усталений взірець (еталон) мислення або науково виправданих міркувань, що повинні приводити до достовірних результатів у науковому пошуку.

- Проект – у філософії екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр) спосіб реалізації людиною своєї свободи: постійне і неминуче здійснення вибору, що, врешті, постає не лише вибором дій, а вибором життєвої долі.

- Сублімація – непряме, опосередковане (іноді – символічне) виявлення несвідомого у діяльності людини.

- Сцієнтизм – світоглядна установка, згідно із якою лише наукове знання постає найбільш виправданим, цінним для будь-якого знання.

- Феномен – основне поняття філософії Е. Гуссерля: те єдине, що надане нам у досвіді свідомості, те, що нам реально з'являється, єдина форма виявлення реальності у свідомості та для свідомості.

Короткий зміст теми

1. Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у ХХ ст.

Суспільне життя ХХ ст. постає досить строкатим, інтенсивним та масштабним, різноманітним і суперечливим. Все це позначилося на особливостях філософії цього часу, яка:

- вийшла далеко за межі академічних аудиторій;
- отримала широке розповсюдження: через різного роду видання, публічні лекції, симпозиуми та семінари, діяльність філософських товариств;
- звернена до широкого загалу, вона почала говорити мовою зрозумілою кожній людині, інколи, навіть, буденною мовою;
- для філософії ХХ ст. не існує заборонених тем або зон;
- їй властива колосальна різноманітність, строкатість, насиченість різновидами та варіантами вона не замикається лише на тому змісті, який виник у ХХ ст., а, навпаки, ніби актуалізує всю попередню філософію відбулася досить радикальна переоцінка ідей, уявлень та цінностей, нарощувалась тенденція мінімалізму у філософії, тобто відмовлення від абсолютів.

Почали поступово розмиватися грані між філософськими працями та працями і жанрами з інших сфер інтелектуальної діяльності: східної філософії, античної філософії (наприклад, неоплатонізм), патристики та ін. Цим засвідчується той факт, що філософія здатна продукувати деякі вічні теми для людського інтелектуального осмислення. Філософія ХХ ст. відмовилась від абсолютів, зосередивши увагу на доступному для сприйняття та пізнання; вивела на перший план суб'єктивну реальність, фактично усунувши проблему співвідношення об'єкта та суб'єкта; філософські положення та висновки у ХХ ст. більше спрямовувались не на пошуки готових чи остаточних висновків, а на інтелектуальне освоєння та проблемне окреслення найперших ділянок того, що можна назвати людською реальністю.

2. Напрями антропологічного спрямування.

Антропологічні напрямки та школи поклали в основу дослідження людини, а у своїй методології виступили проти класичного раціоналізму XVII-XVIII ст. і сциентичних напрямків XIX-XX ст., вони не тільки намагалися протиставити абсолютизації домагань розуму у вирішенні філософських проблем нерациональні детермінанти самовизначення людини (емоції, інтуїція, воля тощо), але й дуже часто абсолютизували їх. Результатом цього став ірраціоналізм (ірраціональний – нерозумний), який властивий усім антропологічним напрямкам.

Основними течіями антропологічного напрямку у ХХ ст. стали:

- екзистенціалізм;
- філософська антропологія;
- персоналізм;
- фрейдизм;
- неофрейдизм.

Найвпливовішим антропологічним напрямком ХХ ст. став екзистенціалізм (existencia – існування). Витоками були феноменологія Е. Гуссерля та філософія С. К'єркегора. основними представниками були М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс, Г. Марсель. Центральною проблемою екзистенціалізму є конфлікт людини та суспільства. Відчуження між ними виводиться із незмінної природи людини. Тому протиріччя між свободою і особистістю, з одного боку, суспільним життям, з іншого, розглядається як таке, що не може бути вирішеним. Звідси і проблема сенсу людського життя, морального вибору, відношення до смерті. Моделлю людини виступила людина у стані «пограничної ситуації» (на межі життя і смерті) людина знаходиться між відчаєм і стражданням.

Екзистенціалізм є атеїстичний та релігійний (К. Ясперс, Г. Марсель). Їх об'єднує один лейтмотив – опис граничного буття людини, як реальності, що підіймається над повсякденним буттям. Розділяє – розуміння екзистенції та трансценденції.

Для атеїстичного екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр, А. Камю) екзистенція і трансценденція – синоніми, він ґрунтується на твердженні, що людська сутність є розгортання людського існування у цьому світі. Трансцендентальна природа людської сутності заперечується. Атеїстичний екзистенціалізм залишає людину наодинці з собою, без ідеї Бога й ідеї безсмертя особистісного начала. Людина повинна жити, зважаючи на свою кінецьність і самотність у світі без Бога, від цієї самотності не врятують ніякі форми соціальної реалізації. Саме знання про ілюзорність та абсурдність робить людину людиною.

Релігійний екзистенціалізм розділяє екзистенцію та трансценденцію на людське і божественне буття. Зважаючи на те, що Бог створив людину незавершеною, відкритою до діалогу і розвитку, то сутність її не обмежена якимось певними рамками. Релігійний екзистенціалізм переконаний, що сутність людини виходить за межі земного існування і знаходиться у Богові, вічному існуванні людського Я, завдяки чому людина здатна піднятися над абсурдністю окремих ситуацій життя.

Іншою течією антропологічного напрямку стала філософська антропологія, яку заснував М. Шелер, згодом вона набула багатьох прихильників серед них найбільш відомі А. Гелнер, Г. Плеснер, Е. Ротхакер. Представники філософської антропології наполягали на тому, що найпершим об'єктом філософського дослідження повинна бути людина, проте людину необхідно розглядати всебічно, в усіх її проявах та характеристиках, залучаючи до її дослідження результати багатьох наук. Характерною рисою філософської антропології є визначення людського буття через протиставлення його тваринному буттю. Людина є трансценденція навіть у своєму повсякденному бутті – вже хоча б тому, що вона вийшла за межі світу тварин.

Наступною течією антропологічного спрямування є персоналізм (Е. Брейтмен, Е. Муньє, Ж. Лакруа, М. Бердяєв, Л. Шестов та інші). Його цільовою світоглядною установкою є примирення релігій, головним чином християнського теїзму, з основними гуманістичними цінностями. В основі персоналістичного світогляду лежить переконання в субстанції особистісного

начала як в людині, так і в бутті загалом. Особистість перебуваючи у ворожих відносинах з дійсністю, повинна зосередитись на руйнуванні контактів з навколишнім середовищем. Вона повинна заглиблюватись у собі, зосередитися на власному «Я». Внутрішнє самовдосконалення – головний спосіб самоствердження особистості. Тільки на основі християнського вчення про людину можливе створення нового суспільства. У зв'язку з цим персоналізм обґрунтовує активну участь християн у земному житті і закликає до перебудови людської цивілізації на гуманістичних принципах.

Широке визнання у сфері дослідження проблем людини має фрейдизм – теорія і метод психоаналізу. Його засновником був З.Фрейд. Психоаналітичне бачення людини ґрунтується на виокремленні свідомих і несвідомих аспектів людської діяльності. При чому пріоритет надається тут несвідомому, яке є джерелом мотивації поведінки людини. З позицій виключної ролі несвідомого фрейдизм намагається пояснити як історію розвитку окремої особистості, так і всієї людської цивілізації. Основним досягненням фрейдизму стало те, що він неспростовно довів, що людину та її поведінку не можна звести до розумових розрахунків, в цілому людина є набагато складнішою ніж про це говорила класична культура. Велика увага людській сексуальності зумовила різку критику фрейдизму.

Неофрейдизм (Е. Фромм, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні) намагається вийти за рамки біологічних характеристик людини. Пошуки відповідей на питання про сутність людини він спрямовує у сферу соціальних явищ, вводячи тим самим поняття колективного несвідомого, яке продукує цілу низку сталих психічних структур, які потім пронизують усі форми певної культури. Ці сталі структури К. Юнг визначав як «архетипи». Сприйняття архетипів є основною умовою розуміння певної культури та входження у її духовний зміст. Е. Фромм в основі людської поведінки вбачав суперечність між розумом та інстинктами. Вияви несвідомого А. Адлер вбачав у волі до влади, яка знаходить різноманітні прояви у процесі культуротворення та у прагненні опанувати жінкою (чоловіком) та у прагненні політичного лідерства.

3. Культурологічні та історіософські напрями у філософії ХХ ст.

Прискорені темпи розвитку історії у ХХ ст. обумовили актуальність тих напрямків, які намагалися осмислити суспільство та суспільну історію. Значний вплив на їх формування мала робота О. Шпенглера «Занепад Європи», видана на початку ХХ ст.

Основні положення цієї роботи можна узагальнити відповідним чином:

- історія людства являє собою сукупність співіснуючих культур;
- кожна культура є замкненою або локальною, непроникненою зовні, базується на душі певного народу, який її творить;
- усі без виключення прояви певної культури містять в своїй основі якийсь єдиний «профеномен», тобто перше формоутворення;
- «профеномен» якщо його відкрити, постає відмичкою для поглибленого розуміння будь-яких явищ певної досліджуваної культури;

- культура – це цілісне утворення; вона являє собою своєрідний універсум буття;
- кожна культура проходить 4 періоди свого життя: весну, літо, осінь, зиму, тобто вона спочатку іде вгору, але досягнувши вершини, починає занепадати (зокрема, коли переходить у стадію цивілізаційного розвитку).

В основі європейської культури, на думку О. Шпенглера, лежить світ античної культури з її так званім «аполонівським духом», тобто з її прагненням до ясності, чіткості, гармонійності. Проте від епохи Відродження у ній починає домінувати так званий «фаустівський дух» – дух невизначеного прагнення до вищого, більшого, ефективного. Цей дух веде до наживи, і до занепаду Європи. Врятувати Європу можна за умови, що на перший план у її розвитку вийдуть ті народи, які ще не реалізували свій творчий потенціал, – Пруссія, або слов'янські народи.

А. Тойнбі у роботі «Дослідження цивілізації» наполягав на тому, що історія постає як єдність і сукупність цивілізацій, де остання постає як конкретний прояв життя, з його ціннісним та сенсопокладаючим виміром, який найчіткіше предсталений у релігії. Цивілізація вичерпуючи свій творчий потенціал (в процесі виродження творчої еліти) може занепасти. Релігія при цьому втрачає свої духовні прагнення. Цивілізації взаємодіють між собою у вигляді історичного наслідування.

Досить впливовими сьогодні є концепції технічного детермінізму, згідно яким розвиток суспільства обумовлений розвитком науки та техніки. Ці концепції представлені двома основними напрямками:

технократизм (влада техніки); представники якого (У. Ростоу, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, А. Тоффлер) наполягають на загалом позитивному відношенні до технічного прогресу та його ролі у сучасній історії;

технофобія (страх перед технікою); найвідоміші представники Л. Мемфорд, Т. Адорно наполягають на тому, що технічний прогрес веде до загибелі людства, внаслідок екологічної катастрофи, духовної деградації тощо.

До напрямів культурологічного спрямування у ХХ ст. можна також віднести різноманітні варіанти філософського структуралізму, засновником і визнаним класиком якого є французький культуролог К. Леві-Стросс.

Структуралісти вважали, що в основі всіх свідомих актів людини лежать певні сталі структури (звідси – назва течії), які визначають не зміст, а лише внутрішню будову як дій свідомості, так і їх результатів (перш за все – культури). Пізнання означених структур відкриває шлях до розуміння підвалин тієї чи іншої культури.

Структуралізм – це рух, для якого властиве прагнення до розкриття моделей, які лежать в основі соціальних і культурних явищ. У становленні структуралізму неабияке місце посідає структурна лінгвістика (засновник Ф. де Сосюр). Її представники розробляють теорію знака як цілого, що включає означуюче й означуване.

Структуралізм розглядає явища культури (одяг, звичаї, міфи тощо) як різні мови, які використовує та чи інша спільнота.

К. Леві-Стросс зосередив увагу на дослідженні міфологічної свідомості, справедливо вважаючи, що вона, як початкова, містить в своїй основі певні

вихідні для людської свідомості структурні утворення, які у подальшому розвитку історії не зникають, а лише трансформуються та доповнюються іншими.

Інший представник структуралізму М. Фуко, зосередив увагу на вивченні вихідних структур, на яких базувалися знання та мислення епохи Нового часу; згодом присвятив багато праць вивченню тих структурних ментальних утворень, які найбільше впливають на стосунки між людьми у суспільстві, в державі, в європейській культурі. Ці дослідження дозволили краще окреслити підвалини європейства як явища світової цивілізації.

Основні праці Ф. Броделя присвячені вивченню структур повсякденної людської поведінки на матеріалі розвитку цивілізаційних процесів у Європі Нового часу. В свою чергу, Ф. Арієс за допомогою методів структурного аналізу дослідив історичні зміни в європейських уявленнях про смерть.

4. Релігійна філософія ХХ ст.

У філософії ХХ ст. вагомим місцем належить релігійній філософії, що пов'язано, по-перше, протистоянням двох соціальних систем – капіталістичної та соціалістичної, по-друге, дві світові війни підірвали духовні основи суспільства, і, по-третє, тим, що у ХХ ст. винятковий науковий та філософський інтерес посідає окрема людська індивідуальність, зрозуміти яку не можна лише шляхом зведення до природного еволюційного процесу; вона є більш складним утворенням, яке релігія бачить прилученим до особливих, найперших та вихідних засад буття.

Напевно, найбільш поширеною та авторитетною у ХХ ст. постала філософська концепція неотомізму – оновленої філософії Томи Аквінського, яку в 1879 р. енциклікою Римського папи було проголошено офіційною філософською доктриною католицької церкви. Найвідомішими представниками неотомізму були Ж. Марітен, Е. Жильсон та Ю. Бохеньський.

Основні положення неотомізму можна узагальнити відповідними чином:

- людину формує єдність душі і тіла;
- пізнання розпочинається з відчуття, реальних контактів людини з дійсністю;
- світ речей нам наданий реально;
- залишаються в силі тлумачення Св. Томою симфонії розуму та віри;
- відповіді на найважливіші для людини питання слід шукати у текстах Святого Письма та в божественному об'явленні;
- вирішення найважливіших проблем світової філософії можливе лише на ґрунті релігійного світогляду, божественного об'явлення.

Досить активну участь неотомісти беруть у політичному житті, продукують соціальні та церковні реформи тощо.

Досить авторитетним напрямком релігійної філософії є протестантська теологія (К. Барт, П. Тілліх, Р. Бульман), яка підкреслювала принципову неспівмірність Бога та світу, а через це і неможливість розумового осягнення Бога. Людині ж залишається лише віра, яка звільняє людину від тяжких умов існування та дає змогу реалізувати себе та показати відношення до Бога у культуротворенні.

Досить поширеним в Україні та Європі є вчення «живої етики» (О. Реріх), в основі якого лежать передусім етичні тези давньоіндійських філософсько-релігійних течій, яке спрямовує людину на шлях самовдосконалення, що

дозволяло підпорядкувати своє життя божественній тілесності. Пропагують його переважно осередки «Товариства Реріха».

Російська релігійна філософія (М. Бердяєв, П. Флоренський), всі найважливіші проблеми світової філософії підпорядкувала релігійному вирішенню, пов'язаному перш за все із східним православним світоглядом. Ця філософія поставила людину у центр своїх розмірковувань, а людські якості виводила із особливого місця людини у світі створеному Богом, із основної функції людини, що пов'язана із збиранням розпорошеної в світі первинної енергії позитивного буттєвого творення. На засадах такого підходу до світу та людини вирішувались проблеми свободи волі, творчості, соціального життя, робилися численні дослідження у напрямках персоналізму, антропології теорії пізнання, естетики та ін.

Тести для проміжного контролю

1. Характерними рисами філософії ХХ ст. є:

- а) академічність;
- б) спрямованість на абсолютне;
- в) тематична розмаїтість;
- г) варіативність.

2. До антропологічних напрямків ХХ ст. належать:

- а) екзистенціалізм;
- б) персоналізм;
- в) феноменологія;
- г) неопозитивізм.

3. Представниками атеїстичного екзистенціалізму були:

- а) К. Ясперс;
- б) Ж.-П. Сартр;
- в) А. Камю;
- г) Г. Марсель.

4. Представниками релігійного екзистенціалізму були:

- а) К. Ясперс;
- б) Ж.-П. Сартр;
- в) А. Камю;
- г) Г. Марсель.

5. Хто був засновником філософської антропології:

- а) М. Шелер;
- б) А. Гелнер;
- в) Г. Плеснер;
- г) Е. Ротхакер.

6. Філософська антропологія досліджує людину через:

- а) протиставлення тваринному буттю;
- б) протиставлення божественному буттю;
- в) аналіз не-розумних чинників;
- г) аналіз розумних чинників.

7. Головна відмінність релігійного та атеїстичного екзистенціалізму полягає у:

- а) розумінні поняття «екзистенція»;
- б) розумінні поняття «трансценденція»;
- в) розумінні співвідношення понять «екзистенція-трансценденція»;
- г) розумінні сутності історії.

8. Основною світоглядною установкою персоналізму є:

- а) примирення наукового та релігійного світогляду;
- б) дослідження соціальних проблем;
- в) розкриття абсурдності людського існування;
- г) перебудова людської цивілізації на християнських засадах.

9. Представниками персоналізму є:

- а) Е. Брейтмен;
- б) М. Бердяєв;
- в) Г. Плеснер;
- г) Е. Ротхакер.

10. Представниками фрейдизму є:

- а) З. Фрейд;
- б) Е. Фромм;
- в) К. Хорні;
- г) Е. Муньє.

11. Представники неофрейдизму прагнули:

- а) вийти за рамки біологічних характеристик людини;
- б) проаналізувати біологічні характеристики людини;
- в) виключити поняття «несвідоме»;
- г) проаналізувати поведінку людини в рамках свідомих аспектів діяльності.

12. А. Шпенглер вважав, що в основі європейської культури лежить:

- а) аполонівський дух
- б) діонісівський дух;
- в) фаустівський дух;
- г) платонівський дух.

13. О. Шпенглеру належить праця:

- а) «Дослідження цивілізацій»;
- б) «Занепад Європи»;

- в) «Відкрите суспільство та його вороги»;
- г) «Сенс та призначення історії».

14. Який філософський напрям заснував К. Леві-Стросс:

- а) екзистенціалізм;
- б) структуралізм;
- в) персоналізм;
- г) технократизм.

15. Хто із перелічених мислителів є представником технократизму:

- а) У. Росту;
- б) Т. Адорно;
- в) Л. Мемфорд;
- г) А. Тоффлер.

16. К. Леві-Стросс присвятив головну увагу дослідженню:

- а) міфологічної свідомості;
- б) релігійної;
- г) політичної свідомості.

17. М. Фуко був представником:

- а) екзистенціалізму;
- б) структуралізму;
- в) персоналізму;
- г) технократизму.

18. Хто із перелічених мислителів є представником неотомізму:

- а) Ж. Марітен;
- б) Е. Жильсон;
- в) К. Барт;
- г) Р. Бультман.

19. Хто із перелічених мислителів є представником релігійно-філософського вчення «живої етики»:

- а) П. Тіліх;
- б) О. Реріх;
- в) П. Флоренський;
- г) Р. Бультман.

20. В основі вчення «живої етики» лежить:

- а) релігійно-філософське вчення Ф. Аквінського;
- б) трансформовані у новітньому стилі християнські доктрини;
- в) етичні тези давньоіндійських релігійно-філософських течій;
- г) етичні тези буддизму.

Тема 10. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

- 1.Українська філософія як органічна складова української духовної культури. Загальні особливості української філософії.
- 2.Докласичний період української філософії: провідні філософські джерела та ідеї часів Київської Русі.
- 3.Українська класична філософія: особливості філософських курсів Києво-Могилянської Академії (XVII-XVIII ст.). Життя та філософська діяльність Г.Сковороди. Доба університетської філософії XIX ст.
- 4.Некласичний період української філософії: мотиви романтизму та натуралістичного позитивізму в філософській думці України.
- 5.Особливості розвитку української філософії XX ст.

Література

- 1.Багалій Д. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. – К., 1992.
- 2.Вільчинський Ю., Вільчинська С. та інші. Розвиток філософської думки в Україні. – Львів, 1994.
- 3.Горський В. С. Історія української філософії. – К., 1996.
- 4.Горський В. Історія української філософії / Курс лекцій. – К., 1996.
- 5.Грушевський М. Історія України-Руси. Т.1. – К., 1991.
- 6.Історія філософії на Україні. У 3-х т. – К., 1987-1988.
- 7.Історія філософії України: Хрестоматія. – К., 1993.
- 8.Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К., 1997.
- 9.Розвиток філософської думки в Україні. – К.: 1994.
- 10.Токар В. Текст лекцій з історії філософії України. – Львів, 1993.
- 11.Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.
- 12.Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.

Запитання та завдання для самоконтролю

- 1.Поясніть зміст основних особливостей української філософії: естетизму, кордоцентризму, атеїзму, барокальності, схильності до життєвої настанови та морального повчання.
- 2.Поясніть, чим була зумовлена змістова спрямованість філософських міркувань, які ми знаходимо у джерелах Київської Русі.
- 3.Аргументуйте, в чому саме проявлялася суперечливість процесів духовного розвитку України після її входження до складу Речі Посполитої.
- 4.Окресліть, що було спільного та відмінного в ідеях західноєвропейського та українського гуманізму.
- 5.Охарактеризуйте роль братських шкіл у розвитку освіти та філософії в Україні.
- 6.Поясніть, чим філософські курси Києво-Могилянської академії відрізнялись від типових схоластичних курсів європейських університетів.
- 7.Розкрийте зміст основних філософських ідей Г. Сковороди та поясніть, в чому саме проявилась їх оригінальність.

- 8.Окресліть, як вплинули ідеї німецької класичної філософії на розвиток української філософської думки ХІХ ст.
- 9.Розкрийте зміст та провідну спрямованість вихідних ідей університетської філософії в Україні ХІХ ст.
- 10.Поясніть, чому в процесі розвитку української духовної культури велику роль у поширенні філософських ідей виконували література та громадсько-політичні рухи.
- 11.Окресліть зміст та оцініть оригінальність філософсько-світоглядних ідей основних представників української літератури ХІХ ст.
- 12.Окресліть та поясніть провідні особливості розвитку української філософії у ХХ ст.
- 13.Аргументуйте, у чому полягає сучасне значення ідей В. Вернадського.
- 14.Поясніть своє розуміння значення ідей сучасної української філософії для історичної перспективи української культури.
- 15.Окресліть основні особливості гуманістично-реформаційних ідей Острозьких книжників. Визначте, до якого з трьох історичних етапів розвитку вітчизняної філософії можна віднести їх діяльність.
- 16.Особливості філософії представників Києво-Могилянської академії. Назвіть найбільш відомих її представників.
- 17.Основні засади філософії Г. Сковороди. Дайте їх аналіз.
- 18.Назвіть основних представників українського Просвітництва. У чому полягала суть філософії українського Просвітництва?
- 19.«Філософія серця» П. Юркевича. У чому її суть?
- 20.Дайте загальну характеристику філософських поглядів українських революціонерів-демократів.
- 21.Що являла собою київська екзистенціальна школа? Основні ідеї цієї школи.
- 22.Хто із українських мислителів розвивав ідеї космізму? Дайте аналіз цих ідей.
- 23.Дайте характеристику філософії основних представників української діаспори.
- 24.У чому полягає суть «української ідеї»? У творчості яких філософів ХХ ст. вона займає провідне місце?
- 25.Часто підкреслюють: «Сковорода – це український Сократ». Зробіть порівняльну характеристику цих двох мислителів: що у них було спільного, а що відмінного?

Теми рефератів і контрольних робіт

- 1.Світова та українська філософія: аспекти та перспективи взаємозв'язків.
- 2.Провідні особливості української філософії в оцінці її недоліків та переваг.
- 3.Назвіть основні етапи розвитку вітчизняної філософії. Які два періоди можна виділити в історії філософської думки в Україні.
- 4.Філософська думка Київської Русі в контексті давньоруської духовності.
- 5.Провідні філософські джерела Київської Русі про людину, суспільство, історію.
- 6.Україна та Західна Європа ХVІ – ХVІІ ст.: вплив їх зв'язків на розвиток філософії.

7. Філософські ідеї українських гуманістів та їх сучасне значення.
8. Українська полемічна література XVI ст. у філософському окресленні.
9. Духовні пошуки І. Вишенського.
10. Роль православних братств та братських шкіл у розвитку філософії освіти в Україні.
11. Філософська думка Києво-Могилянської академії: вчення про світобудову та пізнання.
12. Філософська думка Києво-Могилянської академії: етичні та естетичні ідеї.
13. Життя та філософська творчість Г. Сковороди.
14. Г. Сковорода як вираз особливостей українського менталітету.
15. Вплив постаті та ідей Г. Сковороди на розвиток української духовної культури.
16. Філософська думка у Київському університеті.
17. Філософська думка у Харківському університеті.
18. Філософські ідеї засновників Кирило-Мефодієвського товариства.
19. Вихідні філософсько-світоглядні ідеї В. Вернадського.
20. Розвиток філософії в українській діаспорі у XX ст.
21. Розвиток філософської думки у період між двома світовими війнами в Західній Україні.
22. Особливості розвитку філософії в Україні в радянський період.

Ключові терміни і поняття

- **Атеїзм** – так деякі дослідники називають прояви в українському національному характері та філософській думці любові до Землі, культ Землі.
- **Антропоцентризм** (від грец. anthropos – людина і лат. centrum – центр) – філософський принцип, згідно з яким людина є центром Всесвіту або займає центральне положення у всіх міркуваннях та вирішеннях.
- **Барокальність** – на думку цілої низки дослідників – виявлення особливостей української філософської думки у вигляді її рухливості, динамізму та певній сконцентрованості навколо проблем духовного вдосконалення, пов'язаного із глибокою релігійністю.
- **Братські школи** – центри освіти та духовного життя в Україні, що виникали, починаючи від XVI ст., з метою збереження православних засад життя та протидії католицькій експансії.
- **Емоційність** – одна із провідних особливостей української філософії, що полягає у наданні переваги прямому щирому почуттю над раціональним міркуванням при вирішенні смисложиттєвих проблем.
- **Естетизм** – особливість української філософії та духовності взагалі, що проявляє себе у цінуванні краси в усіх її виявленнях.
- **Непомітного зла філософія** – оригінальна концепція М. Гоголя, згідно з якою у боротьбі Бога та диявола за людські душі найнебезпечнішим для людини постає маленьке, непомітне зло, через прийняття якого людина поступово опиняється у диявольських пазурах.

- Просвітництво – європейська течія в галузі культурного і духовного життя XVI-XVIII ст., що ставила собі за мету сформувати погляди, котрі виходили передусім з вимог людського розуму.

- Ренесанс – європейська епоха Відродження (XIV – XVI ст.); виникнення нового відчуття життя, що споріднене з античністю і протилежне Середньовіччю.

- Споріднена праця – (за визначенням Г. Сковороди) вид діяльності, котрий особливо припадає людині до душі, відповідає її природним схильностям та здібностям, приносить радість і задоволення вже й сам по собі, а не лише своїм результатом.

Короткий зміст теми

1. Українська філософія як органічна складова української духовної культури. Загальні особливості української філософії.

Українська філософія явище внутрішнє, зрозуміти її можна лише виходячи з відношення до української культури, адже вона виражає, концентрує, виводить на рівень осмислення деякі важливі риси національного характеру та світосприйняття українців.

Варто зазначити, що в силу своєрідних умов історичного розвитку українського народу, філософія як окрема форма суспільної свідомості в межах його культури виділилася лише у XVII ст. До цього часу ми можемо говорити лише про окремі несистематизовані філософські пам'ятки часів Київської Русі.

Українська філософія має ряд специфічних особливостей:

1. Відтворює з певним часовим зміщенням усі етапи світової філософії.

2. До XVII ст. розвивалася в різних жанрах писемності.

3. Світоглядна толерантність і синтетичність. У вченнях українських філософів класичного періоду, як і у всій українській культурі, можна спостерігати прагнення не відкинути протилежну точку зору, а приєднати її до своєї як момент істини.

4. Екзистенційний характер філософування, що означає висунення на перший план проблем людини, проблем її існування і сенсу життя.

5. Індивідуалізм і персоналізм, тобто орієнтація на окрему особистість, а не на колектив.

6. Кордоцентризм. Ця риса означає домінанту серця, переважання почуття над логічним міркуванням, а образу – над поняттям.

7. Постає переважно внутрішнім явищем української культури.

8. Ніколи не виявляла схильностей до абстрактно-раціональних системних побудов.

9. Завжди проявляла схильність до моральних настанов та життєвого повчання.

10. Переважно позитивно ставилася до релігії, до шанування вищих духовних цінностей.

11. Досить сильно була обернена у бік історичних та історіософських осмислень особливостей долі як українського народу, так і слов'янства в цілому.

12. Досить сильно інтегрована у літературу, громадсько-політичну думку, культурно-історичні проекти та міркування.

2. Докласичний період української філософії: провідні філософські джерела та ідеї часів Київської Русі. Філософія українського відродження.

Філософія як напрям інтелектуальної діяльності прийшла на Руську землю разом із православ'ям з Візантії, яка знаходилася під впливом робіт старогрецьких філософів. Християнство принесло на Руські землі кирилицю, книгописання, а разом з ними і книжкову мудрість, яка мала тут велику пошану. Коли саме виникли письмові твори на Русі невідомо. Перші згадки про письмові твори тут знаходимо лише з IX ст., це і «літопис Аскольда», «Євангеліє» та «Псалтир», про які згадує Кирило тощо.

Говорячи про джерела філософської думки варто згадати «Повість минулих літ», де містилися не лише історичні відомості, що вписані у загальний історичний контекст, але й описувалися звичаї, людські світоглядні уявлення, а також переповідався основний сюжет Біблії.

У творі «Слово про закон та благодать» митрополит Іларіон (1030-1050) вписує історію Київської держави у загальний світовий процес. Повертаючись до положення апостола Павла про те, що всесвітня історія проходить через два етапи: закону та благодаті, Іларіон підкреслював, що на першому етапі Бог наставляв та карав людей своїми зовнішніми настановами, через закон, а на другому, керуючись безмежною любов'ю до людини, справу життєвого вибору віддав самій людині, подарувавши їй подвиг Христового розп'яття, тобто благодать. Тепер людина наставляється вірою та любов'ю. Митрополит оспівує християнський вибір Володимира Великого як свідчення з'явлення благодаті на землях Київських та культуро-творчу діяльність Ярослава Мудрого.

Важливе місце серед письмових творів Київської Русі посідає «Повчання» Володимира Мономаха (кінець XI ст.), що розпочинається із опису краси та гармонії світобудови, де все має своє місце та призначення та постає індивідуальним та неповторним. Звідси випливає настанова дітям – будувати своє життя у злагоді зі світом, тобто шукати шляхів до гармонії та злагоди, не втрачаючи свого обличчя.

Намаганням осмислити природу людини знаходимо у «Посланні Никифора, митрополита Київського, князю Володимиру Всеволодовичу (Мономаху)» (XII ст.). Тут стверджувалося, що головне в людині – це душа, що складається із розуму, почуттів та волі. Найціннішим в душі є розум, оскільки, саме ним людина відрізняється від тварин. Але розум керує людиною через почуття та волю (бажання); тобто стверджується розумна природа і почуттів, і волі. У «Посланні пресвітеру Формі» Климента Смолятича відстоюється думка про можливість використання філософії для кращого розуміння Святого Письма. При тому уточнюється, що філософія перш за все необхідна для пояснення божественних істин простим людям, бо клірики розуміють їх на більш високому рівні.

Неабиякої популярності набули у Київській Русі і «Слово Данила Заточеника», «Житіє Кирила філософа», збірка афоризмів «Бджола» тощо. Всі

вони є глибоко оптимістичними, спрямованими на етичні, культурні та соціально-історичні питання. Згодом у період монголо-татарської навали, філософські пошуки духовних діячів Київської Русі дещо занепадають.

У XVI-XV ст. в українському духовному житті відбуваються суттєві зміни. Ще внаслідок монголо-татарської навали почали занепадати міста, а з втратою Україною незалежності (входження до складу Великого князівства Литовського та згодом Речі Посполитої) вона втрачає можливість самостійного духовного розвитку. Проте така складна ситуація мала і позитивний момент, адже саме в цей час вона відкриває можливість для інтенсивних культурних зв'язків з Європейськими країнами, які переживали добу Відродження.

Найвідомішим діячем української культури доби Відродження став Юрій Котермак (Дрогобич), який у Італії отримав ступінь доктора філософії, а згодом доктора медицини Болонського університету. Варто зазначити, що саме Юрій Дрогобич (і його робота «Прогностична оцінка поточного 1483 року») став провісником українського Відродження та разом з іншим видатним вченим цього часу Павлом Русиним («Похвала поезії») були носіями ідей гуманізму та сприяли прилученню української думки до ренесансних віянь Заходу. Їх головна мета полягала у реабілітації вартості земного життя людини, що сприяло поглибленню інтересу до соціальної та природної реальності, що давало перспективу розвитку природничих та соціальних наук.

Одне з центральних місць серед діячів українського Відродження посідає С. Оріховський-Роксолан, праці якого («Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу», «Хроніки» тощо) мали великий вплив на становлення гуманітарних норм суспільного життя. С. Оріховський-Роксолан у своїх творах одним із перших розробив «теорію суспільної угоди», «теорії природного права» (вважав, що громадяни мають першість щодо державних персон у відношенні повноважень), а також давав поради щодо оптимізації державного устрою, методів керівництва тощо.

Важливу роль в суспільно-політичному житті того часу відіграли православні братства. Саме із діяльністю братських шкіл пов'язане виникнення професійної філософії в Україні. Незважаючи на те, що першим українським братством було Львівське православне братство Успенської церкви (1544р.), все ж найбільш відомою є Острозька братська школа (згодом академія) (XVI ст.), ректором якої був Г. Смотрицький. До складу Академії входили такі відомі полемісти, як Х. Філалет, С. Зизаній, В. Суразький, Клірик Острозький, З. Копистецький, М. Смотрицький та інші. Вихованцем академії був відомий український полеміст І. Вишенський. Варто зазначити, що в академії викладалися ґрунтовні філософські курси, що за рівнем не поступалися навчальним курсам європейських університетів.

Загалом можна сказати, що незважаючи на складну соціально-політичну ситуацію, в Україні проявляються гуманістичні та просвітницькі ідеї, які дають розвиток не лише філософії, але загалом гуманітарної та природничої освіти.

3. Українська класична філософія: особливості філософських курсів Києво-Могилянської Академії (XVII - XVIII ст.). Життя та філософська діяльність Г.Сковороди. Доба університетської філософії XIX ст.

Першим вищим навчальним закладом Східної Європи став Київський колегіум (1632р.), який згодом отримав назву Києво-Могилянської Академії (1701 р.), яка утворилася на базі Київської братської школи на Подолі та школи, що існувала при Києво-Печерській Лаврі. Засновником Академії був митрополит Петро Могила, видатний мислитель, церковний та громадський діяч, що обстоював розвиток науки та освіти під егідою церкви та закликав поширювати останню серед народних мас. Мислитель також наполягав на пріоритеті духовної влади над державною та окреслив межі «ідеального» правителя.

П. Могили належить ряд творів серед яких варто відзначити «Служебник», «Теребник» тощо.

Сама Києво-Могилянська академія стала центром науки, духовності та освіти всієї Східної Європи. Навчання в академії велося латиною і тривало 12 років. Суттєво й те, що вивчення філософії та богослов'я велося окремо. Курс філософії був переважно зорієнтований на вивчення системи Аристотеля та охоплював три складові: логіку, фізику та метафізику, яка й охоплювала всю традиційну філософську проблематику. У класі філософії також викладали геометрію та астрономію. У найвищому класі богослов'я викладали систему Фоми Аквінського.

У трактуванні викладачів Києво-Могилянської академії філософія розглядалась, як цілісна система знань, які у своїй цілісності ведуть до істини. Істина ж пов'язана з Богом. Вони вважали, що шляхом раціонального осмислення природи, можна зрозуміти закономірності, що лежать в основі реального світу. Засобом пізнання вважалася логіка, яка вивчає загальні закономірності мислення.

Філософські курси академії були подібними до пізньосхоластичних курсів західних університетів проте не дублювали їх.

До числа найвідоміших професорів академії належать П. Могила, І. Галятовський, І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський, Г. Щербацький, Я. Козельський та ін.

Найвідомішим випускником Києво-Могилянської академії та засновником української класичної філософії став Г. Сковорода (1722-1794), вчення якого викладене у численних працях: «Міркування про поезію та керівництво до неї», «Асхань», «Бесіда, названа – двоє», «Кільце», «Жінка Лотова», «Розмова дружня про світ духовний» та багато інших.

Основна ідея філософії Г.Сковороди виражена у таких положеннях:

1.Світ складається із двох натур: видимої, чуттєвої, але не справжньої і не першої за суттю, та невидимої, духовної, вічної та чистої, а тому - справжньої основи будь-чого, тобто Бога.

2. Дві натури співвічні, існують ніби паралельно, а тому жодну з них не можна просто знехтувати, але духовна натура ніколи не виявляється у видимій адекватно, тому між: ними точиться вічна боротьба.

3.Біблія – особливий реальний світ, що існує поміж великим світом (космосом) та малим (людиною), форма переходу від видимого, чуттєвого світу до духовного.

4.Людина, як малий світ, мікрокосмос поєднує в собі дві натури, своїм життям демонструє їх боротьбу та весь можливий діапазон її виявлення.

5.Перед людиною стоїть завдання пізнати себе, тобто зрозуміти, осмислити себе як особливий перехід між: світовими натурами, і, відповідно, визначити своє місце у світовій драмі.

6.Оскільки дух за своєю суттю є єдиним та неподільним, то найбільш цілісно, повно та адекватно він являє себе у порухах людського серця.

7.Треба прислухатись до голосу серця, бо саме в ньому найбільш прямо (повно) являє себе людська суть (людська натура); серце є осередком духовного життя в людині. Саме воно єднає раціональні й почуттєві складники світу людини, а також: гармонізує знання та віру, що дає опору людині у плінному й непевному світі.

8.Наука про людину та її щастя – найважливіша з усіх наук.

9.Любов та віра дають змогу людині вийти за межі свого тлінного звичайного «Я», живлять душу людини, наповнюють її творчою енергією, підштовхують на шлях дійсного щастя.

10.Антиподами любові та віри, протилежними за своєю дією на людину, є поняття суму, туги, нудьги, страху; запорука здоров'я душі – її радість.

11.Людське щастя втілюється не тільки в духовних шуканнях, не тільки у сердечній радості, а й у праці, яка приносить внутрішнє задоволення і душевний спокій, є обов'язковою умовою самореалізації людини.

Загалом Г. Сковорода створив власну, цілісну та оригінальну концепцію, яка відродила традицію давньоруського філософування.

На початку ХІХ ст. українська громадськість починає знайомитися з ідеями німецької класичної філософії. У 1803 р. в Миколаєві виходить перший переклад праці І. Канта «Пролегомени до всякої майбутньої метафізики» (рос. мовою), у 1833 р. в м. Одеса видається переклад твору Ф. Шеллінга «Вступ до умоглядної фізики».

Надзвичайно популярними серед науковців були твори Х. Вольфа та Х. Баумгартена, а також проявлявся стійкий інтерес до західноєвропейського (зокрема – німецького) романтизму. Однак, у цей час в силу соціально-політичних обставин українська культура та філософія зокрема, не могли вільно розвиватися.

Філософія продовжила розвиватися у межах Київської духовної академії та університетів, що почали виникати на Україні на початку ХІХ ст. викладачі та вихованці яких зробили вагомий внесок у розвиток ідей Просвітництва та поширення цих ідей. Серед них варто згадати Якова Козельського (1728-1794), який у праці «Філософські пропозиції», зосередився на аналізі рівнів наукового пізнання та визначень філософії, яку поділив на теоретичну (логіка, онтологія, психологія) та практичну (етика, право, політика). Основним завданням філософії, на думку вченого, було встановлення причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами дійсності.

Петро Лодій (1764-1829) викладав філософію, логіку та метафізику у Львівському, Краківському та Петербурзькому університетах. У головній праці вченого «Логічні настанови», у дусі кантівської філософії окреслюється коло головних світоглядних проблем, а саме: Що таке людина? Що людина може знати? Що повинна робити? На що може сподіватися?, а також підкреслюється високе соціальне призначення філософії.

Відомі просвітники *С. Десницький* (1740-1789) та *В. Капніст* (1758— 1823) прагнули осмислювати соціальні процеси, вважаючи при цьому, що розв'язання суспільних суперечностей можливе лише з розквітом національної самосвідомості.

Після відкриття у 1805 р. Харківського університету на викладання філософії до нього був запрошений німецький філософ *Йоган Шад* (1758-1834), учень *Й. Фіхте*, проте вносив у неї свої власні новації, використовуючи частково ідеї *Й. Фіхте* та *Ф. Шеллінга*. Зокрема, *Й. Шад* намагався наблизити теоретичний розум до практичного, поставав проти відриву форм знання від досвіду. Особливу увагу він приділяв пізнанню протилежностей, які внутрішньо притаманні кожній речі. Світ у його розумінні становить собою велетенське поле взаємодії позитивних і негативних сил. Наполягав на потребі еволюційного розвитку суспільства, що уможливило б гармонізацію суспільних та особистих інтересів.

У 1834 р. був відкритий Київський університет Св.Володимира. Перший ректор університету, особистий приятель *Т. Шевченка*, *М. Максимович* (1804— 1873) певний час захоплювався ідеями *Ф. Шеллінга*, що надихало його на уважне ставлення до народної культури, народних вірувань та переказів. Він немало зробив для збирання та збереження народної української мудрості.

Визначними професорами філософії Київського університету були *Орест Новицький* (1806-1884), який спираючись на вчення *Г. Гегеля* у праці «Про дорікання, що робляться філософії в теоретичному і практичному відношенні, їх силу і важливість» своє бачення сутності філософії та *Сильвестр Гогоцький* (1813-1889), який розглядав історію філософії як єдино можливу систему логічно узгодженого знання, отриманого завдяки інтенсивному діалогові двох альтернативних позицій, одна з яких вважає пріоритетом мислячий дух, а інша – буття в усій його реальній багатоманітності.

Особливе місце у філософії XIX ст. посідає ***П. Юркевич*** (1826-1874), професор Київської духовної академії, а з 1863 р. – у Московського університету. Серед найвідоміших праць вченого варто згадати працю «Ідея», «Серце та його значення в духовному житті людини», «гідно з вченням Слова Божого», «З наук про людський дух».

Основні положення філософії П.Юркевича:

- вважав філософські ідеї Платона та Канта найбільш продуктивними в історії філософії;
- високо оцінював і філософію *Г. Гегеля*, не приймаючи проте його діалектики;

- критикував як однобічні крайні філософські позиції матеріалізм, і ідеалізм; ідеалізм – за нехтування реальністю, матеріалізм – за приниження значення духовного;

- поза відношенням до духовного неможливою постає людська моральність;

- розробив вчення про серце, яке філософ розглядав по-перше, як центр людської тілесної організації; по-друге, як центр духовної діяльності людини; по-третє як осередок морального життя людини.

Загалом, *П. Юркевич* продовжує лінію кордоцентризму, започатковану *Г. Сковородою*.

4. Некласичний період української філософії: мотиви романтизму та натуралітичного позитивізму в філософській думці України.

Некласичний період у розвитку української філософської думки започатковують представники українського романтизму та *Кирило-Мефодіївського товариства* (1846-1847) створеного в Києві представниками інтелігенції. Відправні ідеї представників правого крила кирило-мефодіївців (*М. Костомаров*, *В. Білозерський*, *П. Куліш*) ґрунтувалися на визнанні релігії й ідеалізму, спорідненості з основними догматами християнської ідеології. Захищають ідеї провіденціалізму, месіанства і «християнського соціалізму».

Засновником товариства був **М. Костомаров**, головні праці якого «Закон Божий (Книга буття українського народу)», «Основні риси південноруської історії», «Руїна» тощо, розкривають основні мотиви наукових пошуків вченого:

- спробу окреслити національний український характер;
- ретроспективно оглянути історичний шлях українського народу та визначити його місце в колі інших народів;
- дати нарис державного устрою, який би відповідав національним прагненням українського народу (у вигляді правової, демократичної, парламентської федерації слов'янських народів);

Важливе місце в тогочасному інтелектуальному житті посідав *П. Куліш*, історіософські погляди якого пройшли суттєву трансформацію. За вихідними ж світоглядними спрямуваннями *П. Куліш* був людиною глибоко релігійною, романтизував минуле українського народу, звинувачував урбанізацію у руйнуванні моральності народу, внаслідок чого закликав повернутися до близькості з природою та простих форм життя.

Представники лівого крила *Кирило-Мефодіївського товариства* (*Т. Шевченко*, *М. Гулак*, *І. Поседа*, *О. Навроцький*) керувалися ідеями матеріалізму, антиклерикалізму, а у своїх соціологічних побудовах виходили із визнання вирішальної ролі народних мас в історичному процесі, необхідності революційної боротьби трудящих, побудови суспільства без експлуатації та гноблення.

Ідеї **Т. Шевченка** посідають одне із центральних місць в українській культурі, адже поет одним із перших репрезентував ідеї соборності України, а також наголошував на ідеї глибинної спорідненості людини із природою, ідею віри у справедливого Бога, ідею визначної ролі народу у творенні своєї долі, насильницької революції, ідеї прогресу науки та освіти. Для поета також є

надзвичайно актуальним культ жінки-матері тощо. Загалом у творчості Т. Шевченка репрезентовані основні риси національного характеру українського народу.

У другій половині ХІХ ст. спектр філософської проблематики поширився і виразився, з одного боку у вільнодумних поглядах українських революціонерів (І. Франко, Леся Українка) з іншого тут з'явилися позитивістко-натуралістичні мотиви. Так, О. Потебня робив вагомий внесок у дослідження мислення та мови, мови та народної історії, мови та формування людської психіки та людської особистості; Б. Кістяківський, активний член «Молодої Громади» аналізував методологію соціального пізнання; В. Лесевич активно пропагував ідеї позитивізму на Україні.

І. Франко унікальна постать в українській культурі, це видатний письменник, поет, публіцист, науковець та громадський діяч.

Основні суспільно-політичні погляди І. Франка:

- ставив у центр своїх міркувань людину і бачив в ній колосальну розмаїтність можливих проявів народ, людський загал творить історію і вирішує свою долю;

- в прогресі науки і техніки вбачав провідний чинник майбутніх історичних зрушень, у т.ч. виробничих та соціальних;

- творчий процес (чи в художній, чи в науковій галузях) може і повинен бути предметом наукового дослідження;

- критично ставився до марксистської доктрини про матеріалістичне розуміння історії;

- був прихильником індуктивного методу в пізнанні і відкидав діалектичний метод скептично висловлювався про марксистський світогляд;

- «державний соціалізм» вважав великим гальмом історичного прогресу;

- в релігії загалом вбачав моральну опору людства, нічим не заміниму і в часи лихоліть, і в мирну добу.

У творах Лесі Українки (1871-1913) національна проблематика поєднувалася із загальнолюдською, що стало засадничим чинником її творчості.

Світоглядні ідеї Лесі Українки:

- виступала проти спрощених тривіальних інтерпретацій у співвідношенні релігійної віри та життєвих реалій;

- закликала до усвідомлення суперечливості та безмірної складності людського ставлення до світу;

- засуджувала песимістично-безнадійливі настрої;

- категорично не згоджувалась із життєвою позицією без міри покірливих і терплячих людей;

- проблему людини окреслювала як проблему вибору одного з декількох можливих варіантів життєвих дій;

- вважала, що людина лише тоді живе справжнім життям, коли прислухається до голосу свого серця, залишається вірною собі вірила, що наука і художня інтелігенція спроможні і зобов'язані «просвічувати шляхи в прийдешнє».

Важливий внесок у розвиток філософії української національної ідеї, зробив М. Драгоманов (1841-1895) в основі світогляду якого лежить суміш ліберально-демократичних, соціалістичних та національно-патріотичних ідей, серед яких варто звернути увагу на:

- ідею безупинного людського поступу, мета якого – досягнення добровільної асоціації гармонійно розвинених осіб;
- обмеження до мінімуму елементів примусу, усунення авторитарних рис у суспільному житті;
- пріоритет громадянських прав і вільних політичних установ над соціально-класовими інтересами та універсальних людських цінностей осіб;
- національність як необхідний будівельний матеріал демократії і свободи шляхом національної освіти і культури;
- піднесення національної самосвідомості;
- заперечення ідеалістичного та матеріалістичного монізму.

Загалом, філософські ідеї у ХІХ ст. поширюються через літературу та програмні документи і твори представників громадсько-політичних рухів. Дана тенденція збережеться і на початку ХХ ст.

5. Особливості розвитку української філософії ХХ ст.

На початку ХХ ст. українська культура перебувала у стані бурхливого розвитку та оновлення, що зумовлено проголошенням Української народної республіки (1918). В Україні в цей час поширювались ідеї найновітніших західних філософських концепцій (неокантіанства, феноменології тощо). У цей час плідно працювали видатні діячі української науки М. Грушевський, В. Винниченко, В. Вернадський, І. Огієнко, С. Єфремов, А. Кримський та багато інших. Однак, цей період виявився дуже короткочасним. Встановлення радянської влади в Україні обірвало природний процес формування національної державності й, відповідно, науковий бум. Значна частина вітчизняної інтелігенції була змушена емігрувати у різні країни Європи, а українська філософська думка надалі розвивалась трьома потоками: в Україні (радянській та Західній) та в діаспорі – за межами України.

Серед мислителів, ідеї яких істотно вплинули на стан філософської думки в Україні, перш за все слід назвати професорів Київського університету В. Зеньковського (1891-1962), який читав у курси психології та логіки, а також займався дослідженням історії руської філософії, та О. Гілярова (1855-1938), видатного історика античної філософії, історика західної філософії. Варто згадати і відомого історика Церкви та релігійного світогляду Г. Флоровського (1893-1979).

Проте мабуть найбільш відомою у світі постаттю цього часу став перший президент Академії наук, академік Володимир Вернадський (1863-1945).

В. Вернадський створив принципово нове вчення про біосферу, яку він визначав як «організовану оболонку земної кори, нерозривно пов'язану із життям». На його думку, близько 4 млрд. років тому геологічні утворення на Землі підпали під дію певних (катастрофічних) змін, унаслідок яких утворилась жива речовина. Завдяки цьому геосфера перетворилась у біосферу, що спричинило якісно новий стан земної оболонки. Завдяки новоутвореній живій речовині стало можливим ефективно засвоєння енергії Сонця, а це, у свою чергу,

прискорило еволюційні процеси на Землі. Структурний елемент біосфери – жива речовина. Середовище її збереження становить собою так зване «поле існування життя». Завдання науки полягає в тому, щоб визначити необхідні для фізичного збереження «поля життя» параметри. У ХІХ – ХХ ст. людство перетворилось у загальнопланетну силу, дія якої співмірна із дією геологічних планетних сил. Діяльність суспільно організованих розумних істот привела до утворення надскладної системи – «ноосфери» (від грецького слова «ноос» – розум), центральною ланкою якої є наділена розумом людина. За цих умов виключно загострилась ситуація в біосфері – постала проблема збереження біосферних процесів, які були і є головною умовою збереження життя на Землі. Порушення цих процесів з неминучістю приведе до руйнування природних об'єктів. Саме цей процес лежить в основі сучасної екологічної ситуації й зобов'язує людство вжити всі можливі заходи для припинення нищення біосфери. В. Вернадський передбачив у зародку ще одну проблему – виснаження природних ресурсів. Особливої актуальності набуло питання моральної відповідальності вченого за наслідки своєї діяльності.

У радянський період філософію оголошено «класовою наукою», яка перебуває під контролем партійних органів та слугує засобом обґрунтування партійних догм.

Найпомітнішими явищами у духовному житті України 30-х років стала знаменита літературна дискусія, започаткована М. Хвильовим, та «українізація», натхненником якої був М. Скрипник.

М. Хвильовий (1893-1933) вів мову про болючі проблеми національного буття, шляхи національно-духовного відродження України. 30 квітня 1925 р. він видрукував у газеті «Культура і побут» (Харків) статтю «Про сатану в бочці», яка й започаткувала літературну дискусію, вершиною якої став заборонений радянською владою памфлет «Україна чи Малоросія» (1926). М. Хвильовий у цих працях гранично чітко поставив питання про світоглядну орієнтацію України на Європу та обґрунтував право України на незалежність. Дискусія започаткована М. Хвильовим набула політичного забарвлення й призвела до цькування української інтелігенції і закінчилася трагічно для її учасників.

На західноукраїнських землях у міжвоєнний період розробляв історіософську концепцію В'ячеслав Липинський (1882-1931). У працях «Листи до братів-хліборобів», «Релігія і церква», «Хам і Яфет», у дослідженнях доби Б. Хмельницького він виклав своє бачення історичного процесу. Головним державотворчим чинником, на його думку, можуть бути та й завжди були елітарні аристократичні кола, які зобов'язані, спираючись на свої знання й організаційні можливості, сприяти розв'язанню суспільних проблем. Оптимальною для України формою державного устрою мислитель вважав монархію.

Видатним історіософом був Юрій Липа (1900-1944), славу якому ще за життя принесли філософські праці: «Українська доба» (1936), «Українська раса» (1937), «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941). Центральним поняттям у його теоретичних побудовах було поняття «раса», яку він розумів як певний психологічний тип людини, етнопсихологічні якості, зрештою – як духовне начало в людині, яке варто пізнати для самоствердження як представника певного роду і народу. Ю. Липа також

застерігав від пристосування до української дійсності чужих ідеологічних доктрин, які спричиняють спотворене трактування української історії та дійсності. Причини поневірян українського народу вбачав у комплексі меншовартості.

Відчутний вплив на вітчизняну суспільно-гуманітарну думку справив аналітик і мислитель Дмитро Донцов (1883-1973). З-під пера мислителя вийшла низка праць; деякі з них стали засадами українського націоналізму. Всі ці праці позначені пристрасною аргументацією, динамізмом, інтелігентністю та переконливістю. Крізь усі праці послідовно проведена ідея самостійної, сепаратистської української держави. У філософському плані Д. Донцов сповідував позицію волонтаризму, схилившись до думки, що в самій нації вирішальна роль належить еліті, завдання якої полягає у тому, щоби своїми фанатизмом та силою волі змусити народ стати рішучим та незламним.

Значний резонанс у західноукраїнському суспільстві міжвоєнного періоду мали погляди релігійних філософів, зокрема А. Шептицького (1865-1944), Г. Костельника (1880-1946), Я. Сліпого (1892-1992). У Львові працювала духовна академія, видавався журнал «Богослов'я», де постійно друкувались філософські релігійні дослідження переважно у дусі неотомізму.

У міжвоєнний період за межами України працювала ціла низка вчених, що мають напрацювання у галузі філософської думки. Серед них слід назвати Д. Чижевського, І. Лисяка-Рудницького, О. Кульчицького.

Центральною постаттю у філософії України повоєнного періоду був П. Копнін, який очолив єдиний тогочасний філософський факультет та згодом Інститут філософії.

У 70-80-их рр. філософська думка в Україні починає розроблятися новою генерацією вчених, які почали активно досліджувати світоглядну проблематику, поширюючи її на процеси пізнання, мислення, різні сфери інтелектуальної діяльності, залучаючи дослідження зарубіжної філософії. Серед них варто згадати: В. Шинкарука, В. Танчера, Л. Левчук, В. Босенко, І. Бичко, В. Кудіна, С. Кримського, Б. Кубланова, М. Поповича, В. Колодного, Н. Парнюка, І.Огородника та інших.

Тести для проміжного контролю

1. Яка із рис не є характерною для української філософії:

- а) кордоцентризм;
- б) індивідуалізм;
- в) екзистенційність;
- г) раціоналізм.

2. Автором твору «Слово про закон і благодать» був:

- а) Ярослав Мудрий;
- б) Кирило;
- в) Іларіон;
- г) Володимир Мономах.

3.«Слово про закон і благодать»:

- а) вписує історію Київської держави у світовий історичний процес;
- б) оспівує християнський вибір Володимира;
- в) оспівує культурно-творчу діяльність Ярослава Мудрого;
- г) розкриває шляхи вирішення людської гармонії.

4. Назвіть основні характерні риси письмових джерел Київської Русі:

- а) оптимізм;
- б) песимізм;
- в) фаталізм;
- г) спрямованість на морально-етичну проблематику.

5. Хто із перелічених мислителів був представником українського Відродження:

- а) П. Русин;
- б) Ю. Дрогобич;
- в) П. Могила;
- г) С. Роксолан-Оріховський.

6. З чим пов'язане виникнення професійної філософії на Україні:

- а) із діяльністю братств;
- б) із виникненням Києво-Могилянської академії;
- в) із виникненням університетів на Україні;
- г) із освітньою діяльністю православних діячів часів Київської Русі.

7. Яка думка належить П. Могилі:

- а) автономний розвиток науки;
- б) вважав науку елітарним явищем;
- в) обстоював пріоритет духовної влади над державною;
- г) вважав, що наука має розвиватись під егідою церкви.

8. На що орієнтувалися філософські курси Києво-Могилянської академії:

- а) система Платона;
- б) система Аристотеля;
- в) система Августина;
- г) система Ф. Аквінського.

9. Які із перелічених ідей належать Г. Сковороді:

- а) дві натури;
- б) сродна праця;
- в) основи теорії пізнання;
- г) вчення про серце.

10. На що була зорієнтована українська університетська філософія початку XIX ст.:

- а) античну класику;

- б) німецьку класику;
- в) критичний аналіз праць українських філософів 16-17 ст.;
- г) німецький романтизм.

11. Кого із перелічених мислителів можна вважати духовними попередником філософії П.Юркевича:

- а) Платона;
- б) Аристотеля;
- в) Г. Сковороду;
- г) І. Канта.

12. Хто був представником правого крила Кирило-Мефодіївського братства:

- а) М. Костомаров;
- б) П. Куліш;
- в) Т. Шевченко;
- г) М. Гулак.

12. Якими світоглядними настановами та ідеями керувалися представники правого крила Кирило-Мефодіївського братства:

- а) ідеалізму;
- б) провіденціалізму;
- в) месіанізму;
- г) антиклерикалізму.

13. Якими світоглядними настановами та ідеями керувалися представники лівого крила Кирило-Мефодіївського братства:

- а) ідеалізму;
- б) провіденціалізму;
- в) месіанізму;
- г) антиклерикалізму.

14. З чим пов'язане виникнення української некласичної філософії:

- а) впливом німецької класики;
- б) впливом романтизму;
- в) виникненням університетів;
- г) усі причини узяті разом.

15. І. Франко:

- а) позитивно ставився до науково-технічного прогресу;
- б) негативно ставився до науково-технічного прогресу;
- в) підтримував марксистську концепцію;
- г) негативно ставився до релігії.

4. Яка із перелічених ідей належить М. Драгоманову:

- а) обґрунтував необхідність авторитаризму у суспільному житті;
- б) заперечував ідеалістичний та матеріалістичний монізм;

- в) виступав за піднесення національної свідомості;
- г) розробив концепцію української незалежності.

5. Яка із перелічених ідей належить В.Вернадському:

- а) розробив вчення про «ноосферу»;
- б) виступав за моральну відповідальність вченого;
- в) розробив концепцію соціальної справедливості;
- г) розкрив особливості українського національного характеру.

10. Яка із перелічених ідей належить В.Липинському:

- а) розробив історіософську концепцію;
- б) обстоював монархічні ідеї;
- в) висував ідеї територіального націоналізму;
- г) обстоював демократичні ідеї.

20. Яка із перелічених ідей належить Д.Донцову:

- а) висував ідею української незалежності;
- б) стояв на позиції демократизму;
- в) стояв на позиції волюнтаризму;
- г) стояв на позиції елітарності.

Тема 11. ОНТОЛОГІЯ

- 1.Фундаментальне значення проблеми буття для філософії.
- 2.Проблеми буття в історико-філософському окресленні. Категоріальні визначення буття.
- 3.Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття (філософське окреслення).
- 4.Онтологічний статус свідомості та її суттєві ознаки.
- 5.Генезис свідомості.
- 6.Визначальна роль соціальності у виникненні свідомості. Свідомість і мова.
- 7.Структура, функції та рівні свідомості.

Література

- 1.Алексеев П.В., Панин А.В. Теория познания – М., 1991. – С. 100 – 139.
- 2.Безант А. Исследование сознания. – М., 1997.
- 3.Введение в философию. – М., 1989. Гл. V.
- 4.Дельгадо Х. Мозг и сознание. – М., 1991.
- 5.Доброхотов А.Л. Категория бытия в классической западно-европейской философии. – М., 1986.
- 6.Лой А.М. Проблема свідомості: історичність досвіду // Філософ. і соціол. думка. – 1992. – № 7.
- 7.Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Прологомены. – М., 1991.
- 8.Разумный В.П. Драматизм бытия: истоки бесперспективности. – М., 1991.
- 9.Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини. – К., 1995. Розд. 5.
- 10.Проблема сознания в современной западной философии. – М., 1989.
- 11.Трубников Н.Н. Время человеческого бытия. – М., 1987.
- 12.Філософія. Курс лекцій: Навч. посіб. – К., 1993.
- 13.Філософія: Курс лекцій. – К., 1993.
- 14.Філософія: Підручник / За ред. Г.А.Заїченка та ін. – К., 1995.
- 15.Філософія: Підручник для вузів. – К., 1995.
- 16.Філософський словник. – К., 1986.

Запитання та завдання для самоконтролю

- 1.Розкрийте основні аспекти значення проблеми буття для філософії.
- 2.Окресліть та поясніть виявлення людських вимірів проблеми буття у філософії.
- 3.Які основні функції виконує проблема буття у філософії?
- 4.Як пов'язане поняття буття із людським способом самоутвердження у світі?
- 5.Розкрийте відмінність між філософським та науковим розумінням буття.
- 6.Окресліть категорії, якими визначалось буття в античній та середньовічній філософіях.
- 7.Дайте категоріальні визначення буття у філософії Нового часу та в німецькій класичній філософії.
- 8.Виділіть особливості розуміння та визначення буття у некласичній філософії.
- 9.Поясніть, яке місце в пізнанні світу належить «науковій картині світу».
- 10.Окресліть, якими постають визначення буття у сучасній науці.

11. Наведіть перелік основних філософських позицій, пов'язаних із розумінням вихідних підвалин буття.
12. Поясніть, у чому полягає проблема визначення онтологічного статусу свідомості.
13. Перерахуйте та коротко охарактеризуйте суттєві ознаки свідомості.
14. Поясніть, як пов'язані між собою предметність свідомості, ідеальне та процеси опредметнення і розпредметнення.
15. Коротко охарактеризуйте основні концепції походження свідомості, поясніть переваги та недоліки кожної із них.
16. Розкрийте основні аспекти виявлення ідеальності свідомості.
17. Окресліть основні складові структури свідомості.
18. Поясніть ті функції свідомості, які Ви вважаєте найважливішими.
19. Що таке онтологія?
20. Які форми має людське буття?
21. Розкрийте філософський зміст понять «матерія», «простір», «час», «рух».
22. Що таке духовне, психіка, свідомість?
23. У чому проявляється «вторинність» свідомості, її залежність від матерії?
24. Як ви розумієте співвідношення відображення і свідомості?
25. Що означає положення про те, що свідомість не тільки відображає світ, а й створює його?
26. Як потрібно розуміти суспільно-історичну сутність свідомості?
27. Яку роль у житті людини відіграє несвідоме і підсвідоме?

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Категоріальні визначення буття в історії філософії. Класичне та неklasичне розуміння буття.
2. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття.
3. Значення проблеми буття для філософії.
4. Основні функції поняття буття у філософії.
5. Класичне та неklasичне розуміння буття.
6. Сучасна космологія та квантова механіка про світобудову.
7. Поняття буття та провідні філософсько-світоглядні позиції.
8. Філософський зміст проблеми буття.
9. Категорія буття: її смисл і специфіка.
10. Буття і небуття.
11. Буття і сутність.
12. Діалектика основних форм буття.
13. Проблематичність людського буття.
14. Буття світу і людини.
15. Проблеми і складнощі наукового вивчення свідомості.
16. Суттєві ознаки людської свідомості та її принципова відмінність від інтелекту тварин.
17. Свідомість і самосвідомість.
18. Порівняльний аналіз основних концепцій походження свідомості.
19. Людська свідомість, діяльність і творчість.

20. Проблема ідеального у філософії. Ідеальність свідомості.
21. Свідомість і мова.
22. Функції свідомості та проблеми людського самовиховання.
23. Відображення як всезагальна властивість матерії.
24. Відображення та інформація.
25. Визначальна роль соціальності у виникненні свідомості.
26. Структура свідомості, її основні рівні.
27. Співвідношення біологічного і соціального у походженні свідомості.

Ключові терміни і поняття

- Абсолютизація (або ідеація) – здатність людської свідомості створювати у полі свого інтелектуального споглядання ідеальні, тобто завершені, еталонні виміри суцього, завдяки яким свідомість набуває здатності орієнтуватися в предметній дійсності, оцінювати її.

- Антропний принцип – у деяких сучасних науках: початкове припущення того, що без урахування факту наявності людини в світі природні процеси неможна зрозуміти в їх єдності та провідних характеристиках, а наукова картина світу не зможе набути логічного та змістового завершення; і навпаки, поза цим принципом із стихії природних процесів появу людини пояснити просто неможливо.

- Буття – Небуття – гранична межа філософського узагальнення; співвідношення, через яке визначається буття, проте не лише внаслідок позначення межі, за якою буття вже немає, а й тому, що такого роду межа вказує на ті якості суцього, втрата яких рівнозначна втраті самого такого суцього; означена межа позначає також граничну щирість людської думки, її вміння утримуватись у власних актах при бутті, а не зриватись в небуття.

- Ідеальне – характеристика онтологічного статусу свідомості, згідно з яким свідомість не відтворює дійсність у вигляді копій, а фіксує її через виявлення суттєвих, необхідних зв'язків та через доведення параметрів будь-якого суцього до гранично можливого виміру (див. Термін «Абсолюція»).

- Інтенція – властивість людської думки та свідомості, пов'язана із їх принциповою спрямованістю на певний предметний зміст; визнання того факту, що не може бути думки «ні про що» свідомості «із нульовим змістом».

- Метафізика та онтологія – за усталеною традицією філософії ХХ ст. – основні філософські науки про буття; метафізика розглядає найперші, позачуттєві та позафізичні засади буття, а онтологія – види, рівні, форми проявів буття. Метафізика у дослідженні буття тяжіє до вирішення питання «Що?» («Що є буття?», «Що є перше буття?»), а онтологія – до вирішення питання «Як?» («Як проявляє себе буття?»).

- Мислення – процес інтелектуального оперування предметним змістом свідомості, тобто упорядкований та усвідомлений рух думки через серію фіксованих пунктів до виправданого змістом цього руху результату; за змістом та суттю це є виведення у поле свідомого споглядання фундаментальних характеристик буття.

- Мова (мовлення) – провідна форма виразу предметного змісту людської свідомості, тобто форма передачі того, що не може бути вказане безпосередньо, натуралістично (наприклад, ті самі еталонні орієнтири мислення); існує цілий спектр мов: мова видів мистецтва, мова науки, мова жестів, – серед яких людське мовлення постає найбільш гнучкою та оперативною формою виразу змісту свідомості

- Онтологічний статус свідомості – здатність людської свідомості мати у своєму змісті те, чого без свідомості або поза свідомістю не існує і існувати не може; йдеться, насамперед, про ідеацію, предметність, цілеспрямованість, саморефлексію.

- Предметність – здатність людської свідомості вибудовувати свій зміст із опорою на ідеальні системи визначень (чи відліку), внаслідок цього цей зміст не збігається із наочно спостережуваним; завдяки такій здатності людина може бачити в речах світу не лише чуттєво надане, а й приховане, потенційне, належне; в цілому: предметність – це сприйняття людською свідомістю дійсності у вимірах людської інтелектуальної та матеріальної діяльності.

- Цілеспрямованість – характеристика людської свідомості, пов'язана із її здатністю подумки вибудовувати образи та процедури майбутніх дій, здатність в подальшому центрувати людські зусилля на їх реалізації.

Короткий зміст теми

1. Фундаментальне значення проблеми буття для філософії.

Проблема буття є однією з найдавніших тем філософських роздумів і досліджень. З XVIII ст. розділ філософії, пов'язаний із дослідженням буття, отримав назву «онтологія» (від давньогрец. «онтос» – буття, суще). У сучасній філософії розділяють онтологію та метафізику у такий спосіб: онтологія вивчає прояви буття, те, яким воно постає перед людиною та осмислюється нею, а метафізика шукає коренів буття; умовно кажучи, онтологія ставить питання «Яким та як є буття?», а метафізика – «Чому та що є буття?». Внаслідок цього проблематика онтології стоїть на перехресті дисциплін «антропологія-онтологія-епістемологія(гносеологія)».

Проблема буття – це проблема сутності всього існуючого, а також проблема єдності світу як цілого. Внаслідок чого саме поняття буття включає ряд характеристик:

- буття постає як абстракція гранично високого рівня, внаслідок чого не піддається прямому охопленню;

- буття характеризує певні характеристики світу, а також певні ознаки, які відрізняють його від небуття; у даному відношенні воно може виходити за рамки сучасної науки, що здійснюється у межах філософії, метафізики та теології;

- буття постає як чинник сенсоутворення та найвища цінність для людини; це відбувається внаслідок концентрації та поєднання усіх знань людини та надання їм кінцевого спрямування, що у свідомості постає як надання сенсу;

- буття постає як міра моральної відповідальності людини, внаслідок того, що проблема людського буття межує з питанням про смерть; людське буття не

зводиться лише до життя організму, а тому постає питання про регулювання життєдіяльності людини.

Значення проблеми буття для філософії:

- Ця проблема окреслює граничну межу і специфіку філософського узагальнення та сутнісного розгляду будь-яких явищ реальності.

- Від розв'язання проблеми буття залежить розуміння та розв'язання усього кола філософської проблематики.

- Постаючи гранично можливим орієнтиром для людського самоздійснення та філософствування проблема буття стає фактором сенсоутворення та масштабом людських цінностей.

- Проблема буття концентрує найважливіші аспекти й чинники людського самоутвердження та свідомого регулювання людської життєдіяльності.

2. Проблеми буття в історико-філософському окресленні. Категоріальні визначення буття.

Варто зазначити, що історико-філософський процес визначає рух думки в напрямі поглиблення розуміння певних явищ, їх чіткішого і деталізованішого окреслення та повнішого охоплення.

Найпершою умовою розуміння буття є вироблення категорії «усе». «Усе» межує з «нічим», тому перші визначення буття йдуть через зіставлення та використання саме цих категорій. Так визначається поняття «усе» в гімнах індійських «Вед» та у висловах давньогрецьких мудреців, поетів, сентенції яких формулювались так: «Усе моє – зі мною», «Нічого понадміру», «Все обдумуй задалегідь». Більш виразну форму ці терміни набули в давньогрецькій натурфілософії. Зокрема, Фалес Мілетський стверджував, що «все утворюється з води» (або «все народжується з води»). Згодом натурфілософія пішла далі висунувши поняття «першого початку всього» («архе»), чим розрізнила в самому бутті щось стійке, стале, незмінне, на відміну від нестійкого, мінливого, такого, що зникає. Стале з тих часів ототожнювали з буттям, а мінливе поставало в якості образів його з'явлень. Саме таке тлумачення буття знаходимо в судженнях Парменіда, якому належить заслуга введення у філософський та науковий обіг поняття «буття»: «Те, що висловлюється та мислиться, повинно бути сущим, бо ж є буття, а ніщо не є...». За Парменідом, те, що ми можемо помислити, самим цим актом ми переводимо у ранг буття (принаймні – буття у думці). Звідси випливають тези філософа про те, що саме буття є абсолютно самодостатнє для себе і незмінне. Найпліднішою виявилась думка Парменіда про самототожність і незмінність істинного буття. Цю думку підхопили Демокрит, Платон, Анаксагор, Аристотель, а далі вона стала загальноновизнаною у добу Середньовіччя.

Найбільш плідними виявилися концепції Платона та Аристотеля. Їх можна вважати провідними парадигмами (взірцями) розуміння буття і донині. За Платоном, справжнім джерелом буття може бути лише ідея, яка постає як Єдине. Воно є тотальне, вічне та незмінне. Всі ж речі та явища чуттєвого світу існують лише в міру їх причетності до Єдиного. Отже, речі самі по собі не мають у собі буттєвого кореня. Щоб зрозуміти їх, як і Космос узагалі, треба не

стільки досліджувати речі, скільки, підштовхуючись від них, сходити до споглядання вічних ідей.

За Аристотелем, річ та Єдине тотожні, а для розуміння ідей необхідно досліджувати будову речей, визначити їх причини та функції. Такий підхід є більш прийнятний для науки, ніж платонівська концепція.

Абсолютно протилежну позицію у трактуванні буття зайняв Геракліт, який стверджував, що стабільного, стійкого буття зовсім нема, а сутність буття у вічному становленні, в єдності буття і небуття.

У Середні віки буття постає як абсолют, Бог, що протистоїть світові, природі; за своїми якостями він вічний, незмінний, всеохоплюючий. Однак, Бог може виявити себе лише через відносне, змінне, плінне. А тому буття тут розпадається на самодостатнє та породжене, перше та похідне, а весь світ постає в окресленні ієрархічної системи, просякнутої енергетичними струменями. Для того, щоби розрізнити стан первинного буття від буття як причетності, було введено розмежування понять субстанція та субсистенція: субсистенція – це те буття, яке для свого існування не потребує нічого, тобто, це незмінне, вихідне буття, а субстанція окрім того включала у свій зміст і набуті ззовні якості, тобто це було буття як дещо конкретне, в єдності загальних та індивідуальних особливостей. Людина в цю добу стає центром світу вже внаслідок того, що вона поєднує у собі дух і тіло, буття істинне та створене.

В епоху Нового часу на перший план у розумінні буття тут виходить поняття субстанції, яке розробляли Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц та представники німецької класичної філософії. Поняття субстанції, на думку Дж. Локка, було всеохоплюючим і поставало синонімом буття у його більшій конкретизації. Субстанцію розглядали не лише самодостатньою, такою, що позначає вихідний початок суцього, а такою, що пояснює всю розмаїтість мінливих форм реальності.

У німецькій класичній філософії атрибутами (характеристиками) світової субстанції постали також активність, рух, індивідуація, розвиток. Загалом розроблення поняття субстанції у XVIII – XIX ст. наблизилось до наукової картини світу. Тому в цей час виявилось досить багато точок зіткнення між філософією та наукою. Буття-субстанція постала як багаторівнева, ієрархічно та системно впорядкована реальність, що існує завдяки органічному зв'язку внутрішнього та зовнішнього, необхідного та випадкового, суттєвого та другорядного, зв'язку, що інтегрально звершує світовий еволюційний процес.

Водночас розуміння субстанції наштовхнулось на невирішуваний конфлікт: виникли дві лінії у тлумаченні вихідної природи субстанції. Прихильники однієї лінії наполягали на тому, що основою світу, тобто субстанцією, може бути лише духовне. Ця лінія дістала назву ідеалізму, вона була певною формою продовження платонівської традиції. Прихильники другої лінії вважали субстанцією чуттєву сутність, або матерію. Ця лінія дістала назву матеріалізму.

Виникнення некласичної філософії зумовило і появу нового розуміння буття, яке виступало тут як інтенція свідомості, її націленість на те щоб фіксувати будь-що у статусі того, що постало як предмет свідомості та

усвідомлення. Тобто буття є першою і необхідною умовою будь-якого людського усвідомлення. Свідомість завжди є усвідомленням чогось, а тому і першою визначеністю будь-яких актів свідомості є фіксація факту буття цього «чогось». Тому поза свідомістю ніякого буття не існує; принаймні, про нього ми нічого не знаємо і сказати нічого не можемо. Буття є внутрішньою умовою самоздійснення, самореалізації людського інтелекту в актах.

Некласична філософія звернула увагу на те, що всі розмови про буття мають сенс лише в межах усвідомлення дійсності. Якщо бути більш реалістичними, то слід визнати, що ми маємо підстави вести розмову не про буття як таке, а про те, що і як нам надано в контактах із дійсністю.

3. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття (філософське окреслення).

Людська свідомість є необхідною умовою виявлення буття, тому важливо розглянути, яким постає буття у людському пізнанні та усвідомленні. Це можна з'ясувати насамперед за допомогою науки.

Зважаючи на те, що наука дуже багатогранна, інформацію, якою володіє вона, за допомогою філософії прийнято зводити до однієї цілісної системи в межах наукової картини світу.

Наукова картина світу – це інтегральне узагальнення досягнень багатьох наук на підставі деяких фундаментальних співвідношень, величин або перших (вихідних) предметних визначень суцього (у межах окремих наук або в межах науки загалом). Вирішальну роль в оформленні наукової картини світу відіграють фізика, астрономія, хімія, біологія, антропологія, наукознавство та філософія.

Найважливішими характеристиками буття в сучасній науковій картині світу є:

- буття постає переважно в динамічному, а не статичному вигляді;
- буття постає у системних окресленнях, тобто в окресленнях зв'язку «всього з усім»;
- до сучасної наукової картини світу входить рівнево-ієрархізована будова проявів буття: мікро-, макро- та мегапроцеси. Мікропроцеси – це процеси субатомарного рівня, макропроцеси – це рівень тіл, мегапроцеси – це рівень зоряних та галактичних процесів. Сучасна фізика намагається створити теорію, яка б дала змогу пов'язати всі ці рівні єдиними закономірностями, але наразі такої теорії не існує;
- багаторівневність проявів буття демонструє себе ще й еволюційно. Еволюційний процес рухається у напрямі дедалі тотальнішого прояву глибинних характеристик буття. У цьому аспекті розвиненіші форми суцього є більш демонстративні, більш розгорнуті щодо виявлення форм буття, ніж нижчі;
- сучасна наука докорінно змінила попередні уявлення про взаємозв'язок суб'єкта та об'єкта. Якщо раніше ці поняття досить радикально розводили, то тепер людина як суб'єкт постає органічною часткою світу як об'єкта.

Отже, буття є складноорганізованою, ієрархічно побудованою та енергійно самоконцентрованою системою, суперечливість якої виявляється у тому, що

вона є єдиною і множинною, перервною і неперервною, скінченною та нескінченною, такою, що в з'явленнях набуває форми просторово-часових співвідношень.

Усю будову наукової картини світу завершують філософські узагальнення, які фіксують два принципово відмінних статусів буттєвих процесів: матеріальне та духовне буття. Матеріальне буття характеризується множинністю, подільністю, просторовістю, наявністю маси, опору матеріалу та силових взаємодій. Духовне буття позапросторове, самоконцентроване, рефлексивне, тобто прозоре для себе самого, ідеальне, цілісне, динамічне.

Основними формами буття є:

- неорганічні процеси нежива природа (механічні, фізичні, хімічні, геологічні, космічні процеси та їх структурні елементи);
- органічні процеси жива природа (клітини, організми, популяції, види, біосфера та ін.);
- світ людського буття (географічне середовище, техніка, матеріальне виробництво, суспільство з його підструктурами, буття особистості, світ духовності - суспільної та індивідуальної свідомості).

4. Онтологічний статус свідомості та її суттєві ознаки.

Людська свідомість є однією з найбільших таємниць. Упродовж тисячоліть людство шукало відповідь на запитання, у чому полягає сутність свідомості, як вона виникає, від чого залежать її можливості і т. ін. Проте однозначної відповіді на ці питання не було, адже свідомість не можна виміряти приладами, ми не можемо спостерігати явищ свідомості безпосередньо. Виникали навіть припущення, що свідомості, як особливої сутності взагалі не існує, що її можна звести або до функцій та процесів організму людини, або до реакцій нервової системи людського організму на зовнішні чинники. У ХХ ст. досить популярним було тлумачення свідомості як особливої форми відображення дійсності. Однак, якщо свідомість розглядають як відображення, то її позбавляють будь-якого онтологічного статусу, тобто при цьому вважається, що вона не вносить у дійсність нічого принципово нового. Свідомість як форму відображення дійсності наділяють здатністю лише відтворювати та перекомбінувати наявні форми буття.

Якщо ми не можемо однозначно визначити, що таке свідомість, то варто виокремити її основні ознаки, серед яких одне з провідних місць належить особливому «небіологічному» типу поведінки. Адже, людина діє не лише під тиском життєвих потреб, а і досить часто – усупереч біологічній доцільності та самозбереженню (наприклад, у випадках самопожертви, самогубства та ін.). Про небіологічний тип людської поведінки свідчать як спрямованість, так і змістова наповненість людських дій: їх здійснюють на основі соціокультурних процесів із використанням штучних знарядь та засобів життєдіяльності, що їх людина створила сама.

Іншою важливою *ознакою свідомості* є цілеспрямований характер свідомої діяльності: здатність свідомості створювати образи майбутніх (потрібних) результатів дій і в подальшому спрямовувати свої дії на те, чого в готовому

вигляді, тобто – фактично, не існує. Тому і при оцінці людської діяльності важливо враховувати не лише її результат, а й її наміри, мету. У цьому, зокрема, проявляється творчий характер людської свідомості.

Для передачі предметного змісту свідомості людина продукує знакові системи, серед яких центральне місце посідає мова, що фіксує той зміст, який не можна передати простою демонстрацією речей.

Особливістю свідомості є здатність фіксувати саму себе, тобто самосвідомість. Більше того, для людини питання про існування та неіснування свідомості постає лише через здатність самоідентифікації. У самоідентифікації та саморефлексії свідомості проявляє себе момент субстанційності свідомості, тобто той момент, коли свідомість задля свого існування не потребує ніяких зовнішніх підкріплень чи засвідчень, коли вона в самій собі знаходить свою ж «першу» (чи «останню») очевидність, що, врешті, і дає можливість людині поставати суб'єктом пізнання та діяльності, тобто самій та від себе продукувати свою дійову активність.

Отже, ми бачимо, що вихідні ознаки свідомості дозволяють стверджувати її реальне існування, але в особливих якостях та характеристиках.

5. Генезис свідомості.

Серед філософських проблем свідомості одне з центральних місць посідає проблема її походження. Сучасна філософія (і наука) не може дати однозначної відповіді щодо вирішення цієї проблеми, проте вона має ряд авторитетних позицій, які допомагають більш повно її висвітлити. Серед них варто звернути увагу на такі головні концепції походження свідомості:

Релігійна концепція стверджує, що свідомість людини є божим даром: створюючи людину, Бог «вдихнув у неї дух живий», наділивши, таким чином, людину часткою божественного світла. Безумовним позитивним моментом теологічної концепції постає те, що вона зводить людську свідомість до трансцендентного, абсолютного, вищого, не обмежує її аспектами існування людини та її виживання. Проте вона залишає поза розглядом зв'язок свідомості із людським організмом, соціальною історією, інформацією.

Дуалістична концепція наголошує на моментах радикальної відмінності між свідомістю та матеріально-чуттєвою реальністю, що відкрита людині, і робить звідси висновок про існування в світі двох родів явищ (або двох субстанцій) – матеріальних та ідеальних. Вони існують у тісному переплетінні між собою, а всі явища дійсності постають лише різними мірами їх єдності.

Концепція єдиного інформаційного поля наголошує на тезі, про те, що усі процеси світу супроводжуються обміном інформації. Тому логічно припустити, що існує єдине поле інформації в усіх світових процесів та явищ. Людська свідомість – один із проявів інформаційних процесів, можливо, найяскравіший. Варто зазначити, що людська свідомість не зводиться до інформації, але має до неї пряме відношення.

Концепція еволюції найчастіше проявляється у дарвінівському варіанті, де стверджується, що внаслідок боротьби за існування та пристосування до умов довкілля відбувається удосконалення видів живих організмів, з'являються

психіка та людська свідомість. Але сучасна генетика заперечує можливість змін організмів лише через пристосування; ці зміни повинні бути зумовлені на генетичному рівні й не інакше.

Трудова концепція або концепція походження свідомості внаслідок розвитку праці. Цю теорію враховують археологія та антропологія, і вона нібито має з їх боку численні підтвердження. Але багато чого при цьому все одно залишається не зрозумілим. Наприклад, найдавніші кам'яні знаряддя праці відносять у часі від нас на 2,5 млн. років. Але справді помітні прояви людської свідомості, пов'язані із спеціальними похованнями людей, наскельними малюнками та ін., проявляються в інтервалі 100 – 35 тис. років тому. Тобто, ми не можемо прослідкувати прямого зв'язку між знаряддями праці та свідомості.

Концепція активно-діяльного самопородження свідомості людини або субстанційна намагається подати свідомість як конкретне, на рівні людини виявлення вихідної засади світу – духу, або ідеї, або світового розуму (інтелекту).

Отже, ми бачимо, що жодна з концепцій походження свідомості не може пояснити усіх складностей свідомості як явища людського буття, проте кожна з них виділяє та акцентує справді дуже важливі риси свідомості.

Основні чинники виникнення та функціонування свідомості:

- загальнокосмічний чинник, що засвідчує принципову спорідненість процесів свідомості із усім багатством космічних явищ та процесів;
- трансцендентальний чинник, який можна віднести як на рахунок зв'язку людської свідомості із абсолютним, так і на рахунок проявів у ній ознак субстанційності;
- інформаційний чинник – людська свідомість здатна «знімати» з будь-якого суцього його внутрішні та зовнішні форми, переводячи це суще у процес формальних співвідношень та комбінаторик;
- природно-біологічний чинник вказує на те, що людську свідомість не можна відірвати від природних процесів хоча б у тій їх частині, яка постає як своєрідність земних планетарних процесів у єдності органічних хімічних процесів, рослинного та тваринного світу;
- психологічний чинник дозволяє осмислювати свідомість як в аспекті внутрішнього самоврегулювання людиною своїх життєвих дій та процесів, так і в аспекті її єдності із людською тілесністю, нейрофізіологією та життєвою енергетикою;
- соціально-діяльний (або окремо – соціальний та діяльний) чинник пов'язаний із тим, що людська свідомість вписана у історичний досвід людства та, значною мірою, – в історичний досвід розвитку людської діяльності;
- культурно-історичний чинник засвідчує принциповий зв'язок свідомості із сенсами, їх утворенням та функціонуванням;
- антропологічний чинник дозволяє побачити свідомість у специфічно людських вимірах та окресленнях, наприклад, в окресленнях статевих її проявів, в окресленнях людського страждання та прагнення, людського здоров'я та хвороби, норми та патології у психіці, містичних самозаглиблень, видінь та марень і т. ін.

- індивідуально-особистісний чинник формування свідомості фіксує її єдність із життям та біографією конкретної людини, із подіями такого життя, індивідуальними особливостями та характеристиками даної людини, її здібностями, перевагами та вадами і т. ін.

Лише врахування всіх зазначених чинників може врятувати нас від однобічних та спрощених підходів до розуміння, оцінки, трактувань свідомості, відкриє шлях до її належного цінування.

6. Ідеальний статус буття свідомості. Свідомість і мова.

Свідомість та основний носій її предметного змісту – знання – завжди постають сферою (або процесом) ідеального освоєння світу. Тому будь-які конкретно-наукові дослідження свідомості можуть пояснити лише умови, форми, механізми функціонування свідомості, а не її сутність.

Ідеальність свідомості, як правило, розуміють у двох основних значеннях:

- відтворення у свідомості не наочного образу речі, а сукупності її суттєвих ознак, функцій, внутрішніх зв'язків; при тому вважається, що характеристики речей фіксуються в нервових процесах за допомогою систем сигналів;
- створення ідеальних предметних конструкцій через доведення параметрів речей або відношень між ними до еталонних, гранично можливих вимірів.

Можливість створювати ідеальні об'єкти є тим принципово новим, що вносить свідомість у реальне буття. Поза свідомістю ідеального не існує. Ідеальне є тим, чим свідомість принципово відрізняється від реального, чим вона виходить за межі реального, оскільки виходить за межі простору й часу, як остаточне, завершене. Тому саме в своїй ідеальності свідомість набуває дійсного буттєвого статусу, тобто вона постає чимось своєрідним, таким, що не може бути зведеним до іншого. Ідеальні виміри буття постають остаточними, незмінними, а все реальне може отримати свій точний вимір у віднесенні до ідеального, як до надійного та незмінного еталона.

Завдячуючи праці, зміст свідомості людини з ідеальної форми існування переходить у матеріальну, у внутрішню здатність чуттєво-предметної речі нести в собі людське значення, бути предметом культури.

Для предметів культури важливим є їх функціональне призначення, тобто відповідь на запитання «зادля чого». Через це людина, вступаючи у соціальне життя, повинна засвоїти призначення речей культури, навчитися способам їх виготовлення, вивільнення із їх речової оболонки закладених в них цілей та сенсів.

Розуміння ідеального значення предметів культури називається розпредметненням. Розпредметнення як здатність діяти відповідно до опредметнених у речах ідеальних можливостей є обов'язковою умовою соціально-культурного існування людини. У цьому контексті життєдіяльність людини розуміють як безконечний ряд свідомого розпредметнення та опредметнення.

Опредметнення свідомості в речах матеріальної культури має чуттєво-предметний характер. Найбільш адекватною формою опредметнення є мова. Тут доречно сказати, що мова є не лише однією з можливих форм опредметнення свідомості, а й способом організації та виразу думки.

Мова є прямим способом прояву свідомості. Вона виконує багато функцій, а саме:

- позначає, називає предмет, явище чи дію;
 - є засобом мислення, засобом виразу предметного змісту знання;
 - об'єктивує ідеальну за своїм способом існування свідомість;
 - є засобом спілкування людей, обміну досвідом, переживаннями, почуттями;
 - зберігає та передає інформацію для прийдешніх поколінь, тим самим сприяючи соціально-історичному розвитку;
 - є засобом управління як поведінкою людини, так і колективними діями.
- Варто зазначити, що мову не можна ототожнювати з свідомістю та думкою.

7. Структура, функції та рівні свідомості.

Структура свідомості є єдністю її властивостей та похідних від них форм прояву.

Враховуючи це, можна виділити відповідну *структуру свідомості*.

По-перше, свідомість поділяється на:

- індивідуальну;
- суспільну.

Основними рівнями індивідуальної свідомості є:

1. самосвідомість;
 - усвідомлення «Я»
 - самоусвідомлення «Я»
2. емоції та почуття;
 - інтелектуальні
 - моральні
 - естетичні
 - етичні
 - афекти
3. знання;
 - емпіричні
 - теоретичні
4. воля;
 - цілепокладання
 - вибір засобів діяльності
5. мислення;
 - образне
 - операціональне
 - раціональне
6. пам'ять;
 - моторна
 - сенсорна
 - довготривала
 - короткочасна
 - словесно-логічна

- емоційна
- образна.

Суспільна свідомість поділяється на суспільну психологію та суспільну ідеологію, формами яких є:

- правова
- політична
- моральна
- релігійна
- філософська
- наукова
- естетична
- економічна
- історична
- соціальна.

Основні функції свідомості:

- інформативна: забезпечення людини інформацією про стан та процеси дійсності;
- пізнавальна: отримання знань у вигляді предметних характеристик дійсності;
- творча: перетворення знань та інформації за допомогою мислення, інтуїції, уяви, фантазії;
- оціночна: визначення на основі ідеальних еталонів, норм, правил, ступеня значущості тих чи інших явищ;
- цілепокладання: формування образу-результату діяльності;
- сенсотворча: формування життєвих сенсів через зіставлення реальності з ідеалами, цілями, еталонами;
- організаційно-вольова: зосередження духовних та фізичних сил у напрямі досягнення мети;
- контрольнo-регулятивна: свідоме спостереження за діями людини та їх коригування;
- самовиховна: свідоме прагнення організувати життя людини згідно з вищими духовними цінностями.

Тести для проміжного контролю

1. Головними питаннями онтології є:

- а) яким є буття?
- б) як є буття?
- в) чому є буття?
- г) що є буття.

2. У філософії поняття буття постає як:

- а) абстракція;
- б) характеристика світу;
- в) найвища цінність;
- г) усі характеристики узяті разом.

3. У стародавній філософії поняття «буття» розглядалося через категорію:

- а) «усе»;
- б) «ідея»;
- в) «сущє»;
- г) «єдинє».

4. Поняття «буття» у філософію ввів:

- а) Фалес;
- б) Піфагор;
- в) Парменід;
- г) Платон.

5. У філософії Платона поняття «буття» розглядалося через категорію:

- а) «усє»;
- б) «ідея»;
- в) «сущє»;
- г) «єдинє».

6. У філософії Аристотеля:

- а) буття самототожне;
- б) тотожне речі;
- в) речі існують в міру причетності до буття;
- г) буття протистоїть світу.

7. У Середні віки буття постає:

- а) як Бог;
- б) як ієрархічна система;
- в) як таке, що протистоїть світу;
- г) як тотожне людині та світу.

8. В епоху Нового часу на перший план у розумінні буття виходить поняття:

- а) сущого;
- б) субстанції;
- в) субсистенції;
- г) ексистенції.

9. У філософії XVIII-XIX ст. поняття «буття» постає:

- а) багаторівневим;
- б) системним;
- в) незмінним;
- г) ієрархічним.

10. Представники некласичної філософії стверджують, що:

- а) буття є незмінним;
- б) буття є усвідомленим;

- в) буття існує незалежно від свідомості;
- г) буття є самототожним.

11. Сучасна наука розглядає буття:

- а) як статичне;
- б) у системних окресленнях;
- в) ієрархізованим;
- г) незалежним від свідомості.

12. Духовне буття характеризується:

- а) просторовістю;
- б) рефлексивністю;
- в) самоконцентрованістю;
- г) подільністю.

13. Матеріальне буття характеризується:

- а) множинністю;
- б) просторовістю;
- в) рефлексивністю;
- г) неподільністю.

14. Основними формами буття є:

- а) божественне буття;
- б) нежива природа;
- в) жива природа;
- г) світ людського буття.

15. Основними ознаками свідомості є:

- а) мова;
- б) самосвідомість;
- в) самозбереження;
- г) усі ознаки разом.

16. Свідомість виникає наслідок боротьби за існування, переконані представники:

- а) трудової концепції;
- б) еволюційної концепції;
- в) дуалістичної концепції;
- г) концепції активно-діяльного самопородження.

Тема 12. ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ

1. Поняття пізнання та його види.
2. Рівні і форми пізнання.
3. Проблема істини в пізнанні. Істина і правда.
4. Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу.
5. Сутність методу як способу організації людської діяльності. Поняття методу, методології методики.
6. Проблема методу та методології у філософії.
7. Методи і форми наукового пізнання.

Література

1. Алексеев П.В., Панина А.В. Теория познания и диалектики – М., 1991.
2. Голдстейн М.Й., Голдстейн И.Ф. Как мы познаем. – М., 1984.
3. Жоль К.К. Методы научного познания и логика. – К., 2001.
4. Крымский С.Б., Парахонский Б.А., Мейзерский В.М. Эпистемология культуры (Введение в обобщенную теорию познания). – К., 1993.
5. Кульчицкий О. Основы философии і філософських наук. – Львів, 1995.
6. На пути к теории научного знания. – М., 1984.
7. Нарский И. С. Современные проблемы теории познания. – М., 1988.
8. Петрушенко В. Епістемологія як філософська теорія знання. – Львів, 2000.
9. Полони М. Личностное знание. – М., 1985.
10. Попович М.В. Логіка і наукове пізнання. – К., 1971.
11. Рассел Б. Человеческое познание. – К., 1997.
12. Сичивица О.М. Методы и формы научного познания. – М., 1972.
13. Чудинов З.М. Природа научной истины. – М., 1977.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття пізнання.
2. Розкрийте основні смислові наголоси поняття пізнання. Наведіть конкретні приклади.
3. Охарактеризуйте особливості, об'єкт, форми, переваги та недоліки чуттєвого пізнання.
4. Розкрийте філософські позиції, що виникають на ґрунті тлумачення можливостей людського пізнання та значення для нього його окремих складових.
5. Охарактеризуйте особливості, об'єкт, форми, переваги та недоліки раціонально-логічного пізнання.
6. Поясніть процесуальний характер пізнання.
7. Поясніть необхідність існування та форми синтезувального рівня пізнання.
8. Охарактеризуйте пізнання як неперервний еволюційний процес.
9. Розкрийте основні існуючі тлумачення істини.
10. Окресліть сучасне розуміння істини, порівняйте істину та правду.
11. Поясніть необхідність використання таких якісних характеристик знання як очевидність, достовірність, правильність.

- 12.Окресліть позитивні і негативні аспекти прагнення людини пізнавати.
- 13.Випишіть основні терміни, що характеризують провідні позиції у ставленні до пізнання, поясніть їх зміст.
- 14.Поясніть, у чому полягали очевидні недоліки методологічної орієнтації в європейській філософії Нового часу?
- 15.Яких змін зазнали методологічні орієнтації у некласичній філософії та філософії ХХ ст.?
- 16.Як співвідносяться між собою методологічний монізм та методологічний плюралізм? В чому полягають переваги кожного із них?
- 17.Яким є зв'язок парадигми філософського мислення із методологією?
- 18.Якими є провідні парадигми сучасної філософії і які методи пізнання «працюють» у межах цих парадигм?
- 19.Окресліть поле можливих застосувань феноменологічного методу у філософії.
- 20.Чому марксистський варіант застосування діалектичної методології виявився не виправданим? Які методи філософського пізнання постають в сучасній філософії найбільш авторитетними і чому?
- 21.Якими є основні методи сучасного наукового пізнання і в чому полягають особливості їх використання?

Теми рефератів і контрольних робіт

- 1.Людина і пізнання. Чи приречена людина на пізнання?
- 2.Поняття пізнання та його види.
- 3.Взаємні впливи наукового, мистецького та життєво-досвідного пізнання.
- 4.Рівні пізнання та їх взаємозв'язок.
- 5.Проблема істини в пізнанні. Основні концепції істини та їх оцінка.
- 6.Істина та життєва правда.
- 7.Поняття методу пізнання та його значення в науковому пізнанні.
- 8.Методологізм як провідна установка в європейській філософії Нового часу.
- 9.Особливості методологічних вирішень у некласичній філософії.
- 10.Методологічний плюралізм та антиметодологізм як позиції в сучасній філософії.
- 11.Метод як внутрішня форма організації людської діяльності.
- 12.Проблеми методологічних орієнтацій в сучасній європейській філософії.
- 13.Особливості феноменології як філософського методу.
- 14.Сучасна оцінка евристичних можливостей діалектичного методу у філософії.
- 15.Герменевтика та герменевтичний дискурс як методологічні позиції.
- 16.Значення методологічної свідомості для сучасної науки.

Ключові терміни і поняття

- Агностицизм – позиція у підході до пізнання, яка заперечує принципову можливість або мати істинні знання, або мати можливість надійно оцінювати знання щодо їх відношення до істини.

- Гносеологія – одна із фундаментальних наукових дисциплін, що вивчає пізнання, його роль у людській життєдіяльності, рушійні сили, суперечності пізнання, критерії та ознаки істинних знань.

- Догматизм – надмірне наголошування на цінності та незмінності виправданих знань, ідей та принципів.

- Епістемологія – розділ філософського знання, філософсько-методологічна наука про знання; у деяких країнах – перш за все та переважно – про наукове знання.

- Істина – якісна характеристика знання та мета пізнання – така характеристика знань, згідно із якою знання повністю співпадають із реальним станом справ; проте пряме дублювання реальності позбавляє людське пізнання сенсу, а тому істина постає як еталон та ідеал пізнання, який спрямовує пізнання, якісно його зумовлює; в своїй же повноті пізнання постає багатостороннім процесом продукування засобів наближених до істини.

- Метод – (від давньогрецького – через простежений шлях) свідомо застосовані порядок та послідовність дій, що приводять до бажаного результату. Потреба у методі є універсальною для людської діяльності, оскільки остання не є прямим продовженням стихійних природних процесів, а виходить за їх межі.

- Методика – зібрання, впорядкування та прояснення способів ефективного використання певних методів у конкретних ситуаціях пізнання та діяльності (наприклад, шкільні методики).

- Методологічний монізм – установка, що була характерною для класичної філософії (і науки) і що полягала у прагненні відшукати єдиний, універсальний та позбавлений суб'єктивних наголосів метод досягнень безсумнівних істин у пізнанні.

- Методологічний плюралізм – установка сучасної некласичної філософії (і науки), що позначена визнанням залежності методів пізнання від властивостей, особливостей та завдань суб'єкта, його концептуальних орієнтацій та ракурсів підходу до дійсності; методологічний плюралізм припускає можливість виправданого використання різноманітних методів, які можуть поєднуватись між собою на засадах доповнюваності.

- Методологія – спеціальна частина теорії (в науці або філософії), що присвячена обґрунтуванню змісту, доцільності та виправданості певних методів у тій чи іншій сфері пізнання.

- Скептицизм – висловлення сумніву як у позитивних можливостях пізнання, так в його повній неспроможності.

- Складові методу пізнання – описова (частина методу, що дозволяє ідентифікувати предмет, умови та засоби використання методу), операціональна (послідовність та порядок дій, необхідних для реалізації методу) та концептуальна (загальнофілософські принципи, вимоги та обґрунтування засад, доцільності та можливості методу).

- Факт науковий – подія або явище дійсності, зафіксовані засобами, що викликають довіру науки та описані за допомогою наукових понять або категорій.

Короткий зміст теми

1. Поняття пізнання та його види.

Теорія пізнання (гносеологія) досліджує природу, умови, механізми, принципи і форми пізнавальної діяльності людини.

Пізнання - це:

- процес здобування знань, створення образів, моделей теорій реальності (це інформативний аспект пізнання);
- прагнення оволодіти реальністю, проникнути в її приховані підвалини (це активістський або вольовий аспект пізнання);
- бажання досягти найважливішого, найпозитивнішого для людини стану досконалості (це смисловий аспект пізнання).

Результатом пізнання є знання, яке не тотожне інформації. Знати – це не просто отримувати певну інформацію про об'єкт, що вивчається, а й розуміти її зміст. Інформація – це технічне поняття, яке відображає об'єктивно-предметну визначеність явища чи процесу. Внаслідок цього пізнання варто розуміти у єдності інформаційної і розумової діяльності.

Процес пізнання включає у себе суб'єкт-об'єктне відношення.

Суб'єкт пізнання – це людина, що постає вихідним пунктом життєвої та пізнавальної активності, що здобуває знання, вибудовує теорії та концепції, зберігає та історично передає їх новим поколінням.

Об'єкт пізнання – фрагмент (частина) будь-якої реальності (природної, соціальної, суб'єктивної, розумової, душевної та ін.), який не збігається у цей момент з інтелектом, що пізнає, та на який спрямована пізнавальна активність.

Таке розуміння суб'єкта та об'єкта засвідчує:

- по-перше, що об'єктом пізнання може бути будь-що, що пізнання може набувати характеру самопізнання;
- по-друге, що суб'єкт та об'єкт співвідносні: об'єкт набуває характеристик саме об'єкта лише у відношенні до певного суб'єкта, тоді як останній виявляє себе лише через дію на певний об'єкт.

Багатогранне розуміння пізнання допомагає висвітлити й питання про можливість людського пізнання, щодо яких є ряд *гносеологічних позицій*:

- гносеологічного оптимізму (людське пізнання не знає меж і спроможне продукувати надійні, ґрунтовні, достовірні знання);
- агностицизму (заперечення принципової можливості для людини мати виправдані достовірні знання);
- скептицизму (висловлення сумніву як у позитивних можливостях пізнання, так і в його повній неспроможності).

У суспільному та індивідуальному розвитку пізнання виділяють дві основні стадії:

- стихійна, яка є досить консервативною, належним чином не усвідомленою;
- активно-дійова, яка є усвідомленою, свідомо організованою та спрямованою на спеціальне продукування знань.

Така багатоаспектність пізнання виявляється у різних видах пізнання:

- життєво-досвідне пізнання постає безпосереднім, прямо вписаним у процеси повсякденної людської життєдіяльності; воно є дуже різноманітним за проявами, але нерозчленованим ні за змістом, ні за формами існування;
- мистецьке пізнання окреслює реальність не відсторонено, а через переживання; воно передає не предметні окреслення дійсності, а людське ставлення до неї. За змістом воно умовне;
- наукове пізнання культивується спеціально через усвідомлення ролі знання; воно є спеціалізованим та спеціально організованим, контролює свій хід, намагаючись досягти максимального ступеня достовірності знання;
- релігійно-містичне пізнання часто окреслює джерела своїх відомостей як божественне об'явлення, особливе просвітлення, і хоча ці джерела залишаються для нас багато в чому таємничими для контролю та свідомого використання;
- екстрасенсивне пізнання, інтерес до якого особливо зріс наприкінці ХХ ст., також залишається для нас багато в чому незрозумілим; ми можемо констатувати, що так звані екстрасенси, контактери мають можливість отримувати інформацію і якихось незвичайних джерел. Цей вид пізнання використовують у суспільстві, але природа його для науки поки що незрозуміла.

2. Рівні і форми пізнання.

Першим, вихідним рівнем пізнання, поза яким неможливе формування знання, є чуттєвий рівень, або «перцептивний досвід», який є фіксацією окремих властивостей та ознак речей органами чуття людини відповідно до їх внутрішніх можливостей. На чуттєвому рівні пізнання ми не отримуємо знання (адже побачити річ – ще не значить її пізнати або зрозуміти), але маємо такий компонент, поза яким пізнання неможливе.

Основними формами чуттєвого рівня пізнання є:

- відчуття, які фіксують окремі властивості речей (колір, форма, запах, твердість холод тощо);
- сприйняття – це знання про предмет в цілому (цілісний образ) у момент впливу на органи чуттів (зорове сприйняття дерева, слухове сприйняття дощу, мелодії тощо);
- уявлення є відтворенням образу без безпосереднього контакту з річчю (для виникнення уявлення достатньо почути назву предмета).

На рівні відчуття у діяльність чуття втручаються розумові операції, бо з'єднувати елементи відчуття у сприйнятті можна по-різному.

Недоліки чуттєвого рівня пізнання:

- відчуття мають свої межі, тобто далеко не все ми можемо бачити, відчувати й т. ін.;
- відчуття мінливі, нестійкі, відносні;
- самі відчуття не дають нам надійного критерію для розмежування суттєвого та несуттєвого.

Раціонально-логічний рівень пізнання (абстрактне мислення) має такі форми:

- поняття – це слова (терміни), що фіксують суттєві характеристики, як звичайно, класу предметів (але інколи – і окремих унікальних предметів);
- судження – це речення, які зв'язують між собою поняття так, що хід мислення у суттєвих моментах збігається з процесами реальності;
- умовиводи – сукупність речень (суджень), пов'язаних між собою законами логічного виведення. Згадаємо, що є два основні типи умовиводів: індуктивний (рух думки від часткового до загального) та дедуктивний (рух думки від загального до часткового).

При переході до абстрактного мислення (раціонального пізнання) відбувається зміна об'єкту пізнання: якщо чуттєве пізнання фіксує окремі ознаки та властивості предметів, то абстрактне мислення постає спрямованим на виявлення та дослідження зв'язків, функцій та відношень між речами (або всередині окремих речей), тобто абстрактне мислення фіксує суттєві (стійкі, сталі) характеристики та ознаки цілих класів предметів.

Подекуди виділяють третій, синтезувальний рівень пізнання, який поєднує поняття та теорії з наочно даним. Основними формами синтезувального рівня є:

- досвід – особисте свідоме нагромадження умов та обставин як збігання, так і не-збігання розумового конструювання з реальним ходом речей і процесів;
- експеримент – дослідження певних, спеціально виділених властивостей, параметрів та характеристик речей у спеціально організованих умовах з обґрунтованим дозуванням дій чинників, факторів і т. ін.;
- практика – свідомо фіксований досвід застосування теорій, учень, концепцій у реальному історичному житті певних соціальних груп, суспільств, цивілізацій тощо.

Усі рівні тісно пов'язані між собою і відіграють важливу роль у пізнанні, а їх абсолютизація призводить до спотвореного розуміння процесу пізнання.

3. Проблема істини в пізнанні. Істина і правда.

Проблема пізнання тісно межує із запитанням, якою мірою ми можемо бути впевнені в надійності наших знань про дійсність. Це проблема у гносеології постає як проблема істини у пізнанні. Сьогодні ми маємо чотири основні теорії істинності наших знань.

Одна із найпоширеніших – кореспондентська теорія істини, розглядає істину як відповідність знань та уявлень дійсності. Дана теорія була започаткована Аристотелем, а її основні положення можна виразити наступним чином:

- зовнішня дійсність як об'єкт пізнання не залежить від наявності або відсутності знання про неї (тоді як знання, навпаки, цілком залежить від об'єкта, тому що якщо нема об'єкта, о не може бути і знання, оскільки «знання ні про що» не буває;
- поняття «істина» не збігається з поняттям «буття» і ставиться не до буття, а до судження розуму, вираженому у мові;
- істинність судження виявляється в співвідношенні його з предметом пізнання, а визнання його істинним можливе, якщо є відповідність між структурою й змістом судження та реальною дійсністю.

Заслугою Аристотеля у даному відношенні є те, що він вперше показав, що істина є характеристикою нашого знання, а не зовнішнього світу.

Однак, таке визначення лежало в основі усіх подальших дискусій щодо проблеми істинності. Більше того, вже в античності виникли перші сумніви щодо можливостей досягнення істини, які висловили представники скептицизму (Піррон, Діоген). Вони стверджували, що ані чуттєве сприйняття, ані абстрактне мислення не може дати переконливого критерію істинності, внаслідок чого наші знання не можуть давати вказівки до дії. Найкраще утримуватися від будь-яких суджень щодо дійсності. Античний скептицизм є однією з форм агностицизму, найяскравіший представник якого І. Кант обмежився лише формальною стороною визначення істини, стверджуючи, що істина є логічною відповідністю знань із самими собою.

Більше того, навіть практичне використання цієї теорії має суттєві труднощі, які зумовлені тим, що немає прямої відповідності між судженнями і зовнішнім світом, адже число речей значно перевищує число імен і слів, внаслідок чого мова не може розкрити усієї багатоманітності змінного світу, в той час як судження розуму підпорядковані суворим логічним законам.

Когерентна теорія істини, особливо детально розроблена представниками Марбурзької школи неокантіанства (Г. Коген, П. Наторп, Е. Кассіер). представники даної теорії розглядали істину як внутрішню узгодженість знання як в усіх своїх основних складових, так і вихідних принципах та положеннях. Відповідно до цієї концепції пізнанням рухає виявлення суперечностей у вихідній будові знання. Виникає потреба усунути суперечність і розгортається наукова пошукова діяльність спрямована, з одного боку, на розробку внутрішнього інструментарію пізнання, а з іншого – на залучення у сферу знання нових фактів та змісту.

Проте, поза увагою цієї теорії залишається ряд запитань, серед яких:

- як входить нова факторія в науку?
- проблема зв'язку знання та буття.

Конвенціональна теорія істини (Ч. Пірс, А. Пуанкаре, Ю. Хабермас), стверджує, що при наявності широкого кола проблем пов'язаних із знанням та пізнанням, вирішальне значення для утвердження істини має угода (конвенція) – пряма або опосередкована – більшості представників наукового співтовариства вважати щось істиною. Безперечним досягненням даної теорії є те, що, дійсно, без визнання і згоди певні наукові положення можуть тривалий час залишатися поза функціонуючим знанням. Однак, конвенція не створює істини, а лише легалізує її. Легалізація істини – це не просто останній крок її народження, вона є квінтесенцією усього попереднього процесу. Однак, істина це весь процес у цілому.

Певним варіантом конвенціональної теорії істини є істина як норма: те, що прийнято вважати нормою вважається істинним. Однак, тут варто пам'ятати про умовність норм.

Регулятивна теорія істини, особливо розвинена прагматизмом (Дьюї, У.Джеймс). відповідно до тверджень цієї теорії істиною можна вважати такі знання та інтелектуальні утворення, які здатні виконувати функції

ефективних засобів регулювання людської діяльності. У спрощеному варіанті – це ті знання, які ведуть до реалізації поставленої мети, дають змогу досягти бажаного результату. Безперечним досягненням такої теорії є те, що знання справді можуть себе виправдати лише в дії. Проте, дана концепція не враховує того, що людина має потребу у знаннях двох напрямків – у знанні структурного та функціонального плану. Перш ніж діяти, потрібно мати знання про те, що є умовою, матеріалом дії. Тобто регулятивна концепція акцентує увагу лише на функціональному знанні і залишає поза увагою процес формування істини.

Зупинившись лише на найбільш поширених теоріях істини варто зазначити, що вони не вичерпують усього багатства підходів до розуміння даної проблеми, більше того, в аналізі проблеми істини може відбуватися абсолютизація одного із моментів істини, які формують такі однобічні підходи до неї як:

- догматизм – перебільшення значення сталого, незмінного елемента в пізнанні, прагнення вважати здобуті знання абсолютної істиною;
- релятивізм – перебільшення значення мінливості наших знань, проголошення усіх знань відносними;
- утилітаризм – зведення до рангу істини тих знань, які на даний момент виявилися виправданими та корисними;
- нормативне ставлення до істини – істина недосяжна, проте важливим є не її отримання, а лише рух до неї.

Сучасні дослідження наукового пізнання доводять, що і в науці позиція дослідника, його уподобання, світоглядні позиції можуть суттєво впливати на результати його пізнання. У зв'язку з цим поряд з поняттям істини в оцінці пізнання використовують поняття правди. Правда – це істина, поєднана з життєвою позицією людини, пошуком, досвідом, здобутками та втратами. Якщо істина як ідеал науки передбачає відсторонене, об'єктивне окреслення того, що є, то правда завжди чиясь, а не абстрактна. Правду не можна вилучити з реалій життя, з усієї гами людських почуттів. Саме тому мистецьке пізнання та творчість взагалі, прийнято оцінювати через правду, а не істину.

4. Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу.

Розглянувши основні теорії істини, зазначимо, що у найзагальнішому плані найбільш досконалим критерієм істини є практика, яка пов'язує людину із зовнішнім світом. Категорія практики позначає специфіку людського способу буття, сутність якого у полягає у діяльнісному предметно-перетворюючому відношенні людини до природи, суспільства та самої себе. Саме тут проявляється пізнавальне значення практики, яке полягає в тому, що самовизначаючись у світі людина повинна адекватно відображати предмети і явища дійсності. Завдяки цьому тільки на практиці думку можна співставити з реальністю, адже на практиці думка опередмечується, стає явищем самого предметного світу.

Введення категорії практики у теорію пізнання дозволило:

Перенести питання про відношення пізнання до об'єктивної реальності з рівня абстрактної його постановки «свідомість-реальність» у сферу аналізу опосередкованого практикою відношення людини як предметно-діючого суб'єкта до ідеально-творчого відображення цієї реальності

Подолати споглядальний характер ідеалістичних інтерпретацій пізнання як саморозвитку духу;

Підвести теорію пізнання під надійний практичний фундамент; детермінуюча роль суспільно-історичної практики у пізнавальному процесі проявляється в тому, що на основі практики формується суб'єкт та об'єкт пізнання; процесуальність і творчий характер практики дозволяє розкрити діалектику процесу пізнання, перехід від незнання до знання, взаємозв'язок у цьому чуттєвого та раціонального моментів, емпіричного та теоретичного рівнів, а зрештою і ріст знання як такий; практика сприяє формуванню пізнавальних здатностей суб'єкта, принципів і методів пізнання; практика задає конкретну визначеність пізнанню, спрямовує на відображення актуальних об'єктів тощо. Прикладний аспект пізнання пов'язаний із розробкою інноваційних галузей виробництва (кібернетика, біотехнологія тощо).

5. Сутність методу як способу організації людської діяльності. Поняття методу, методології методики.

Метод це спосіб організації будь-якої свідомої людської діяльності. У більш вузькому розумінні поняття методу застосовують для пояснення пізнання, наукового пошуку, або ж для окреслення таких інтелектуальних та практичних дій, які передбачають високий рівень усвідомлення того, що ми робимо, чому це робимо саме так і чому результат повинен мати саме такі очікувані характеристики.

Метод неможливий поза усвідомленням, застосуванням та випробуванням всередині певного роду діяльності та без належного внутрішнього впорядкування. В цілому метод постає своєрідним концентруванням досвіду діяльності. Поза засвоєнням певних методів неможливо набути навичок соціальної діяльності, а важливість та ефективність методу зумовлені тим, що він інтенсифікує діяльність, дозволяє засвоювати певний досвід в зручній та стислій формі.

Методологія – це спеціальна частина певної галузі науки, яка опікується збиранням, осмисленням та обґрунтуванням методів, що в ній застосовуються.

Методологія, таким чином, є теоретичною формою оброблення методу, а тому вона дуже важлива для будь-якої науки або ж для певних видів діяльності. Методологія також вказує на те, що метод може бути вироблений та обґрунтований лише на теоретичному рівні пізнання, а тому інколи кажуть, що метод – це теорія, запроваджена в дію, а теорія – це розгорнутий метод. Ясно, що методологія передбачає високий рівень функціонування знань та наукового самоосмислення.

На відміну від методології методика постає збиранням та розробленням ефективних способів використання та застосування певних методів у

конкретних ситуаціях пізнання та діяльності, тому методика далеко не завжди передбачає наукові обґрунтування: вона може базуватися на певних, у т. ч. індивідуальних досвідах (тому методики можуть бути іменованими, наприклад, методика шкільного виховання за системою В. Сухомлинського).

Сучасна методологія виділяє основні складові методу та проводить класифікації методів пізнання.

Кожний метод включає в себе три основні складові:

- описову складову, що окреслює, яких інструментів, якого обладнання, допоміжних засобів чи-то умов вимагає певний метод, які речі чи матеріали повинні бути задіяні у процес його застосування; це є, так би мовити;
- операціональну або процедурну сторону, що наставляє на те, як саме та в якій послідовності слід здійснювати певні дії;
- концептуальну складову, що є інтелектуальним ядром методу і що передбачає обґрунтування самої можливості певним чином будувати метод.

Класифікації методів може проводитися за різними ознаками. Наприклад, за широтою застосування методи поділяються на:

- специфічно-наукові, які притаманні певній окремій науці;
- частково-наукові, що використовуються у частині наук;
- загальнонаукові, що застосовуються у більшості наук;
- всезагальні методи, тобто такі методи, які лежать в основі самого процесу пізнання та обґрунтування будь-яких методів.

6. Проблема методу та методології у філософії.

Філософія втративши статус «науки всіх наук», відмовилася і від претензії на вироблення єдиного та універсального «методу здобування найперших істин всіма бажаними», внаслідок чого, тут спостерігається методологічний плюралізм. Для філософії є характерною також тенденція вписування певних методів у найбільш поширені та впливові парадигми філософського світоосмислення; з іншого боку, шляхом взаємної доповнюваності різних методів в межах вирішування тих чи інших конкретних проблем.

Основними філософськими парадигмами сьогодні є:

Сцієнтистська парадигма, згідно якої найпершим завданням філософії постає методологічне обслуговування науки. В межах даної парадигми використовуються: а) методи логічного та лінгвістичного аналізу, методи системно-структурного аналізу, а також такі методи як інструменталізм та конструктивізм.

Антропологічна парадигма (спрямування філософського пізнання на людину як на перший предмет дослідження в усіх її властивостях та проявах), в межах якої широко представлені метод феноменологічного аналізу, герменевтики та герменевтичного дискурсу, структуралізму та деконструкції тощо;

Онтологічна парадигма (намагання окреслювати явища дійсності та людського буття і позиції їх найперших засад та як елементів цілісного універсуму): методи категоріального аналізу, феноменології та трансцендентальної аналітики.

Культурологічна та соціологічна парадигми (осмислення дійсності крізь позицію, згідно якої всі феномени людського буття пов'язані виключно із соціальними та культурними процесами): метод системно-структурного та статистичного аналізу, методи структуралізму та феноменології, а також методи семіотики, психолінгвістики, дескрипції, герменевтики тощо.

Інтелектуалістська парадигма (філософському дослідженню підлягають перш за все та переважно процеси людської інтелектуальної діяльності, такі як мислення та пізнання: методи логічного та категоріального аналізу, трансцендентальної аналітики та феноменології, герменевтики, структуралізму, лінгвістичного аналізу тощо.

Парадигма релігійної філософії більш-менш послідовно слідує методологічним вирішенням середньовічної філософії і використовує методи екзегетики, апофатики та катафатики, а також методи логічного аналізу. В наш час релігійна філософія використовує також й інші філософські методи.

Коротко розглянемо найавторитетніші з названих методів:

Феноменологічний метод. Засновник цього методу Е. Гуссерль, який не вважав феноменологію методом, лише певним філософським світобаченням. За Е. Гуссерлем, феноменологія – ретельне описування того, що і як ми маємо у свідомості.

Сутність феноменологічного методу:

- визнання того, що людина завжди та всюди має справу лише із феноменами;
- хоча традиційно феномен розуміється як з'явлення, проте насправді він не являє нічого, окрім себе самого, тобто весь зміст феномену поданий у ньому самому;
- феномен не можна поділити на матеріальне та духовне, він є надане, те, що є в нашому сприйнятті;
- у феномені важливо розрізняти інтенціональне переживання та інтенціональний предмет: інтенціональне переживання – це чуттєве, тобто червоне, овальне, приємне та ін., а інтенціональний предмет – це центр, фокус переживань та їх носій;
- переживання мінливі, нюансовані, а інтенціональний предмет являє собою граничну межу, до якої може бути віднесене все, що переживається; поза предметом переживання втрачають зміст та навіть не ідентифікуються;
- предметність свідомості постає в ідеалізованих вимірах, тобто стабільною, незмінною;

Тобто, феноменологічний метод передбачає проведення аналізу того, що і як постає в людській свідомості при, наприклад, сприйнятті певних суспільних, мистецьких, культурних або політичних явищ. Звідси і випливає широке застосування феноменології у різних напрямках філософії та у різних філософських науках (соціології, естетиці, політології, культурології).

Сам *Е. Гуссерль* наполягав на тому, що застосування його філософії допоможе кожній галузі пізнання знайти остаточні, а тому й вічні предметні окреслення своїх об'єктів, і, отже, перейти від проблематичного пізнання до надійного, незмінного та продуктивного.

Методи логічного аналізу. Ці методи застосовуються для дослідження текстів, висловлювань, суджень. Вони досить численні і можуть стосуватися як окремих понять, так і наукових теорій. Основне в цих методах полягає в тому, що поняття, судження, тексти перевіряються за ступенем їх відповідності нормам логіки, тобто таким нормам, які були виведені із самостережень людської думки та постали обов'язковими задля того, щоби остання була правильно вибудованою, не спотворювала свій зміст та ін.

Методи категоріального аналізу, застосовують для дослідження засобів та результатів наукової та дослідницької діяльності. Він передбачає, по-перше, виділення категорій даної галузі знання чи пізнання; по-друге, встановлення типів зв'язків між ними, по-третє, системний розгляд співвідношення категорій, оскільки останні виправдовують себе лише в системі. Відсутність системних зв'язків між категоріями свідчить або про те, що наше пізнання непевне, фрагментарне, або ж просто помилкове. Методи категоріального аналізу можна використовувати у будь-яких науках.

Діалектико-логічний метод (або метод діалектики). Засновником діалектики є Геракліт Ефеський, проте найбільш детально вона розроблена у філософській концепції Гегеля. Діалектика – це світоглядна позиція і відповідний їй метод пізнання та практичної дії, що ґрунтується на визнанні об'єктивної взаємодоповнюваності і внутрішньої суперечливості явищ природи, суспільства та духовного життя людей (внаслідок чого їм притаманна здатність до розвитку).

Основними принципами діалектики є: принцип зв'язку, розвитку, єдності, суперечності, гармонії, тотожності мислення та буття, діяльності тощо. Ці принципи мають статус аксіом, і становлять фундамент діалектики.

У законах діалектики формулюється сутність її принципів. Закони діалектики універсальні і мають необмежену сферу дії:

- Закон боротьби протилежностей, відображає джерело розвитку: внутрішня суперечність як багатогранний процес взаємовідносин протилежностей стає основою саморуху, збудником зміни.

- Закон заперечення заперечення, характеризує напрям і форму розвитку. Він будується на діалектичному запереченні, яке не просто розділяє певні стани розвитку, але й створює між ними послідовний зв'язок (збереження та подолання, що виражається через поняття зняття).

- Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін розкриває механізм формоутворення нового, ще не існуючого. Сутність закону полягає в тому, що поступові кількісні зміни, що постійно відбуваються в об'єктах та предметах при досягненні певних меж міри призводять до якісних змін.

Метод системно-структурного аналізу, має досить широке застосування, адже вимагає розглядати будь-що як цілісне утворення (систему), яке складається із певних складових (елементи), що включені в цілком певні сталі зв'язки між собою (структура). Такому підходу підлягає будь-що, а особливо ті явища, які, наприклад, не можна піддати математичному обчисленню (соціальні, психічні та ін.).

Метод системно-структурного аналізу мав і має численні деталізації та окремі розробки, серед них:

- системні дослідження (тут наголос падає на системність, системну якість та ін.);
- функціональний аналіз (тут на перший план виходять ті функції, які можуть виконувати системні об'єкти);
- метод комплексного підходу (що вимагає залучати до аналізу всі елементи певного цілого).

Метод герменевтики та герменевтичного дискурсу. Згідно із герменевтикою основним завданням людини постає внутрішнє прояснення, тлумачення ситуацій власного життя. Найпершою умовою такого підходу є прийняття подібних ситуацій як таких, що виводять у відкритість, доступність дещо неочевидне. Герменевтика передбачає: а) проведення співвідношень між текстом, підтекстом та контекстом; б) виявлення людського змісту у будь-яких текстових утвореннях; в) здійснення процедур розуміння на основі первинного прийняття того змісту, з яким стикається людина в своїх спілкуваннях із дійсністю.

7. Методи і форми наукового пізнання.

Наукове пізнання постає як усвідомлене та свідомо організоване, тобто знання про те, як продукувати, нагромаджувати та поліпшувати знання це стає можливим за допомогою методу, як генетичного складника науки. В свою чергу, науковий метод – це порядок і послідовність пізнавальних дій, що їх свідомо обґрунтовують та цілеспрямовано застосовують.

Загальні особливості пізнання проявляються у науці через наявність у ній двох рівнів пізнання: емпіричного та теоретичного.

На емпіричному рівні пізнання спрямоване на фіксацію, нагромадження та перше опрацювання наукових фактів.

Основними методами емпіричного пізнання є:

- спостереження (безпосереднє, опосередковане);
- порівняння;
- вимірювання (пряме, непряме);
- описування (описування як класифікація зібраних даних, описування теоретичних положень);
- експеримент (пошуковий, перевірочний, здійснюючий).

Суттєво, факти – це не просто події або явища, що відбуваються або відбувалися. Для науки певне явище стає фактом, якщо воно зафіксоване з допомогою певного інструментарію науки, описане науковою термінологією.

Основними методами опрацювання фактів є:

- аналіз (розкладання фактів на їх елементарні складники);
- синтез (поєднання елементарних складників у складніше цілісне явище);
- індукція (рух думки від окремих (часткових) фактів до ідей (узагальнень));
- дедукція (рух думки від загальних ідей до фактів (індивідуальних тверджень));

- ідеалізація (доведення параметрів певних фактів або явищ до гранично можливих меж для виявлення певної якості в найповнішому варіанті (вигляді));
- формалізація (застосування символічних позначень для виявлення однорідних одиниць (рис) фактів).

Результатами емпіричного пізнання є факти та певні форми їх зведення, такі як класифікації, типологія, тарифікація та ін.

Основними формами емпіричного пізнання є:

- описи;
- зведення;
- протоколи.

Результатом теоретичного пізнання постають наукові теорії – система раціонально-логічних тверджень, понять, принципів, законів, що співвіднесені із певними сферами реальності. Наукова теорія є найбільш розвиненою та досконалою формою наукового пізнання. Щоб спростувати наукову теорію, недостатньо мати факти, що їй суперечать; слід висунути нові гіпотези, аксіоми, створити конкурентну теорію або суттєво змінити принципи наявної.

Основними формами теоретичного пізнання є:

- міркування;
- інтелектуальне споглядання;
- мисленого конструювання та мисленого експериментування.

Основними методами теоретичного рівня пізнання є:

- аксіоматичний (виділення вихідних співвідношень сфери пізнання та встановлення з їх допомогою змісту і зв'язків цієї сфери;
- теоретичного моделювання (конструювання предметних якостей за допомогою математики, теорії систем та ін.);
- гіпотетико-дедуктивний (формування гіпотез, що пояснюють сукупність фактів, виведення з гіпотез часткових тверджень та їх пояснення);
- сходження від абстрактного до конкретного (виділення елементарних характеристик фактів та зведення їх в єдину систему тверджень);
- поєднання історичного та логічного: досліджують історичний процес певної сфери, виділяють у ньому необхідні зв'язки, які зводять в єдину систему тверджень;
- системно-структурний (вивчення об'єкта як в цілісності його структури, так і його складників).

Тести для проміжного контролю

1. Основними рівнями пізнання є:

- а) чуттєвий;
- б) емпіричний;
- в) раціональний;
- г) синтезувальний.

2. Пізнання це:

- а) процес здобування знань;
- б) прагнення оволодіти реальністю;

- в) бажання досягти досконалості;
- г) усі ознаки узяті разом.

3. Людина не може мати достовірних виправданих знань, вважають представники:

- а) гносеологічного оптимізму;
- б) агностицизму;
- в) скептицизму;
- г) сенсуалізму.

4. В індивідуальному розвитку людини виділяють такі стадії пізнання:

- а) стихійну;
- б) активно-дійову;
- в) раціональну;
- г) інтуїтивну.

5. Основними формами синтезувального рівня пізнання є:

- а) досвід;
- б) експеримент;
- в) сприйняття;
- г) практика.

6. Основними формами раціонального рівня пізнання є:

- а) поняття;
- б) судження;
- в) умовивід;
- г) уявлення.

7. Основними формами чуттєвого рівня пізнання є:

- а) відчуття;
- б) сприйняття;
- в) уявлення;
- г) досвід.

8. Аристотель був засновником:

- а) кореспондентської теорії істини;
- б) прагматичної теорії істини;
- в) конвенціональної теорії істини;
- г) когерентної теорії істини.

9. Когерентна теорія істини трактує істину як:

- а) відповідність дійсності;
- б) внутрішню узгодженість;
- в) домовленість;
- г) корисність.

10. Ч. Пірс був представником:

- а) кореспондентської теорії істини;
- б) прагматичної теорії істини;
- в) конвенціональної теорії істини;
- г) когерентної теорії істини.

11. Утилітаризм характеризується:

- а) прагненням вважати здобуті знання абсолютною істиною;
- б) проголошує усі знання відносними;
- в) вважає істинними ті знання, які в даний час виявилися корисними;
- г) вважає, що істина недосяжна.

12. Введення категорії «практика» у теорію пізнання дозволило:

- а) підвести теорію пізнання під практичний фундамент;
- б) подолати споглядальний характер теоретичних інтерпретацій пізнання;
- в) надає надійний критерій істинності знань;
- г) усі характеристики узяті разом.

13. Засновником феноменологічного методу у філософії був:

- а) Ж.П. Сартр;
- б) М. Хайдеггер;
- в) Е. Гуссерль;
- г) І. Кант.

14. Хто був засновником діалектики?

- а) Геракліт;
- б) Г. Гегель;
- в) К. Маркс;
- г) Аристотель.

15. Які основні принципи діалектики?

- а) розвиток;
- б) єдність;
- в) несуперечність;
- г) тотожність мислення та буття.

16. З чим ми маємо справу на емпіричному рівні пізнання?

- а) відчуттями;
- б) поняттями;
- в) фактами;
- г) явищами.

17. Основними формами теоретичного рівня пізнання є:

- а) поняття;
- б) судження;

- в) інтелектуальне споглядання;
- г) інтелектуальне конструювання.

18.Що є результатом теоретичного рівня пізнання?

- а) поняття;
- б) умовивід;
- в) гіпотеза;
- г) теорія.

19.Назвіть методи теоретичного рівня пізнання:

- а) ідеалізацію;
- б) формалізацію;
- в) системно-структурний метод;
- г) теоретичне моделювання.

20.Що таке ідеалізація?

- а) доведення параметрів певних фактів до гранично можливих меж;
- б) застосування символічних позначень для виявлення однорідних одиниць;
- в) рух думки від фактів до загальних ідей;
- г) поєднання елементарних складників у складніше цілісне явище.

Тема 13. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

1. Поняття соціального в філософії. Поняття та зміст соціальних якостей.
2. Поняття суспільства. Співвідношення суспільства і природи. Суспільство як система. Основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок.
3. Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики.
4. Поняття історії. Історичний процес як реальність.
5. Філософія історії про суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу. Роль особи в історії.

Література

1. Андрущенко В.М., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. – К., 1996.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990.
3. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник. – К., 2000.
4. Віко Дж. Основание новой науки об общей природе вещей. – М., 1994.
5. Гегель Г. Лекции по философии истории. – СПб., 1993.
6. Жекин Г.В. Социальная философия истории. – К., 1996.
7. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). – К., 1993.
8. Колінвуд Робін Дж. Ідея історії. – К., 1996.
9. Риккет Генрих. Философия истории // Риккет Генрих. Философия жизни. – К., 1998.
10. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. – К., 1998.
11. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
12. Шпейнглер О. Закат Европы. Очерки морфологии истории: В 2 т. – М., 1998.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Поясніть, чому соціальні якості неможливі без природних, проте чому їх так само не можна звести до природних.
2. Окресліть найперші функції суспільства.
3. Поясніть зміст понять «соціальне», «соціум», «суспільство».
4. Охарактеризуйте провідні особливості системних утворень; як розуміти поняття «суспільство як система»?
5. Окресліть основні складові духовного життя суспільства; наведіть конкретні приклади.
6. На прикладах творів мистецтва або реальних подій життя охарактеризуйте основні моменти співвідношення людини і суспільства.
7. Окресліть коло питань, що входять у дослідження філософії історії.
8. Поясніть основні тлумачення спрямованості історичного процесу.
9. Окресліть ті складові історії, поза якими вона неможлива.
10. Яку роль відіграють в історії психологічні чинники?
11. Поясніть, як співвідносяться між собою суб'єкт історії та її рушійні сили.

12. Дайте критичну оцінку концепцій, які вважають природні умови вирішальним чинником історії.
13. Спробуйте сформулювати та обґрунтувати своє розуміння співвідношення людини та історії. Чи можна вважати історію реальною дійовою особою?

Теми рефератів і контрольних робіт

1. Соціальна філософія про актуальні проблеми сучасного вивчення суспільства.
2. Поняття соціальних якостей, умови та причини їх виникнення.
3. Співвідношення понять суспільство, соціальність, соціум: їх пізнавальне значення.
4. Суспільство та природа: спільне, відмінне та проблеми взаємодії.
5. Системний характер функціонування суспільної організації життя.
6. Роль духовних чинників в життєдіяльності суспільства.
7. Роль ідеології в суспільному житті.
8. Рівні та стани духовного життя суспільства.
9. Місце та роль традицій в духовному житті суспільства.
10. Людина і суспільство: актуальні проблеми взаємозв'язку.
11. Місце і роль людини в сучасному суспільстві.
12. Якісні відмінності суспільної історії від природних процесів.
13. Предмет та проблеми філософії історії.
14. Філософія історії про засади історичного процесу.
15. Фаталізм, волюнтаризм, тотальне планування історії як однобічні підходи до розуміння історії.
16. Поняття суб'єкту історії.
17. Умови, чинники та фактори історичних дій.
18. Рушійні сили історії.
19. Чи є історія самовладною дійовою особою, що здійснює власні задуми?
20. Людина та історія: можливі ракурси співвідношення.
21. Роль історичної пам'яті у здійсненні історичного процесу.

Ключові терміни і поняття

- Духовне життя суспільства – сукупність процесів, станів та рівнів інтелектуальної діяльності певного суспільства, що продукує духовні цінності та задовольняє духовні потреби людей.
- Ідеологія – складова теоретичного рівня духовного життя суспільства, що має практичне спрямування, покликана створювати програми соціальних дій та організувати їх реалізацію. Ідеологія розробляється теоретиками-ідеологами та суспільними і політичними діячами, існує у вигляді концепцій, програм, закликів, гасел та ін.
- Історія – процеси дійсності, що виникають та розвиваються як частина космічних процесів, але частина особлива – пов'язана із свідомою діяльністю людини та із свідомими фіксаціями сукупності подій, що її супроводжують; через це історія розвивається прискореними темпами, весь час розширює сферу своїх проявів та можливостей, і, отже, постає, як простір творення та реалізації людиною своєї свободи.

- Природа – в первинному значенні – та самовладна основа будь-яких явищ та процесів, що володіють здатністю довільного зростання та визначення похідних від неї процесів; в соціальній філософії – такий хід реальних процесів дійсності, що відбувається стихійно, через пряме поєднання причин та наслідків та без заздальних спланованих результатів.

- Прогрес – такий характер розвитку певних, перш за все – соціальних процесів, коли параметри цих процесів підлягають оцінці або вимірюванню за принципом переходу від простого до складного, від одноманітної тотожності до диференційованої єдності, від меншого до більшого та ін.

- Сенс історії – таке бачення історії, яке передбачає розуміння її в якості процесу, спрямованого до певної кінцевої мети, до виконання певного стратегічного задуму або ж такого, що передбачає завершення та виявлення в такому разі певного свого найпершого завдання.

- Соціум – термін, що позначає особливий тип процесів дійсності; тут наголошується на якісній відмінності соціальних процесів від усіляких інших та підкреслюється їх внутрішня цілісність, особливий, притаманний їм тип внутрішньої детермінації всіх явищ та процесів; інколи терміном «соціум» позначають історично, культурно або етнічно особливий тип суспільства.

- Суб'єкт історії – та самодіяльна одиниця, що в історичному процесі постає джерелом історичної активності та, в кінцевому підсумку – вихідною мотивацією історичних дій; в даному розділі аргументується визначення суб'єктом історії не людини, не історії як окремої самовладної персони, а людської особистості.

- Суспільство – сукупність людей, що здійснює процеси спільної життєдіяльності та здатна: а) зберігати життя людей; б) зберігати та підтримувати функціонування певного типу соціальної організації життя; в) продукувати духовні норми, цінності та орієнтири людського життя.

- Суспільна психологія – до теоретичний рівень функціонування духовного життя суспільства, що являє собою сукупність соціальних почуттів, стихійно вироблених стандартів буденного мислення, норм виразу духовних станів, емоцій, духовних традицій, тощо.

Короткий зміст теми

1. Поняття соціального в філософії. Поняття та зміст соціальних якостей.

Сьогодні прийнято виділяти кілька підходів у тлумаченні соціального (соціальних процесів та соціальних якостей):

- субстратно-редуктивний підхід, відповідно до якого в основі соціальності лежать генетичні, біохімічні чи якісь інші матеріально-речові субстрати, тобто цей підхід намагається звести соціальне до чогось простішого, доступного для вивчення та матеріально-речового (Ф. Кріс, Ж. Моно, Е. Уілсон та ін.);

- інтерактивний підхід, відповідно до якого суспільні зв'язки зумовлені взаємними діями індивідів, включених у загальну систему діяльності, тобто соціальність – це сукупність певних міжіндивідуальних взаємодій (Дж. Мід, Дж. Хоманс та ін.);

- структурно-функціональний підхід пов'язує соціальність із певною сукупністю створених суспільством закладів та інституцій, функціонуючих у

взаємних зв'язках та забезпечуючих цілісність соціального процесу (Р. Мертон та ін.);

- менталітетно-трансцендентальний підхід намагається покласти в основу соціальних явищ та процесів деякі вищі або абсолютні цінності, нормативи, взірці, сенси, наприклад релігійно-культового плану (М. Вебер, В. Дільтей, М. Шелер та ін.);

- діяльнісний підхід, найяскравіше проявлявся у марксизмі, висував на перший план дослідження співвідношення процесів опредметнення та розпредметнення, тобто вважалось, що специфікою людських стосунків є те, що вони опосередковані речами, які постають продуктами людської перетворюючої діяльності.

Незважаючи на велику кількість підходів до розуміння соціального, сьогодні не має ніяких інших варіантів виявлення та дії соціального, окрім його функціонування на основі природного. Поза природними процесами немає ні людини, ні історії. Тобто соціальне та соціальні якості виникають шляхом перетворення природного матеріалу, процесу або стану, в результаті якого природні предмети, явища та процеси набувають дечого принципово нового, а саме: нових форм, нового структурування та впорядкування, нових способів дії та нових функцій і тим самим включаються у культурно-історичне буття. Соціальні якості, на відміну від природних якостей, створені людиною, служать людині.

Отже, *соціальні якості* – це перетворені природні якості і передбачають надання явищам та процесам нового типу впорядкування та функціонування, тому предмети, наділені соціальними якостями, мають цільове призначення та передбачають існування певних норм, стандартів та обмежень того природного матеріалу (або процесу), що набуває таких якостей. Вони можуть сприйматися та оцінюватися тільки свідомістю, оскільки вони не притаманні речам самим по собі і не передбачають наявності особливого речового матеріалу для свого існування. Соціальні якості набувають реальності лише в людській, певним чином організованій та регламентованій діяльності як спосіб впорядкування останньої.

Тобто, соціальне – це виборена у природи територія людського. Більше того, соціальне передбачає продукування та закріплення всезагальних взірців (парадигм) людського способу буття, щоправда, завжди за якихось конкретних обставин, з певними конкретно наданими природними можливостями та умовами, на певному рівні людських вмінь, знань, досягнень, внаслідок чого, соціальні процеси завжди сповнені певної боротьби, протистоянь, внутрішньої напруги та конфліктів: різні люди по-різному розуміють, як саме, із дотриманням яких меж повинна функціонувати соціальність.

2. Поняття суспільства. Співвідношення суспільства і природи. Суспільство як система. Основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок.

Суспільство не можна зводити до співіснування великої кількості людей, адже можуть існувати і суто тваринні форми колективного виживання: зграї, табуни, популяції та ін.

Суспільство – це форма спільної життєдіяльності людей, що сприяє збереженню та відновленню життя останніх, ця форма заснована на засадах соціальних норм, структур і стандартів та у відповідності із вищими духовними орієнтаціями людини.

Зважаючи на те, що суспільство функціонує в межах природи варто окреслити основні моменти взаємодії між ними.

Спільне між суспільством і природою:

- суспільство виникає і функціонує в середині природно-космічного процесу, а тому суспільні явища не можуть не узгоджуватись із загальними законами останнього; в цьому плані суспільство постає продовженням природно-космічного процесу;

- і суспільство, і природа існують реально, тобто вступають у зв'язки, діють та реагують дії;

- між суспільством і природою відбувається постійний процес обміну речовиною, енергією та інформацією, що було би неможливим при відсутності між ними спільного;

- матеріал природних та суспільних явищ за вихідними складовими є однаковим, тобто ті ж самі атоми, елементарні частинки, енергетичні носії функціонують як в природі, так і в суспільстві.

Відмінності між природою та суспільством:

- дії природних законів в межах суспільства втрачають свою однозначну імперативність, можуть тут або міняти спрямування своїх проявів, або взагалі блокуватися;

- суспільні процеси орієнтуються на такі цінності, смисли та мотиви, які не мають натуралізованої форми виявлення;

- темпи зміни суспільних явищ значно перевищують зміни природи;

- в розвиненому суспільному процесі можуть створюватись і принципово нові матеріали, сполуки речовин, носії матеріальних властивостей та енергії.

Прийнято вважати, що головними ознаками суспільства є свідомість, діяльність, спілкування, зв'язок яких утворює специфічний духовний світ культури.

- свідомість у даному відношенні постає не лише як усвідомлення довколишньої дійсності, а у здатності розмірковувати над зовнішніми обставинами, над своїми зв'язками з ними та з іншими людьми, над собою та своїм духом, заглиблюватися у себе з метою усвідомлення суті природно-суспільного сенсу і власного буття у світі.

- діяльність постає як свідоме перетворення природного світу, або як предметна діяльність, що породжує культуру. У предметах немає нічого надприродного, але вони докорінно відрізняються від природи, що в них опредмечується внутрішнє, розуміння якого притаманне лише людині.

- спілкування є необхідною і всезагальною умовою формування і розвитку соціальності, адже саме у спілкуванні люди як фізично так і духовно творять одне одного, тим самим формуючи якісну своєрідність суспільного життя. У спілкуванні відбувається взаємовплив і взаємодія індивідів, формується

спільність думок, настроїв, досягається взаєморозуміння, засвоєння манер, звичок, поведінки, відтворюється спосіб життя.

Розуміння суспільства як системи безпосередньо пов'язане з аналізом головних підрозділів і сфер суспільного життя, гармонійна взаємодія яких забезпечує цілісність суспільства і, навпаки – їх дисгармонія веде до конфліктів та деформацій.

Поняття «*сфера суспільного життя*» відображає різнопланові процеси, стосунки, цінності, інститути, фактори як матеріальні, так і ідеальні, об'єктивні та суб'єктивні. Взаємодія сфер суспільного життя розглядається нами як реальне життя суспільства в конкретно-історичних, соціокультурних та природних вимірах. Сьогодні прийнято виділяти такі *основні сфери суспільного життя*:

- матеріальна – охоплює процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання, а також продуктивні сили і виробничі відносини, науково-технічних прогрес і технологічну революцію;

- соціально-політична – включає соціальні і політичні стосунки людей у суспільстві – національні, групові, міждержавні тощо; саме ця сфера охоплює такі явища як революція, реформа, еволюція, війна; в цій сфері функціонують такі соціальні інститути як партія, держава, суспільні організації;

- духовна – це широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр виробництва свідомості (як індивідуальної так і суспільної), трансформації її від однієї до іншої (засоби масового інформування), перетворення в індивідуальний духовний світ людини;

- культурно-побутова – охоплює виробництво культурних цінностей, передачу їх від одного покоління до іншого, життя сім'ї, побутові проблеми (організація відпочинку, вільного часу), освіту, виховання тощо.

Усі сфери суспільного життя тісно пов'язані, тому їх треба розглядати лише в єдності. Абсолютизація якоїсь сфери призведе до спотвореної моделі суспільства.

3. Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики.

Філософія історії як особливий напрям філософського пізнання покликана здійснювати загальну орієнтацію людини в історичному процесі. Термін «філософія історії» уперше вжив Вольтер (XVIII ст.), але остаточного узаконення він набув після виходу у світ праці Й. Гердера «Ідеї до філософії історії людства» та лекцій з філософії історії, що їх читав Г. Гегель у Берлінському університеті. Але в розвитку філософської думки осмислення історії як особливої сфери дійсності було наявне на всіх її етапах. Тому є всі підстави вести розмову про античну, середньовічну, ренесансну філософію історії, про ідеї філософії історії у новоєвропейському Просвітництві і т.д., аж до XXI ст. Упродовж усього цього історичного періоду поступово формувалося коло вихідних проблем філософії історії.

Одним з найперших питань філософії історії є питання про те, чи має історія власну якісну особливість? Дана проблема по-різному вирішувалася у різні

історичні періоди. Так, антична філософія вписувала людську історію у загальний космічний коловорот, а філософія Середньовіччя, навпаки, підпорядковувала природні процеси людській історії, розглядаючи буття природи як до певної міри результат драми людського гріхопадіння (до гріхопадіння в природі панували мир та гармонія). У добу Відродження з'являється думка про те, що історія є сферою випробування людських можливостей (Н. Макіавеллі, Дж. Бруно). Вона набула ще більшого поширення серед деяких просвітників (Ж.-Ж. Руссо, Вольтер) та в пізніші часи (Й. Гердер). Для Просвітництва була досить характерною думка про те, що історія розгортається відповідно до якостей, притаманних людській природі. У некласичній філософії історичний процес досить часто розглядали як похідне від певних індивідуальних якостей людей (фрейдизм, частково – екзистенціалізм, культурологія). На тому, що історія має свою власну якість, яка принципово відрізняє її як від природи, так і від індивідуальних людських виявлень, уперше почав наполягати Ф. Шеллінг, який підкреслював, що у світі історії панують закони, протилежні за спрямованістю законам природи. Цю лінію думок досить аргументовано і поглиблено розвивав Г. Гегель, а потім – історики середини ХІХ ст. Врешті-решт у ХХ ст. названа позиція стала майже незаперечною.

Другою за значенням слід назвати проблему спрямованості історії, тобто чи має історія мету, визначений початок та кінець? В історичному розгляді цієї проблеми можна виділити такі варіанти тлумачень спрямованості історії:

- замкнений коловорот, тобто постійне повернення історії на вже пройдені шляхи (антична філософія): у горизонтальній площині, тобто без зміни рівня того, що відбувається, – Геракліт Ефеський піфагорійці, стоїки; у вертикальній площині, тобто із виходом на певні вищі стани та із подальшим поверненням до нижчих, початкових – Емпедокл, Демокрит, Лукрецій Кар;
- лінійний варіант (прямування історії у нескінченність, але без суттєвих змін): частково – імператорський Рим, частково – Новий час та некласична філософія;
- завершений, але цілеспрямований процес: християнська середньовічна філософія, філософія історії Г. Гегеля; при цьому варіанті вважалося, що історія має мету, прямує до її здійснення та до завершення при досягненні такої мети;
- історія як процес, що прогресує у варіантах: а) руху «по висхідній лінії» (Ф. Бекон, М.Ж. Кондорсе); б) у варіанті «збільшення можливостей розвитку» (Й. Гердер, деякі течії філософії ХХ ст., наприклад, технократичні);
- циклічний процес: а) у варіанті «зльотів та падінь» (К. Таціт, Н. Макіавеллі, Ж. Боден); б) у варіанті «коливань у певних межах», наприклад, від миру до воєн, від об'єктивного до суб'єктивного та ін. («Теорія катастроф» Ж. Кюв'є, некласична філософія – О. Шпенглер та ін.).

Поряд із питанням про спрямованість історії стоїть проблема про її сенс та можливе завершення. Однак дані питання не мають однозначних відповідей. Також досить важливими є питання про співвідношення людини та історії, про головні чинники історії, закони історії тощо.

4. Поняття історії. Історичний процес як реальність. Основні підходи до розуміння сутності історії:

- історія – це сукупність подій та фактів, що відбулись у минулому;
- історія – це проекція сучасності на минуле;
- історія – це визначення сучасного стану речей попередніми процесами людської життєдіяльності;
- в історії кожна подія є автономною і самодостатньою, тобто вона постає явищем онтології, а не результатом еволюційних змін.

Суттєво, що історія не може існувати поза історичною пам'яттю, тобто поза тим, що хтось буде збирати та зберігати знання про те, «що було перед тим», тобто історія постає як певна спрямованість свідомості, бажання зберігати та утримувати той зміст, який пов'язаний із людським самоздійсненням. Якщо ж чомусь певна людська спільність такого не робить, не існує знань про минуле, а тому не існує історії. Іншим важливим моментом історії є те, що вона з необхідністю потребує змін, які рухаються продовж єдиної, незмінної дистанції. Ігнорування такого двоякого розуміння історії призводить до однобічних її тлумачень, де остання постає або виключно мінливою, або ж, навпаки, вважається, що в ній не виникає нічого якісно нового.

Невід'ємною складовою історії є людська спільність, яка діє у просторі та часі, але не ці дії самі по собі є історія: якщо їх ніхто не сприймає та не фіксує, вони відбудуться та зникнуть, нічого по собі не лишивши. Історія – це справа свідомості, її прагнення збирати та зберігати в своєму змісті поле або територію людського самоздійснення. Внаслідок цього, знання історії допомагає самоздійсненню людини в майбутньому, яка на основі історичних знань здатна критично оцінювати свої дії, визначати їх новизну, оригінальність та наслідки. В цьому сенсі наша інтегрованість в історію передбачає й те, що ми продовжуємо історію, розширюємо її горизонти та можливості, а, значить, розширюємо горизонти та можливості людського самоздійснення.

В аспекті часового руху в історії можна виділити такі її складові:

- минуле, як те, що вже відбулось і що змінити не можна, постає реальністю;
 - сучасне, як жива дія, проте обмежена і зумовлена наявним станом речей, постає нормою;
 - майбутнє, як те, чого люди намагаються досягати, постає як ідеал.
- Отже, реальність, норма та ідеал є людськими вимірами руху історії.

5. Філософія історії про суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу. Роль особи в історії.

В історії філософії досить поширеною є думка про те, що за поверхнею історичних дій лежать деякі невидимі рушійні сили, приховані чинники, такі як доля, фатум, божественне провидіння, світовий розум, абсолютна ідея й т. ін., які виконують свою «роботу» щодо здійснення деяких вищих задумів або програм. Людину в даному випадку розглядають лише як виконавця цих задумів або програм.

Однак, поза життям та діями реальних людей ми не можемо вести розмову про людську історію. Звідси випливає, що в історії реально відбувається тільки те, що проходить через людські дії або вступає з ними в певний зв'язок, внаслідок чого проблему суб'єкта історії можна проаналізувати лише різь призму умов, чинників та мотивів людської діяльності.

Найпершою умовою людської діяльності постає природа, як засіб забезпечення життєвих потреб, умова нарощування знань, умінь, які продукують розширення меж своїх дійових можливостей. Однак, природні фактори не мають прямої дії, адже залежать від того наскільки людина здатна використати природні умови та в якому спрямуванні.

Досить очевидною є також залежність діяльності від форм людського спілкування, а в ширшому розумінні – від характеру соціальних відносин. Якщо норми суспільного життя, державні установи, закони не гальмують, а стимулюють людську активність та ініціативу, тоді людська діяльність розгортається та вдосконалюється.

Незаперечною також постає залежність людської діяльності від психічних характеристик як окремих людей, так і людських спільностей. В останні роки особливо активно обговорюють такі чинники людської історії як національний характер, менталітет народу і т. ін. Порівнюють між собою стереотипи поведінки людини східних та західних типів цивілізацій, колективістських та індивідуалістських схильностей, раціоналістів та людей почуття.

Важливим чинником людської діяльності постають знання, освіта та виховання, які досить часто висувують на перший план у справі якісних зрушень у формах людської діяльності.

Дуже важливим чинником людської діяльності постає волевиявлення, здатність до самоорганізації, уміння сконцентрувати людські зусилля на вирішенні основних завдань життя. За всіх інших умов саме волевиявлення досить часто відіграє вирішальну роль в історичних подіях. Воно ж, своєю чергою, залежить від світоглядних і смислових орієнтирів людини.

Суб'єктом історії є людська особа, яка постає реальним творцем усієї сукупності складників історичного процесу, а саме вона має реальні почуття, потяги, мотиви, бажання; продукує знання, культурні цінності, смисли, нагромаджує та використовує інформацію, проявляє волю, здійснює психічну та розумову самоорганізацію і постає споживачем історичних здобутків та виміром для справжніх завоювань історії. В свою чергу, людина постає особою лише в межах культури та людського спілкування. Суб'єкт історії – це особа в єдності її загальнолюдських та індивідуально-неповторних виявлень. Унаслідок того суб'єкт історії набуває не лише особистих, а й особливих виявлень: це особа як представник певних соціальних спільностей – верств, станів, народу, держави, етносу й т. ін. В останньому випадку філософія історії вживає термін «колективний суб'єкт історії»: ним може бути народ, нація, етнос, клас та ін. Однак, у кінцевому випадку історичні дії та потреби орієнтуються на людину як особу, представника людської спільності, адже останні історично змінні, і людина здатна виходити за їх межі.

Щодо рушійних сил історії, то до них варто віднести передусім сукупність протиріч, що їх неминуче повинна розв'язувати особа у процесі історичної діяльності, серед них:

- між свободою та необхідністю;
- між теорією та практикою;
- між суцільним і належним;
- між бажаннями та реальністю;
- між індивідуальним та загальним.

До факторів історичного процесу можна віднести все те, що впливає на активність особи в позитивному або негативному напрямі. В загальнотеоретичному плані прийнято розрізняти умови, чинники та фактори певних процесів. Умови – це пасивна сторона їх здійснення; це їх простір, ґрунт, межі. Чинниками постають ті елементи самих процесів чи умов, які діють або від яких передається певна дія, що має важливе значення для протікання даних процесів. Нарешті, факторами називають такі елементи умов, які вступають у взаємодію із чинниками, стимулюють, гальмують або певним чином корегують їх дію.

Тести для проміжного контролю

1. Основними ознаками суспільства є:

- а) свідомість;
- б) діяльність;
- в) спілкування;
- г) культура.

2. Суспільство - це:

- а) співіснування великої кількості людей;
- б) форма спільної життєдіяльності людей;
- в) форма колективного виживання «неспеціалізованого» біологічного виду – людини;
- г) усі ознаки узяті разом.

3. Суспільство:

- а) виникає і функціонує в межах природи;
- б) виникає і функціонує незалежно від природи;
- в) суспільство і природа взаємообумовлені;
- г) суспільство і природа існують незалежно одне від одного.

4. Формування індивідуальної свідомості відбувається в межах:

- а) матеріальної сфери суспільного життя;
- б) соціально-політичної сфери суспільного життя;
- в) духовної сфери суспільного життя;
- г) культурно-побутової сфери суспільного життя.

5. Термін «філософія історії» в науковий обіг увів:

- а) Вольтер;
- б) Й. Гердер;
- в) Г. Гегель;
- г) Ф. Шеллінг.

6. Праця «Ідеї до філософії історії людства» належить:

- а) Ф. Вольтеру;
- б) Й. Гердеру;
- в) Г. Гегелю;
- г) Ф. Шеллінгу.

7. В античності історію розуміли:

- а) як замкнений коловорот;
- б) як лінійний процес;
- в) як циклічний процес;
- г) як цілеспрямований процес.

8. Г. Гегель підтримував:

- а) лінійний варіант історії;
- б) циклічний варіант історії;
- в) цілеспрямований процес;
- г) замкнений процес.

9. Історія - це:

- а) сукупність подій і фактів, що відбулися в минулому;
- б) проекція сучасного на минуле;
- в) визначення сучасного стану речей попередніми процесами;
- г) усі ознаки узяті разом.

10. Необхідною умовою історії є:

- а) свідомість;
- б) писемність;
- в) наявність мінливих подій та фактів;
- г) прагнення збирати та зберігати події минулого.

11. Людськими вимірами руху історії є:

- а) реальність;
- б) норма;
- в) ідеал;
- г) пам'ять.

ЗАПИТАННЯ З КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

1. Багатоманіття визначень поняття філософія.
2. Проблеми і предмет філософії.
3. Особливості сучасного розуміння філософії.
4. Поняття світогляду. Сутність та призначення світогляду.
5. Світогляд як поліструктурне утворення. Рівні світогляду: світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння.
6. Історичні типи світогляду.
7. Особливості розвитку античної натурфілософії (Мілетська школа, Піфагор, Геракліт).
8. Проблема буття в піфагорійській школі та у філософії елеатів.
9. Натурфілософські побудови Емпедокла, Анаксагора та атомістика Левкіппа-Демокріта.
10. Антропологічний поворот в античній філософії (софісти і Сократ).
11. Ідеалістична філософія Платона.
12. Філософія Аристотеля.
13. Елліністичний період: стоїки, скептики, епікурейці.
14. Загальна характеристика філософії Середньовіччя: етапи розвитку, ідеї та персоналії.
15. Особливості середньовічної патристики: етапи розвитку, представники, ідеї (Тертуліан, Августин Аврелій);
16. Схоластика як напрям середньовічної філософії (П. Абеляр, Ф. Аквінський, В. Оккам).
17. Криза християнського світогляду і формування антропологічного характеру філософії в епоху Відродження.
18. Гуманізм і проблема людської індивідуальності. (Філософські концепції Ф. Петрарки, Л. Валли, Е. Роттердамського).
19. Пантеїзм як специфічна риса натурфілософії Відродження (М. Кузанський).
20. Соціально-політичні вчення (Н. Макіавеллі) і соціальні утопії (Т. Мор, Т. Кампанелла) епохи Відродження.
21. Реформація і її взаємозв'язок з філософською думкою.
22. Загальна характеристика філософії Нового часу: основні ідеї та представники.
23. Проблема емпіризму в філософії Ф. Бекона (Концепція «ідолів»).
24. Проблема раціоналізму в філософії Р. Декарта (принцип методичного сумніву, теза «*cogito ergo sum*», вчення про «вроджені ідеї»).
25. Англійська традиція в філософії Нового часу: ознаки та представники (Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм).
26. Загальна характеристика раціонального напрямку філософії Нового часу: ознаки та представники (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Ляйбніц).
27. Загальна характеристика епохи Просвітництва: ознаки та представники.
28. Загальна характеристика німецького ідеалізму XVIII-XIX ст.
29. Особливості філософії І. Канта (основні положення теорії пізнання, проблеми етики та поняття категоричного імперативу).

30. Основні ідеї філософських учень Й.Фіхте та Ф.Шеллінга.
31. Філософська система Г. Гегеля: основні складові та принципи формування; учення про діалектичний метод.
32. Характеристика антропологічного матеріалізму Фойербаха.
33. Філософська антропологія та філософія історії К.Маркса.
34. Криза класичної філософії в середині XIX ст. і становлення нових філософських напрямків.
35. Ірраціоналізм і волюнтаризм філософії А. Шопенгауера.
36. Основні концепції «філософії життя» (Ф. Ніцше, А. Бергсон, В. Дільтей).
37. Філософські засади психоаналізу, вчення про несвідоме (З.Фрейд, К.Юнг, Е.Фромм).
38. Основні етапи розвитку позитивізму.
39. Історична школа філософії науки (Т.Кун, І.Лакатос, П.Фейерабенд).
40. Структуралізм як методологія гуманітарного пізнання (К.Леві-Стросс, М.Фуко).
41. Феноменологія Е. Гусерля.
42. Екзистенціальна філософія: К.Ясперс, А.Камю, Ж.-П.Сартр.
43. Філософські концепції модерну та постмодерну.
44. Зародження філософських учень у Київській Русі та їхні специфічні особливості.
45. Могилянська академія – перший в Україні центр професійної філософії.
46. Києво-Могилянська академія—перший в Україні центр професійної філософії.
47. Філософські погляди Г.Сковороди.
48. «Філософія серця» П.Юркевича.
49. Філософія «української ідеї» (М.Драгоманов, М.Грушевський, Д.Донцов, Д.Чижевський).
50. Філософія національної ідеї Д.Донцова і В.Липинського.
51. Основні етапи розвитку уявлень про буття в історії філософської думки.
52. Поняття матерії та її структура. Відмінність філософського поняття матерії від природничонаукового;
53. Проблема детермінізму як принципу філософського пояснення світу.
54. Простір і час як форми буття матерії. Субстанціональна і реляційна концепції простору і часу.
55. Свідомість як філософська категорія. Джерела та витoki свідомості.
56. Структура свідомості. Свідомість та самосвідомість.
57. Предмет і структура пізнання.
58. Поняття «об'єкт» і «суб'єкт» пізнання.
59. Основні теорії істини.
60. Рівні та форми пізнання (чуттєве пізнання; абстрактне мислення; інтуїція).
61. Сутність методу як способу організації людської діяльності. Поняття методу, методології методики.
62. Проблема методу та методології у філософії.
63. Поняття соціального в філософії.
64. Багатозначність поняття «суспільство».

- 66.Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики.
- 67.Роль особи в історії
- 68.Суспільний прогрес, його історичні типи та проблема критеріїв.
- 69.Поняття про культуру і цивілізацію.
- 70.Історичні моделі культури та цивілізаційні типи.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Модуль I. Історія філософії

Тема 1. Роль філософії у житті суспільства

1. Термін «філософія» перекладається з грецької мови як:

- а) божественна мудрість;
- б) любов до істини;
- в) любов до мудрості;
- г) вчення про світ.

2. Хто із запропонованих філософів уперше вжив термін «філософія» і назвав себе філософом?

- а) Фалес;
- б) Піфагор;
- в) Сократ;
- г) Платон.

3. Назвіть передумову виникнення філософії:

- а) геніальність, талановитість греків, китайців, індійців;
- б) зростання народонаселення;
- в) стрибок у розвитку продуктивних сил;
- г) природно-кліматичні умови.

4. Визначте історичний період виникнення філософії:

- а) V–VI ст. н. е.;
- б) VII–VI ст. до н. е.;
- в) середина III тисячоліття до н. е.;
- г) I–II ст. до н. е.

5. Яка наука вивчає основи буття, проблеми пізнання, суспільний розвиток та сутність людини?

- а) онтологія;
- б) гносеологія;
- в) антропологія;
- г) філософія.

6. Світогляд – це:

- а) сукупність поглядів на світ, відношення людини до світу і до самої себе;
- б) сукупність знань, якими володіє людина;
- в) відображення людською свідомістю об'єктивно існуючих у суспільстві суспільних відношень;
- г) система адекватних установок зрілої особистості.

7. Виберіть із запропонованих варіантів історичний тип світогляду:

- а) монотеїзм;

- б) політеїзм;
- в) релігія;
- г) софізм.

8.Визначальною ознакою релігійного світогляду є:

- а) віронетерпимість до інших релігій;
- б) заперечення людської свободи, віра в те, що всі вчинки людини першопочатково визначені Богом;
- в) негативне ставлення до досягнень науки, заперечення їх достовірності;
- г) роздвоєння світу на потойбічний і поцебічний світи.

9.Напрямок, який заперечує існування Бога, називається:

- а) агностицизм;
- б) антеїзм;
- в) атеїзм;
- г) скептицизм.

10.Що таке філософія?

- а) це любов до мудрості;
- б) це теоретичний тип світогляду;
- в) це психологічна здатність людини підпорядкувати свою діяльність, вчинки свідомо поставленим цілям;
- г) це мистецтво трактування текстів.

11.Назвіть філософа, який стояв на дуалістичних засадах:

- а) Аристотель;
- б) Т. Аквінський;
- в) Ф. Бекон;
- г) Г. Гегель.

12.Хто із вказаних філософів є матеріалістом?

- а) Л. Фейєрбах;
- б) Сократ;
- в) Т. Аквінський;
- г) Й. Фіхте.

13.Виберіть філософа-ідеаліста:

- а) К. Маркс;
- б) Аристотель;
- в) Т. Аквінський;
- г) І. Кант.

14.Вкажіть розділ філософії, який вивчає та розробляє проблеми пізнання:

- а) етика;
- б) онтологія;

- в) методологія;
- г) гносеологія.

15. Розділ філософії, який розробляє та вивчає найбільш загальні принципи буття, називають:

- а) онтологією;
- б) логікою;
- в) гносеологією;
- г) антропологією.

16. Філософія являє собою:

- а) сформовану картину світу, що прийнята спеціалістами;
- б) систему поглядів на світ загалом та на ставлення людини до світу;
- в) світогляд, основу якого становлять фантазії, легенди, вимисли;
- г) сукупність різноманітних знань, що застосовуються в різних галузях науки.

17. Назвіть функцію філософії, що полягає в культивуванні гуманістичних цінностей та ідеалів, утвердженні моральних норм, які допомагають людині адаптуватися в навколишньому світі:

- а) гносеологічна;
- б) критична;
- в) виховна;
- г) світоглядна.

18. Який характер проблем, що їх вирішує філософія?

- а) аналітичний;
- б) синергетичний;
- в) стандартний;
- г) універсальний.

19. Філософське вчення, яке стверджує рівноправність двох субстанцій, називається:

- а) деїзмом;
- б) дуалізмом;
- в) монізмом;
- г) агностицизмом.

20. Функція філософії, що піддає сумніву навколишній світ, існуюче знання, виявляє протиріччя:

- а) світоглядна;
- б) методологічна;
- в) критична;
- г) прогностична.

21. Функція філософії, яка на основі існуючих знань про світ намагається визначити тенденції розвитку природи, людини, суспільства:

- а) прогностична;
- б) критична;
- в) евристична;
- г) гносеологічна.

22.3 яким значенням філософії у пізнавальному процесі пов'язана евристична функція?

- а) виховним;
- б) гуманістичним;
- в) практичним;
- г) методологічним.

23. Виберіть із перерахованих визначень світогляду правильне:

- а) комплекс уявлень людини про світ і про себе в цьому світі;
- б) система поглядів на світ загалом;
- в) сукупність поглядів, що визначають спрямованість діяльності людини з перетворення світу;
- г) всі варіанти вірні.

24. Що об'єднує релігійний та міфологічний типи світогляду?

- а) теоретичне та практичне оволодіння реальністю;
- б) чуттєво-образна форма освоєння дійсності;
- в) абстрактно-понятійна форма оволодіння навколишньою реальністю;
- г) всі варіанти вірні.

25. Об'єктом філософського дослідження виступає:

- а) світ як цілісність;
- б) закономірності природного буття;
- в) людина та її місце у світі;
- г) соціальні структури.

26. Як називається напрям у філософії, який стверджує, що реально існує тільки свідомість суб'єкта і весь світ визначається його діяльністю?

- а) об'єктивний ідеалізм;
- б) суб'єктивний ідеалізм;
- в) пантеїзм;
- г) матеріалізм.

27. Матеріалізм – це:

- а) вчення про матеріальність світу;
- б) проголошення пріоритету чуттєвих задоволень;
- в) філософський напрям, що стверджує про первинність матерії;
- г) принцип філософського дослідження.

28.Виберіть із запропонованих суджень ідеалістичне судження:

- а) свідомість не завжди адекватно відображає матерію;
- б) свідомість може існувати до і незалежно від матерії;
- в) свідомість є продуктом матерії;
- г) свідомість нерозривно пов'язана з матерією.

29.Виберіть правильне визначення змісту категорії «монізм»:

- а) вчення про єдину субстанцію;
- б) вчення про дві автономні субстанції;
- в) вчення про множинність субстанцій;
- г) вчення про взаємовиключні субстанції.

30.Виберіть із запропонованих варіантів історично перший тип світо-гляду:

- а) релігія;
- б) філософія;
- в) міфологія;
- г) мистецтво.

31.Хто вважає, що світ – це комплекс відчуттів?

- а) об'єктивні ідеалісти;
- б) суб'єктивні ідеалісти;
- в) вульгарні матеріалісти;
- г) діалектичні матеріалісти.

32.Сукупність уявлень про світ і місце в ньому людини – це:

- а) наука;
- б) ідеологія;
- в) онтологія;
- г) світогляд.

33.Агностицизм – це:

- а) заперечення пізнання сутності речей;
- б) теорія, що заперечує пізнання світу;
- в) пізнання, що не має осмисленого вирішення;
- г) специфічна пізнавальна практика.

34.Вчення про єдину субстанцію, що лежить в основі світу, це:

- а) матеріалізм;
- б) плюралізм;
- в) дуалізм;
- г) монізм.

35.Яке першопочаткове визначення мала філософія:

- а) вчення про мудрість;

- б) любов до мудрості;
- в) теоретичний світогляд;
- г) душа культури.

36. Суттєвою рисою міфологічного світорозуміння є:

- а) переконання у надзвичайності людини;
- б) віра у надприродні сили;
- в) уявлення про тотожність суб'єкта і об'єкта;
- г) благоговійне ставлення до природи.

37. В чому полягає сутність другої сторони основного питання філософії?

- а) чи можна пізнати сутність речей, закони матеріального світу?
- б) чи має можливість людство знати про все?
- в) чи можна в процесі пізнання отримати точне знання про весь світ?
- г) чи можна філософам абсолютно пізнати весь світ?

38. Пізнавально-інтелектуальні аспекти світогляду відображаються у:

- а) світовідчутті;
- б) світосприйнятті;
- в) світорозумінні;
- г) моральних установках суспільства.

39. Виберіть правильне судження про зв'язок філософії та світогляду:

- а) «філософія і світогляд існують незалежно одне від одного»;
- б) «філософія – це тип світогляду»;
- в) «філософія ширша за світогляд»;
- г) «філософія і світогляд – це одне і те саме».

40. Основне питання філософії – це:

- а) питання про виникнення світу;
- б) питання про критерії істини;
- в) питання про відношення свідомості до буття, ідеального до матеріального;
- г) питання про добро і зло.

41. Яку функцію виконує філософія у формуванні цілісної картини світу і буття людини в ньому?

- а) виховну;
- б) гносеологічну;
- в) методологічну;
- г) світоглядну.

42. До специфічних особливостей філософії належить:

- а) обґрунтування емпіричних фактів;
- б) обґрунтування наукового знання;

- в) об'єднання науково-теоретичного і духовно-практичного способів життєдіяльності;
- г) об'єднання наукового і релігійного світосприйняття.

43. Яка функція філософії пов'язана зі з'ясуванням характеру проблем, що вимагають зміни пізнавального інструментарію окремих на-ук?

- а) методологічна;
- б) критична;
- в) евристична;
- г) прогностична.

44. Спільною функцією філософії та релігії є:

- а) прогностична;
- б) критична;
- в) методологічна;
- г) екзистенційна.

45. Філософія, на відміну від релігії, є:

- а) типом світогляду, який допомагає людині знайти сенс існування;
- б) формою культури, що виробляє певну систему цінностей;
- в) теоретичною формою осмислення буття;
- г) вченням про морально-етичні цінності.

46. Загальною характеристикою філософського і наукового світоглядів є:

- а) філософія і наука ставляться до істини як до найвищої цінності;
- б) філософія і наука осягають світ в його універсальній цілісності;
- в) філософія і наука доводять чи спростовують свої положення експериментальним шляхом;
- г) філософія і класична наука плюралістичні.

47. Вкажіть філософську позицію, яка ототожнює духовні явища з фізичними станами головного мозку:

- а) вульгарний матеріалізм;
- б) механістичний матеріалізм;
- в) метафізичний матеріалізм;
- г) діалектичний матеріалізм.

48. Світоглядна функція філософії:

- а) визначає тенденції у розвитку пізнання реального світу;
- б) сприяє формуванню цілісного уявлення про світ;
- в) обґрунтовує цінність людини, її права і свободи;
- г) узагальнює та передає найважливіші досягнення духовної культури.

49. Який із розділів філософського знання сформувався найпізніше?

- а) філософія техніки;

- б) філософія права;
- в) філософія науки;
- г) філософія мистецтва.

50. Філософія відрізняється від науки тим, що:

- а) встановлює закони об'єктивного світу;
- б) більша частина філософських тверджень емпірично не доводиться;
- в) внутрішньо суперечлива;
- г) опирається на логіку.

Тема 2. Філософія Стародавнього світу

1. Вкажіть представника мілетської школи:

- а) Піфагор;
- б) Демокріт;
- в) Сократ;
- г) Анаксимандр.

2. Назвіть філософа-ідеаліста класичного періоду античної філософії:

- а) Аристотель;
- б) Фалес;
- в) Платон;
- г) Демокріт.

3. Назвіть давньогрецького філософа, який вважав, що у світі все по-ходить від одного матеріального першоелемента – вогню:

- а) Геракліт;
- б) Демокріт;
- в) Протагор;
- г) Емпедокл.

4. Назвіть одну з основних філософських шкіл епохи Еллінізму:

- а) мілетці;
- б) піфагорійці;
- в) стоїки;
- г) орфіки.

5. Яка форма державного правління, на думку Платона, не може бути прийнятною?

- а) монархія;
- б) аристократія;
- в) демократія;
- г) бюрократія.

6. Філософія як теоретична форма світогляду зародилася в:

- а) Індії;
- б) Греції;
- в) Вавилоні;
- г) Китаї.

7. Етичне вчення, що визначає сенс життя в отриманні насолоди, на-зивається:

- а) гедонізм;
- б) альтруїзм;
- в) аскетизм;
- г) стоїцизм.

8. Хто з філософів першим ужив слово «філософія»?

- а) Сократ;
- б) Піфагор;
- в) Демокріт;
- г) Геракліт.

9. Переорієнтація в дослідженні античної філософії з природи на лю-дину була здійснена:

- а) Сократом;
- б) Демокрітом;
- в) Парменідом;
- г) Епікуром.

10. Характерною рисою світогляду Античності був:

- а) теоцентризм;
- б) антропоцентризм;
- в) наукоцентризм;
- г) космоцентризм.

11. На думку стоїків, сенс життя людини полягає у:

- а) вмінні мужньо та гідно підпорядкуватися долі;
- б) прагненні відмовитися від усіх суспільних обов'язків;
- в) прагненні боротися за справедливий суспільний порядок;
- г) вмінні насолоджуватися життям.

12. Твердження про існування двох світів – «світу ідей» та «світу ре-чей» – належить:

- а) Аристотелю;
- б) Платону;
- в) Піфагору;
- г) Протагору.

13. Хто автор вчення про «ідеальну державу»?

- а) Піфагор;
- б) Сократ;
- в) Платон;
- г) Аристотель.

14. Як називали перших грецьких філософів?

- а) «фізиками»;
- б) «математиками»;
- в) «політиками»;
- г) «софістами».

15. Першою філософською школою Стародавньої Греції вважається:

- а) елейська;
- б) мілетська;
- в) піфагорійська;
- г) кенійська.

16. Натурфілософія Античності – це:

- а) спосіб пізнання об'єктивного світу;
- б) синонім матеріалізму;
- в) філософія природи;
- г) космоцентризм.

17. Перші античні філософи під природним першопочатком світу розуміли:

- а) певну природну стихію;
- б) фізичну речовину;
- в) оречевлену першопочаткову ідею;
- г) ейдос.

18. Виберіть із запропонованих висловів той, який належить Фалесу:

- а) «Пізнай самого себе»;
- б) «Все тече, все міняється»;
- в) «Все із води»;
- г) «Людина є мірою всіх речей».

19. Анаксімен вважав першоосновою всього суцього:

- а) воду;
- б) вогонь;
- в) повітря;
- г) число.

20. Першопочатком усього суцього у світі Геракліт вважав:

- а) атом;
- б) вогонь;

- в) число;
- г) воду.

21. Кому належить твердження, що все суще є число?

- а) Зенону;
- б) Геракліту;
- в) Піфагору;
- г) Анаксимандру.

22. Головний критерій добродетності грецькі філософи вбачали в:

- а) істині;
- б) правді;
- в) мірі;
- г) красі.

23. Основна заслуга софістів полягає у висуненні на перший план проблеми:

- а) природи;
- б) матерії;
- в) духу;
- г) людини.

24. Кому належить вислів «Людина – міра всіх речей»?

- а) Протагору;
- б) Сократу;
- в) Аристотелю;
- г) Епікуру.

25. Хто є автором афоризму «Я знаю, що нічого не знаю»?

- а) Фалес;
- б) Сократ;
- в) Демокріт;
- г) Піфагор.

26. Який за своєю суттю метод Сократа?

- а) метафізичний;
- б) ідеографічний;
- в) діалектичний;
- г) дескриптивний.

27. В чому полягала деструктивність методу Сократа?

- а) Сократ демонстрував відносність істини;
- б) Сократ показував неможливість досягнення істини;
- в) Сократ доводив можливість неможливого;
- г) Сократ підводив співрозмовника до протиріччя.

28. Як називався метод Сократа?

- а) маєвтика;
- б) майоліка;
- в) майтрея;
- г) мантика.

29. Філософія Платона – це:

- а) суб'єктивний ідеалізм;
- б) матеріалізм;
- в) об'єктивний ідеалізм;
- г) скептицизм.

30. Яка природа платонівської ідеї?

- а) ідея нематеріальна та неумоосяжна;
- б) ідея матеріальна, але неумоосяжна;
- в) ідея нематеріальна, але умоосяжна;
- г) ідея матеріальна та умоосяжна.

31. Хто характеризував буття як безтілесні ідеї?

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Епікур;
- г) Аристотель.

32. Платон вважав, що пізнання світу є:

- а) пригадуванням безсмертної душі;
- б) пізнанням природи;
- в) пізнанням чисел;
- г) пізнанням себе.

33. Хто із філософів визначив філософію як вчення про першопричину?

- а) Сократ;
- б) Піфагор;
- в) Аристотель;
- г) Платон.

34. Який філософ вважав логіку знаряддям пізнання?

- а) Платон;
- б) Цицерон;
- в) Аристотель;
- г) Архімед.

35. Які основні закони були розроблені Аристотелем?

- а) атомістичного матеріалізму;
- б) антиномії чистого розуму;

- в) формальної логіки;
- г) етики.

36. На думку Аристотеля, людина є політичною твариною, тому що:

- а) люди можуть досягти блага тільки спільно;
- б) політика визначає хід історії;
- в) людина реалізує свій потенціал в політичній боротьбі;
- г) поза інститутами влади людина знищила б собі подібних.

37. Виберіть правильне визначення матерії за Аристотелем:

- а) це сутність, субстанція;
- б) це первень, що носить потенційний характер та утворює чуттєво сприймаючу реальність;
- в) це те саме, що небуття;
- г) це видимість, ілюзія наших органів відчуття.

38. Згідно з Платоном, механізм виявлення істини – це:

- а) анамнез;
- б) калокагатія;
- в) автократія;
- г) евдемонізм.

39. Умоглядне тлумачення природи без опори на досвідне природо-знавство називається:

- а) утопією;
- б) натурфілософією;
- в) метафізикою;
- г) соціал-дарвінізмом.

40. В якому періоді античної філософії питання про першопочаток світу було центральним?

- а) елліністичному;
- б) класичному;
- в) досократичному;
- г) сократичному.

41. Основними представниками класичного періоду античної філософії були:

- а) епікурейці, стоїки, скептики;
- б) піфагорійці, орфіки, софісти;
- в) Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Геракліт;
- г) Сократ, Платон, Аристотель.

42. Першим філософом, який порушив питання про відмінність між філософією та іншими сферами знання, був:

- а) Аристотель;

- б) Геракліт;
- в) Платон;
- г) Демокріт.

43. Хто вперше розмежував думку, знання і мудрість?

- а) Фалес;
- б) Сократ;
- в) Платон;
- г) Аристотель.

44. Що саме шукав Діоген, коли ходив містом удень із ліхтарем, що світився?

- а) щастя;
- б) справедливість;
- в) людину;
- г) втрачені гроші.

45. Що означало слово «космос» для античних філософів?

- а) впорядкованість;
- б) незмінність;
- в) множинність світів;
- г) нескінченність.

46. Філософ і вчений, вчитель відомого великого правителя:

- а) Піфагор;
- б) Архімед;
- в) Аристотель;
- г) Сократ.

47. Серед основних шкіл епохи Еллінізму не було:

- а) схоластичної;
- б) епікурейської;
- в) скептичної;
- г) стоїчної.

48. Хто автор відомого афоризму «Я знаю, що нічого не знаю, але інші не знають навіть цього»?

- а) Платон;
- б) Сенека;
- в) Марк Аврелій;
- г) Сократ.

49. Кого в Стародавній Греції називали «софістами»?

- а) богословів;
- б) платних учителів риторики;

- в) учнів Сократа;
- г) мудрих правителів.

50. Хто був засновником етичного раціоналізму, тобто вважав знання основою чеснот, а незнання – джерелом зла?

- а) Піфагор;
- б) Демокріт;
- в) Сократ;
- г) Епікур.

Тема 3. Філософія Середніх віків

1. Характерною рисою філософії Середньовіччя є:

- а) плюралізм;
- б) креаціонізм;
- в) космоцентризм;
- г) натурфілософія.

2. Основна мета схоластики:

- а) створити філософський метод для вивчення природного світу;
- б) надати релігійній, теологічній істині систематичну форму за допомогою раціональних філософських методів;
- в) сформулювати основи соціальної філософії;
- г) ірраціонально обґрунтувати буття Бога.

3. Визначте один з основних етапів розвитку середньовічної філософії:

- а) натурфілософський;
- б) телеологічний;
- в) елліністичний;
- г) патристика.

4. Назвіть мислителя Середньовіччя, автора праці «Сповідь»:

- а) Аврелій Августин;
- б) П'єр Абеляр;
- в) Тома Аквінський;
- г) Ансельм Кентерберійський.

5. Видатним представником періоду патристики був:

- а) Т. Аквінський;
- б) А. Блаженний;
- в) У. Оккам;
- г) Р. Бекон.

6. Виберіть ознаку, що характеризує середньовічну філософію:

- а) натуралізм;

- б) опора на науку;
- в) визнання віри способом досягнення істини;
- г) релігійна діалектика.

7. Поняття «догматизм» означає:

- а) сліпу віру в авторитет;
- б) релігійну доктрину або її окремі положення;
- в) докази буття Бога;
- г) закостенілий спосіб мислення.

8. Схоластика виникла як:

- а) безплідне розумування, що відірване від життя;
- б) теологічна розробка ідеалів та символів віри за допомогою розуму;
- в) раціональне впорядкування християнської догматики;
- г) всі варіанти.

9. Виберіть із запропонованих варіантів положення, що характеризує номіналізм:

- а) загальні поняття суть тільки імена, що утворюються нашим розумом;
- б) справжньою реальністю володіють тільки загальні поняття (універсалиї);
- в) універсалиї існують поза і до будь-яких речей;
- г) справжньою реальністю не володіють ні речі, ні поняття.

10. Вкажіть науку, яка вважалася у Середньовіччі найважливішою:

- а) логіка;
- б) теологія;
- в) онтологія;
- г) етика.

11. Хто здійснив синтез античної філософії з догматами християнського віровчення?

- а) К. Тертуліан;
- б) А. Августин;
- в) Ю. Мученик;
- г) Татіан.

12. Початковим етапом у розвитку середньовічної філософії був:

- а) раціоналізм;
- б) схоластика;
- в) томізм;
- г) патристика.

13. Основою методологічного парадоксу К. Тертуліана стала ідея, що:

- а) розум повинен зупинитися там, де починається віра;
- б) віра повинна ґрунтуватися на свідченнях розуму;

- в) реальність непізнана за жодних умов;
- г) сутнісною характеристикою реальності виступає її суперечливість.

14. Апологетика – це:

- а) філософське вчення, яке захищає Святе Письмо від критики язичників;
- б) система парадоксальних текстів, що провокують теологічну думку;
- в) апокрифічна література;
- г) спроба осмислити Святе Письмо.

15. Теологія – це:

- а) родовід богів;
- б) вчення про Бога;
- в) вчення про кінець світу;
- г) вчення про Логос.

16. Проблема універсалей відображає протиріччя між пізнавальними установками:

- а) Платона і Демокріта;
- б) Парменіда і Геракліта;
- в) Сократа і софістів;
- г) Платона і Аристотеля.

17. Наукове значення проблеми універсалей полягає в тому, що:

- а) розширює рамки наукової картини світу;
- б) визначає права і межі мислення;
- в) ставить питання про статус всезагального та одиничного;
- г) сприяє розвитку логіки.

18. Реалісти визнають:

- а) загальне як ім'я;
- б) реальність одиничного;
- в) реальність одиничного і загального;
- г) реальність загального.

19. Номіналісти визнають:

- а) реальність одиничного;
- б) реальність одиничного та загального;
- в) реальність загального;
- г) всі відповіді правильні.

20. Яка з наук у середньовічній культурі вважалась «царицею всіх на-ук»?

- а) метафізика;
- б) математика;
- в) теологія;
- г) алхімія.

21. Хто з античних філософів став авторитетом для схоластики?

- а) Аристотель;
- б) Сократ;
- в) Платон;
- г) Сенека.

22. Яку концепцію обґрунтував Тома Аквінський?

- а) двоїстої істини;
- б) верифікації;
- в) анамнезу;
- г) інтенціональності свідомості.

23. Хто розробив п'ять доказів буття Бога?

- а) Августин Блаженний;
- б) Ансельм Кентерберійський;
- в) Тома Аквінський;
- г) Іоанн Скот Еріугена.

24. Проблема сутності Святої Трійці має філософський смисл, тому що пов'язана з розумінням:

- а) відношення вищої істини та чуттєвої реальності;
- б) долі земного світу;
- в) відношення церкви та держави;
- г) мети людського існування.

25. Вирішення проблеми універсалей породило:

- а) концептуалізм;
- б) реалізм;
- в) номіналізм;
- г) всі варіанти вірні.

26. Положення про єдність розуму та віри розробив:

- а) Абельяр;
- б) Росцелін;
- в) Аквінський;
- г) Оккам.

27. Креаціонізм – це:

- а) принцип, згідно з яким Бог сотворив світ з нічого;
- б) принцип богоодкровення;
- в) принцип Божого Промислу;
- г) принцип кінця світу.

28. Хто автор відомого вислову «Вірую, бо це абсурдно»?

- а) Георг Вільгельм Фрідріх Гегель;

- б) Іоанн Скот Еріугена;
- в) Роджер Бекон;
- г) Квінт Септимій Тертулліан.

29. Багатовікова суперечка філософів Середньовіччя про «універсалиї» поділила їх на два основних табори:

- а) діалектиків та метафізиків;
- б) реалістів та номіналістів;
- в) моністів та дуалістів;
- г) емпіриків та раціоналістів.

30. Твердження, що універсалиї існують незалежно від свідомості, розвивав:

- а) реалізм;
- б) номіналізм;
- в) догматизм;
- г) універсалізм.

31. Як називається офіційна філософська доктрина Католицької церкви, що заснована у Середньовіччі?

- а) апологетика;
- б) патристика;
- в) томізм;
- г) номіналізм.

32. Як називається світоглядний принцип середньовічної філософії, згідно з яким Бог створив світ з нічого?

- а) ревелюціонізм;
- б) креаціонізм;
- в) есхатологізм;
- г) провіденціалізм.

33. Згідно з Т. Аквінським, есенція та екзистенція:

- а) збігаються у Богові;
- б) ніколи не збігаються;
- в) збігаються у природних явищах;
- г) збігаються у людині.

34. Яка з названих проблем стала причиною суперечки між номіналістами і реалістами у Середні віки?

- а) проблема часу і вічності;
- б) проблема загальних понять, універсалей;
- в) проблема душі і тіла;
- г) проблема співвідношення віри і розуму.

35. Виберіть період, який не є періодом середньовічної філософії:

- а) патристика;
- б) софістика;
- в) апологетика;
- г) схоластика.

36. Яка праця належить авторству Августина Блаженного?

- а) «Органон»;
- б) «Сповідь»;
- в) «Левіафан»;
- г) «Антихристиянин».

37. Визначте точку зору теоцентризму у трактуванні людини:

- а) людина – образ і подоба Бога;
- б) людина – частинка космосу;
- в) людина – вінець природної еволюції;
- г) людина – частинка природи.

38. Який твір належить до епохи Середньовіччя?

- а) «Так і ні» П. Абеляра;
- б) «Теологічно-політичний трактат» Б. Спінози;
- в) «Суть християнства» Л. Фейєрбаха;
- г) «Божественна комедія» Д. Аліг'єрі.

39. Не належить до представників середньовічної схоластики:

- а) Уільям Оккам;
- б) П'єр Абеляр;
- в) Дунс Скотт;
- г) Августин Блаженний.

40. Теоцентризм – це:

- а) ототожнення Бога зі світом;
- б) філософське вчення про первинність матерії;
- в) філософське вчення про первинність свідомості;
- г) принцип, згідно з яким Бог – центр світобудови, активно і творяще на-чало всього.

41. У «Сповіді» Августин Блаженний вперше порушив питання про:

- а) пізнання світу;
- б) співвідношення буття і небуття;
- в) свободу волі людини;
- г) можливість побудови ідеальної держави.

42. Який зміст відображає принцип «Бритва Оккама»?

- а) «Все суще є благо»;

- б) «Возлюби ближнього свого як самого себе»;
- в) «Не слід збільшувати сутності без потреби»;
- г) «Немає нічого, окрім Бога, і Бог є буття».

43. На думку Аврелія Августина в трактаті «Про місто Боже», явлення Христа вказало людству шлях до:

- а) багатства;
- б) щастя;
- в) вічності;
- г) раю.

44. Як називається праця Августина, присвячена співвідношенню влади світської і духовної та історичній телеології?

- а) «Про місто Боже»;
- б) «Сума теології»;
- в) «Про вільне рішення»;
- г) «Втіха філософією».

45. Яка картина світу найбільш характерна для Середньовіччя?

- а) геоцентрична;
- б) креоціоністська;
- в) геліоцентрична;
- г) міфологічна.

46. Християнство поділяє античну тезу про:

- а) вічне буття та переселення душ (метемпсихоз);
- б) існування іншого світу, відмінного від наявного;
- в) підпорядкованість людського життя законам;
- г) зв'язок ідеального та матеріального в бутті.

47. Поділ світу на сакральний і профанний характерний для:

- а) Античності;
- б) Середньовіччя;
- в) Відродження;
- г) Нового часу.

48. Онтологічним принципом середньовічної філософії є:

- а) креаціонізм;
- б) одкровення;
- в) апологетика;
- г) раціоналізм.

49. Гносеологічним принципом середньовічної філософії є:

- а) одкровення;
- б) креаціонізм;

- в) теоцентризм;
- г) провіденціалізм.

50. «Батьком схоластики» вважають середньовічного філософа і теолога:

- а) Августина Блаженного;
- б) Тому Аквінського;
- в) Северина Боеція;
- г) П'єра Абеляра;

Тема 4. Філософія епохи Відродження

1. Яка риса притаманна філософії Відродження?

- а) панлогізм;
- б) пантеїзм;
- в) схоластичність;
- г) софізм.

2. Який філософ жив і творив в епоху Ренесансу?

- а) М. Кузанський;
- б) Ж. Руссо;
- в) І. Кант;
- г) Ф. Бекон.

3. Філософське вчення, що максимально зближує Бога і природу, на-зивається:

- а) деїзм;
- б) пантеїзм;
- в) дуалізм;
- г) сотеріологізм.

4. Виберіть із запропонованих варіантів епоху, яка відновила ідеали античності:

- а) Просвітництво;
- б) Реформація;
- в) Модернізм;
- г) Ренесанс.

5. В якій європейській країні виникає рух Відродження?

- а) Німеччині;
- б) Нідерландах;
- в) Франції;
- г) Італії.

6. Історичні рамки епохи Відродження:

- а) XVI–XVII ст.;
- б) XIV–XVI ст.;
- в) XV–XVI ст.;
- г) XIV–XV ст.

7. Філософське мислення епохи Відродження характеризується як:

- а) антропоцентризм;
- б) індивідуалізм;
- в) технократизм;
- г) космоцентризм.

8. Гуманізм – це:

- а) сентиментальність, доброта;
- б) невідкупність, безстрашність і боротьба проти нелюдяності;
- в) людинолюбство, повага до особистої гідності людини;
- г) всі варіанти вірні.

9. Пантеїзм – це:

- а) визнання розуму головним знаряддям пізнання;
- б) всебожжя, визнання присутності Бога у всій природі;
- в) визнання первинності матерії стосовно свідомості;
- г) уміння людини знаходити приховане значення предмета, тексту тощо.

10. Секуляризація – це:

- а) аналіз походження слів;
- б) з'ясування морального сенсу життя;
- в) звільнення світського життя від релігії;
- г) з'ясування ходу думок людини.

11. Гуманісти піддали критиці:

- а) праці «отців Церкви»;
- б) християнське віровчення загалом;
- в) схоластику;
- г) вчення томізму.

12. Вкажіть особливість ренесансної натурфілософії:

- а) пантеїзм;
- б) плюралізм;
- в) дуалізм;
- г) атеїзм.

13. Яка ідея філософії Відродження поставила людину у центр світо-будови?

- а) гуманізму;
- б) антропоцентризму;
- в) антисхоластики;
- г) естетичного розуміння дійсності.

14. Назвіть відомий твір Миколи Кузанського:

- а) «Про причину, початок і єдине»;
- б) «Про вчене незнання»;

- в) «Про нескінченність Всесвіту і світів»;
- г) «Про природу».

15. Філософія природи Дж. Бруно – це:

- а) дуалізм;
- б) креаціонізм;
- в) пантеїзм;
- г) деїзм.

16. Яку позицію виражає теза Дж. Бруно, що природа є не що інше як Бог у речах?

- а) пантеїзму;
- б) атеїзму;
- в) деїзму;
- г) панлогізму.

17. Визначте натурфілософа епохи Відродження:

- а) М. Кузанський;
- б) П. делла Мірандола;
- в) Н. Макіавеллі;
- г) Ф. Петрарка.

18. Хто з філософів Відродження представляв гуманістичний напрям?

- а) Н. Макіавеллі;
- б) Дж. Бруно;
- в) Ф. Петрарка;
- г) М. Кузанський.

19. Т. Мор і Т. Кампанелла є представниками:

- а) неоплатонізму;
- б) політичної філософії;
- в) натурфілософії;
- г) утопічного соціалізму.

20. В якій праці Н. Макіавеллі здійснив обґрунтування світської держави?

- а) трактат «Державець»;
- б) трактат «Левіафан»;
- в) діалог «Держава»;
- г) утопія «Місто Сонця»;

21. Родоначальником ідеології гуманізму був:

- а) Л. да Вінчі;
- б) Ф. Петрарка;
- в) М. Фічіно;
- г) Е. Роттердамський.

22. Еразм Роттердамський написав працю:

- а) «Державець»;
- б) «Досліди»;
- в) «Держава»;
- г) «Похвала глупству».

23. Гуманісти епохи Відродження стверджували, що:

- а) «немає істоти нещаднішої за людину»;
- б) «мета виправдовує засоби»;
- в) «чудо велике є людина»;
- г) «буття Бога може бути доведене».

24. Яка провідна тема філософських пошуків епохи Відродження?

- а) гуманізм;
- б) теоцентризм;
- в) метафізика;
- г) епістемологія.

25. Пантеїстичні ідеї притаманні філософським системам:

- а) Т. Кампанелли;
- б) М. Кузанського;
- в) Н. Макіавеллі;
- г) Т. Мора.

26. Натурфілософія Дж. Бруно сформована під впливом:

- а) геліоцентричної системи;
- б) геоцентричної системи;
- в) канонічно-церковного вчення;
- г) космоцентричної системи.

27. Головна риса філософії Відродження:

- а) кордоцентризм;
- б) антропоцентризм;
- в) теоцентризм;
- г) космоцентризм.

28. Про острів Утопію розповів:

- а) М. Монтень;
- б) Е. Роттердамський;
- в) Т. Мор;
- г) Н. Макіавеллі.

29. Кому належать слова «Спалити – не значить спростувати»?

- а) Ф. Петрарці;
- б) Дж. Бруно;

- в) Т. Кампанеллі;
- г) Н. Макіавеллі.

30. Ідеологами протестантизму були:

- а) М. Лютер і Ж. Кальвін;
- б) Ф. Вольтер і Ж.-Ж. Руссо;
- в) Т. Мор і Т. Кампанелла;
- г) М. Кузанський і Г. Галілей.

31. Ідейні погляди Дж. Бруно можна віднести до:

- а) волюнтаризму;
- б) політеїзму;
- в) пантеїзму;
- г) панлогізму.

32. Уявлення про Бога як безособове начало, яке злите зі всім Всесвітом, називається:

- а) політеїзм;
- б) аскетизм;
- в) деїзм;
- г) пантеїзм.

33. Хто з філософів Відродження представляє утопічний соціалізм?

- а) Т. Кампанелла;
- б) М. Кузанський;
- в) Л. да Вінчі;
- г) Ф. Петрарка.

34. Визначте філософа епохи Відродження, погляди якого відносять до утопічного соціалізму:

- а) Дж. Бруно;
- б) Т. Мор;
- в) М. Монтень;
- г) Л. Валла.

35. Крилатий вираз «Мета виправдовує засоби» належить:

- а) М. Коперніку;
- б) Н. Макіавеллі;
- в) Г. Галілею;
- г) Е. Роттердамському.

36. Відомим соціальним філософом епохи Відродження був:

- а) Н. Макіавеллі;
- б) М. Лютер;
- в) Ж. Кальвін;
- г) Г. Галілей.

37. «Королем гуманізму» вважають:

- а) М. Фічіно;
- б) Т. Мора;
- в) Е. Роттердамського;
- г) Л. Валла.

38. Як називав своє вчення Е. Роттердамський?

- а) «Апологія насолоди»;
- б) «Природна релігія»;
- в) «Всезагальна релігія»;
- г) «Філософія Христа».

39. Як Т. Мор назвав свою працю про ідеальний державний устрій?

- а) «Місто Сонця»;
- б) «Про свободу волі»;
- в) «Утопія»;
- г) «Про дух Законів».

40. Який вираз належить Н. Макіавеллі?

- а) «Полюби Бога всім серцем своїм і всією душею своєю – і роби, що хочеш»;
- б) «Я мислю, значить, я існую»;
- в) «Розумію, щоб вірити»;
- г) «В основі людської діяльності лежить “інтерес”».

41. М. Копернік є творцем:

- а) геліоцентричної картини світу;
- б) геоцентричної картини світу;
- в) космоцентричної картини світу;
- г) синергетичної картини світу.

42. Філософ епохи Відродження, католицький кардинал, автор праці «Про вчене незнання»:

- а) Г. Галілей;
- б) Дж. Бруно;
- в) М. Кузанський;
- г) Е. Роттердамський.

43. Що має на увазі Е. Роттердамський, пишучи: «Без мене ніяке сус-пільство, ніякі житейські зв'язки не були би приємними і міцними»?

- а) розум;
- б) лестощі;
- в) самолюбство;
- г) безглуздість.

44. Хто з філософів Відродження був скептиком?

- а) М. Монтень;
- б) М. Кузанський;
- в) Дж. Бруно;
- г) М. Фічіно.

45. Як називається епоха відновлення античності в Європі?

- а) Просвітництво;
- б) Відродження;
- в) Новий час;
- г) Середні віки.

46. Визначте основний об'єкт дослідження, міру речей та відношень в епоху Відродження:

- а) Бог;
- б) космос;
- в) людина;
- г) природа.

47. Яка світська світоглядна позиція епохи Відродження протистояла схоластиці і духовному пануванню Церкви?

- а) природоцентризм;
- б) кордоцентризм;
- в) естетизм;
- г) гуманізм.

48. Хто автор твору «Промова про свободу і гідність людини»?

- а) Ніколо Макіавеллі;
- б) Піко делла Мірандола;
- в) Ансельм Кентерберійський;
- г) Мішель Монтень.

49. Положення про нескінченність Всесвіту у часі та просторі, про злиття Бога і природи обґрунтував:

- а) Ф. Петрарка;
- б) Дж. Бруно;
- в) К. Птолемеєм;
- г) Г. Галілей.

50. Італійський поет, автор сонетів про Лауру, засновник гуманізму, критик схоластики:

- а) Франческо Петрарка;
- б) Марсіліо Фічіно;
- в) Джованні Бокаччо;
- г) Данте Аліг'єрі.

Тема 5. Філософія Нового часу (XVII–XVIII ст.)

1. Яка примара людського розуму, за Ф. Беконом, стоїть на заваді досягнення істини?

- а) віри;
- б) печери;
- в) ідеології;
- г) авторитету.

2. У праці «Роздуми про метод» Р. Декарт наводить правило для досягнення істинного знання. Виберіть його із запропонованих:

- а) в розрахунках дотримуватись міри, розуміючи, що в будь-якому випадку всього не передбачити;
- б) фіксувати спостереження за допомогою певних систем позначення, прийнятих у науці;
- в) звільнити розум від оман, які затіняють або заважають пізнанню;
- г) свої ідеї розташовувати у певній послідовності, починаючи з простих, просуваючись, ніби сходишками до більш складних.

3. Назвіть представника філософії Нового часу:

- а) Піфагор;
- б) Ф. Бекон;
- в) Д. Дідро;
- г) К. Тертуліан.

4. Характерною рисою філософії Р. Декарта є:

- а) механіцизм;
- б) атеїзм;
- в) сенсуалізм;
- г) волюнтаризм.

5. Хто був родоначальником емпіризму як філософського напрямку Нового часу?

- а) Джон Локк;
- б) Френсіс Бекон;
- в) Рене Декарт;
- г) Томас Гоббс.

6. Хто вважав, що свідомість новонародженої людини є «чистою дошкою»?

- а) Дж. Локк;
- б) Дж. Берклі;
- в) Б. Спіноза;
- г) Р. Декарт.

7. Яка картина світу лежить в основі філософських систем французьких просвітителів Нового часу?

- а) релігійна;
- б) релятивістська;
- в) механічна;
- г) міфологічна.

8. Хто із вказаних філософів стояв на позиціях раціоналізму?

- а) Р. Декарт;
- б) Дж. Локк;
- в) Ф. Бекон;
- г) Т. Гоббс.

9. Характерною рисою філософії Нового часу була:

- а) логічність;
- б) примат віри над розумом;
- в) антропологізм;
- г) науковість.

10. Головною проблемою філософії Нового часу була проблема:

- а) відношення матеріального та ідеального;
- б) пошуку методу наукового пізнання;
- в) людини;
- г) Бога.

11. Хто з філософів Нового часу є автором афоризму «Знання – це си-ла»?

- а) Т. Гоббс;
- б) Р. Декарт;
- в) Ф. Бекон;
- г) Д. Локк.

12. Назвіть філософський напрям, прихильники якого вважали, що в інтелекті немає нічого, чого не було б у відчуттях:

- а) емпіризм;
- б) раціоналізм;
- в) ірраціоналізм;
- г) скептицизм.

13. Справжнім шляхом пізнання, на думку Ф. Бекона, є шлях:

- а) павука;
- б) мурахи;
- в) бджоли;
- г) всі відповіді правильні.

14. Кому належить вислів «Я мислю – відповідно, я існую»?

- а) Д. Берклі;
- б) Ф. Бекону;
- в) Б. Спінозі;
- г) Р. Декарту.

15. Що є джерелом знання з точки зору раціоналізму?

- а) джерело пізнання світу становлять апріорні категорії розсудку;
- б) джерелом пізнання є розум та відчуття;
- в) єдиним джерелом пізнання є досвід;
- г) джерелом пізнання є розум.

16. Хто з філософів Нового часу вважав людину єдністю двох субстанцій – тіла та духу?

- а) П. Гольбах;
- б) Р. Декарт;
- в) Д. Дідро;
- г) Ж.-Ж. Руссо.

17. Головним атрибутом матерії, на думку Р. Декарта, є:

- а) протяжність;
- б) вічність;
- в) мінливість;
- г) дискретність.

18. Як називається вчення, яке визнає Бога як творця природи, її законів та руху, але заперечує втручання Бога у природні процеси після акту творіння?

- а) атеїзм;
- б) політеїзм;
- в) теїзм;
- г) деїзм.

19. Представниками емпіризму у філософії Нового часу були:

- а) П. Гассенді, П. Бейль, Н. Мальбраш;
- б) Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах;
- в) Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц;
- г) Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк.

20. Визначте автора твору «Людина-машина»:

- а) Ламетрі;
- б) Руссо;
- в) Гельвецій;
- г) Дідро.

21. Метод Ф. Бекона:

- а) дедукція;
- б) діалектика;
- в) індукція;
- г) метафізика.

22. Хто з філософів Нового часу заперечував об'єктивне існування ма-терії?

- а) Т. Гоббс;
- б) Д. Берклі;
- в) Г. Лейбніц;
- г) Б. Спіноза.

23. Хто автор праці «Новий органон»?

- а) Дж. Локк;
- б) Б. Спіноза;
- в) Аристотель;
- г) Ф. Бекон.

24. Емпіризм виводить все пізнання із:

- а) почуттєвого досвіду;
- б) чуттєвого уявлення;
- в) чуттєвого сприйняття;
- г) чуттєвого досвіду.

25. Який напрям у філософії вважає розум основою пізнання людини?

- а) раціоналізм;
- б) ірраціоналізм;
- в) сенсуалізм;
- г) релятивізм.

26. Безпосереднє вбачання істини розумом Р. Декарт називав:

- а) дедукцією;
- б) індукцією;
- в) інтуїцією;
- г) прозрінням.

27. Філософське вчення про всезагальну одухотвореність матерії на-зивається:

- а) анімізм;
- б) гілозоїзм;
- в) спіритуалізм;
- г) фетишизм.

28. Французький філософ Нового часу, засновник алгебри та геометрії:

- а) Р. Декарт;
- б) Б. Паскаль;

- в) Д. Дідро;
- г) Г. Лейбніц.

29. Французькі філософи-просвітителі вважали, що:

- а) суспільство неухильно рухається по шляху, що веде до заснованого на законі та розумі порядку;
- б) єдність світу визначається не Божественним началом, а розвитком людського розуму;
- в) критеріями прогресу виступають розвиток розуму, науки, культури, просвітництво народу;
- г) всі варіанти вірні.

30. Хто з філософів вважав основою буття «монади»?

- а) Г. Лейбніц;
- б) Б. Спіноза;
- в) Д. Берклі;
- г) Т. Гоббс.

31. Центральним поняттям онтології Р. Декарта є:

- а) матерія;
- б) субстанція;
- в) монада;
- г) апейрон.

32. Кому з філософів Нового часу належить ідея поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову?

- а) Ф. Бекону;
- б) Д. Локку;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Т. Гоббсу.

33. Кого з філософів Нового часу вважають «великим скептиком»?

- а) Д. Дідро;
- б) І. Канта;
- в) Д. Юма;
- г) Р. Декарта.

34. Назвіть філософа, який сформулював теорію держави на основі суспільного договору:

- а) Д. Юм;
- б) Р. Декарт;
- в) Т. Гоббс;
- г) Ж. Ламетрі.

35. Кому належить крилатий вираз «війна всіх проти всіх»?

- а) Т. Гоббсу;
- б) Д. Локку;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Д. Юму.

36. Хто автор виразу «людина людині – вовк»?

- а) К. Гельвецій;
- б) Ф. Вольтер;
- в) Н. Макіавеллі;
- г) Т. Гоббс.

37. Родоначальником лібералізму у філософії Нового часу був:

- а) Б. Мандевіль;
- б) Дж. Локк;
- в) Б. Спіноза;
- г) Ф. Бекон.

38. Ф. Бекон – основоположник:

- а) концептуалізму;
- б) номіналізму;
- в) реалізму;
- г) емпіризму.

39. Філософ Нового часу, адвокат, державний діяч та природодослідник:

- а) Ф. Бекон;
- б) Р. Декарт;
- в) Д. Берклі;
- г) Б. Спіноза.

40. «Чистою дошкою» Джон Локк називав:

- а) людське тіло;
- б) людську душу;
- в) космічний розум;
- г) суспільство.

41. Філософ-просвітитель, який розробляв проблему «культура – цивілізація»:

- а) Ф. Вольтер;
- б) Ж.-Ж. Руссо;
- в) Д. Дідро;
- г) К. Гельвецій.

42. Д. Локк вважав, що свобода людини:

- а) абсолютна і ніким не контрольована;
- б) відносна і залежить від умов життя людини;

- в) обмежена свободою інших людей;
- г) обмежена силою держави.

43. Ф. Вольтер вважав людину істотою:

- а) природною;
- б) політичною;
- в) суспільною;
- г) біосоціальною.

44. Філософія Дж. Берклі:

- а) дуалістична;
- б) об'єктивно ідеалістична;
- в) суб'єктивно ідеалістична;
- г) матеріалістична.

45. Філософія Р. Декарта:

- а) дуалістична;
- б) матеріалістична;
- в) ідеалістична;
- г) соліпсична.

46. Хто автор крилатого виразу «Існувати – значить бути сприйня-тим»?

- а) Р. Декарт;
- б) Т. Гоббс;
- в) Б. Спіноза;
- г) Дж. Берклі.

47. Як називається філософський напрям, який розвивав ідеї Р. Декарта?

- а) сенсуалізм;
- б) картезіанство;
- в) концептуалізм;
- г) реалізм.

48. Вихідним принципом філософування Р. Декарта був:

- а) діалектика;
- б) сумнів;
- в) інтуїція;
- г) експеримент.

49. На думку Т. Гоббса, «природний стан» – це:

- а) любов до ближнього;
- б) боротьба проти несправедливості;
- в) рівновага любові та ненависті;
- г) війна всіх проти всіх.

50. Хто автор філософського твору «Левіафан»?

- а) Т. Гоббс;
- б) Ж.-Ж. Руссо;
- в) К. Гельвецій;
- г) Д. Дідро.

Тема 6. Німецька класична філософія

1. Вкажіть чинник, який не репрезентує німецьку класичну філософію:

- а) раціоналізм;
- б) діалектика;
- в) пізнавальний оптимізм;
- г) гілозоїзм.

2. Яка ідея І. Канта є революційною у гносеології?

- а) пізнання є спогляданням об'єкта;
- б) розсудок сам конструює предмет відповідно до апріорних форм мислення;
- в) матеріалістичне розуміння історії;
- г) наші знання повинні узгоджуватися з предметами.

3. Виберіть характерну ознаку філософії Г. Гегеля:

- а) суб'єктивний ідеалізм;
- б) дуалізм;
- в) спекулятивність;
- г) антропологізм.

4. Вкажіть працю, що не належить І. Канту:

- а) «Критика інструментального розуму»;
- б) «Критика здатності судження»;
- в) «Критика чистого розуму»;
- г) «Загальна природна історія і теорія неба».

5. Яка ідея належить І. Канту?

- а) про принципову можливість пізнання сутності речей;
- б) про вроджені ідеї;
- в) про двоїсту істину;
- г) про апіорність наших знань.

6. Яка праця належить Ф. Шеллінгу?

- а) «Критика практичного розуму»;
- б) «Нова Атлантида»;
- в) «Система трансцендентального ідеалізму»;
- г) «Мислі о еволюції в історії людства».

7. В історію філософії Л. Фейербах увійшов як філософ, який створив вчення про:

- а) людину;
- б) географічний детермінізм;
- в) діалектику;
- г) еволюцію.

8. Яке із вказаних положень не належить до трьох основоположень, що становлять основу філософії Й. Фіхте?

- а) «не-Я покладає Я»;
- б) «Я покладає самого себе і не-Я»
- в) «Я покладає Я»;
- г) «Я покладає не-Я».

9. Яка риса не притаманна філософії Й. Фіхте?

- а) суб'єктивний ідеалізм;
- б) активність суб'єкта;
- в) натурфілософія;
- г) вчення про боротьбу протилежностей.

10. До філософської спадщини Й. Фіхте не входить праця:

- а) «Науковчення»;
- б) «Призначення людини»;
- в) «Факти свідомості»;
- г) «Про вчене незнання».

11. Для філософії Ф. Шеллінга не характерні такі риси:

- а) «філософія тотожності»;
- б) натурфілософія;
- в) об'єктивний ідеалізм;
- г) суб'єктивний ідеалізм.

12. Філософії Ф. Шеллінга не притаманні такі ознаки:

- а) натурфілософія та ідея розвитку;
- б) філософія одкровення;
- в) філософія мистецтва;
- г) філософія людини.

13. До характерних ознак німецької класичної філософії не відносять:

- а) історизм;
- б) подолання метафізики;
- в) активність суб'єкта;
- г) механіцизм.

14. Натурфілософія Ф. Шеллінга була об'єднана з:

- а) логікою;
- б) діалектикою;
- в) трансцендентальною філософією;
- г) феноменологією.

15. Хто із наведених філософів є представником німецької класичної філософії?

- а) О. Конт;
- б) Б. Спіноза;
- в) П. Фейєрабенд;
- г) І. Кант.

16. Німецька класична філософія представлена такими мислителями:

- а) А. Шопенгауер;
- б) Й. Фіхте;
- в) Дж. Локк;
- г) Ж.-П. Сартр.

17. Яка ідея І. Канта відноситься до «докритичного» періоду?

- а) про виникнення Сонячної системи з газових туманностей;
- б) про вроджені ідеї;
- в) про двоїсту істину;
- г) про збіг протилежностей (максими і мініми).

18. Яка ідея І. Канта належить до «критичного» періоду?

- а) про сублімації;
- б) про вроджені ідеї;
- в) теорія двоїстої істини;
- г) апріорності наших знань.

19. Вкажіть ідею, яка належить І. Канту:

- а) про стохастичність;
- б) про вроджені ідеї;
- в) про принципову неможливість пізнання сутності речей;
- г) про ідоли людського роду.

20. Головне гасло «докритичного» періоду І. Канта:

- а) дайте мені рух, і я з нього побудую світ;
- б) дайте матерію і рух, і я з них побудую світ;
- в) дайте мені матерію, і я з неї побудую світ;
- г) дайте мені ідею, і я з неї побудую світ.

21. У чому суть «коперніканського перевороту», здійсненого І. Кантом?

- а) навернення проблематики філософствування з природничої до антропологічної;

- б) пізнання є споглядання об'єкта;
- в) джерелом знання є пригадування душі;
- г) наші знання повинні узгоджуватися з предметами.

22. Суть «коперніканського перевороту», здійсненого І. Кантом, полягає:

- а) у залежності пізнання від методу пізнання;
- б) у тому, що пізнання є споглядання об'єкта;
- в) у залежності пізнання від суб'єкта;
- г) у тому, що наші знання повинні узгоджуватися з предметами.

23. «Коперніканський переворот», здійснений І. Кантом у гносеології, полягає у тому, що:

- а) наші знання повинні узгоджуватися з предметами;
- б) пізнання є споглядання об'єкта;
- в) тріадичність пізнавального процесу;
- г) пізнання є конструювання предмета.

24. Суть кантівського «коперніканського перевороту» полягає:

- а) у наявності теоретичного розуму;
- б) у перетворенні людини на висхідну проблему філософських роздумів;
- в) у космологічному доведенні існування Бога;
- г) у тому, що в ході пізнання думка йде від об'єкта до суб'єкта.

25. У гносеології І. Кант здійснив «коперніканський переворот». Яка ідея І. Канта є революційною?

- а) предмети повинні узгоджуватися з нашими знаннями;
- б) тотожність предмета і предиката;
- в) наші знання повинні узгоджуватися з предметами;
- г) пізнання є споглядання об'єкта.

26. Яка теза стосується «коперніканського перевороту» здійсненого І. Кантом у гносеології?

- а) про непізнаваність речей;
- б) розсудок сам конструює предмет відповідно до апіорних форм мислення;
- в) пізнання є споглядання об'єкта;
- г) наші знання повинні узгоджуватися з предметами.

27. Яка ідея І. Канта є революційною у гносеології?

- а) пізнання є споглядання об'єкта;
- б) джерелом знань є досвід;
- в) ми можемо пізнати лише те, що самі сконструювали;
- г) наші знання повинні узгоджуватися з предметами.

28. Яке питання відсутнє у філософії І. Канта?

- а) на що я можу сподіватись?

- б) що таке світ?
- в) що я можу знати?
- г) що таке людина?

29. Яка праця не належить Ф. Шеллінгу?

- а) «Філософські роздуми натураліста»;
- б) «Про світову душу»;
- в) «Вступ до нарису системи натурфілософії»;
- г) «Система трансцендентального ідеалізму».

30. Філософія пізнього Ф. Шеллінга орієнтувалася на:

- а) діалектику;
- б) логіку;
- в) теологію;
- г) феноменологію.

31. Філософію Г. Гегеля критикували за:

- а) розвиток сталості;
- б) конформізм;
- в) стихійний ідеалізм;
- г) спекулятивність.

32. У своїх «Критиках...» І. Кант не розвинув учення:

- а) естетичне;
- б) гносеологічне;
- в) праксеологічне;
- д) етичне.

33. Вкажіть працю, яку не написав Г. Гегель:

- а) «Філософія природи»;
- б) «Філософія права»;
- в) «Філософія волі»;
- г) «Феноменологія духу».

34. Г. Гегель не сформулював закон:

- а) заперечення заперечення;
- б) взаємного переходу кількісних і якісних змін;
- в) єдності і боротьби протилежностей;
- г) конвергенції.

35. Л. Фейєрбах не створив вчення про:

- а) надлюдину;
- б) природу;
- в) релігію;
- г) людину.

36. Яка праця не належить Л. Фейєрбаху?

- а) «Основні положення філософії майбутнього»;
- б) «Сутність християнства»;
- в) «Думки про смерть та безсмертя»;
- г) «Антихристиянин».

37. Гносеологія І. Канта не містить:

- а) трансцендентальну метафізику;
- б) трансцендентальну аналітику;
- в) трансцендентальну діалектику;
- г) трансцендентальну логіку.

38. Аперцепція у І. Канта означає:

- а) впізнавання, встановлення тотожності відтворених уявлень з явищами, завдяки яким вони дані;
- б) відтворення уявлень у пам'яті;
- в) зведення багатообразного (багатоманітного) змісту споглядання в єдиний образ;
- г) відтворення сприйняттів у пам'яті.

39. До таблиці категорій, поданої І. Кантом, не входить категорія:

- а) якості;
- б) кількості;
- в) дедукції;
- г) модальності.

40. За І. Кантом, в основі понять лежать:

- а) факти;
- б) категорії;
- в) образи;
- г) схеми.

41. Який із світів, за І. Кантом, не є жорстко детермінованим?

- а) фізичний;
- б) духовний;
- в) потойбічний;
- г) інтелігібельний.

42. Яку віру, за І. Кантом, ніщо не може похитнути?

- а) прагматичну;
- б) моральну;
- в) доктринальну;
- г) наукову.

43. Один із постулатів практичного розуму, за І. Кантом, вимагає:

- а) існування Бога;
- б) безсмертності душі людини;
- в) повної автономії людської волі;
- г) наявності причинних зв'язків між явищами.

44. Які рівні пізнання виділяє І. Кант?

- а) підсвідомий, свідомий, надсвідомий;
- б) інтуїтивний, ірраціональний, вольовий;
- в) чуттєвий, розсудковий, розумовий;
- г) етичний, естетичний, телеологічний.

45. Вкажіть апіорні форми пізнання за І. Кантом:

- а) аксіоми, гіпотези, закони;
- б) поняття, судження, умовиводи;
- в) теза, антитеза, синтез;
- г) простір, час, категорії, ідеї.

46. В «Евдемонізмі» викладено фейєрбахівське розуміння теорії:

- а) всесвітньої історії;
- б) щастя;
- в) державного устрою;
- г) виникнення Всесвіту.

47. Який різновид віри відсутній у філософії І. Канта?

- а) моральна;
- б) доктринальна;
- в) парадигмальна;
- г) прагматична.

48. Вихідним положенням Л. Фейєрбаха є теза:

- а) антропологія є теологія;
- б) теологія є антропологія;
- в) метафізика є антропологія;
- г) теологія є метафізика.

49. Третє основоположення Й. Фіхте відіграє роль:

- а) тези;
- б) антитези;
- в) синтезу;
- г) всезагального «Я», яке утверджує себе.

50. Яка риса не притаманна філософії І. Канта?

- а) гностицизм;
- б) дуалізм;

- в) агностицизм;
- г) апріоризм.

Тема 7. Сучасна зарубіжна філософія

1. Який із вказаних філософських напрямків відносяться до сучасної філософії?
 - а) скептицизм;
 - б) томізм;
 - в) концептуалізм;
 - г) екзистенціалізм.

2. Визначте особливість позитивізму:
 - а) ігнорування емпіричних даних наук;
 - б) сцієнтизм;
 - в) орієнтація на проблеми людини;
 - г) орієнтація на віру.

3. Назвіть течію, що репрезентує ірраціональну філософію ХХ ст.:
 - а) фрейдизм;
 - б) неотомізм;
 - в) неопозитивізм;
 - г) неомарксизм.

4. Утилітарний підхід до світу характерний для:
 - а) герменевтики;
 - б) прагматизму;
 - в) позитивізму;
 - г) екзистенціалізму.

5. К. Маркс обґрунтував ідею:
 - а) абсолютного Духу;
 - б) категоричного імперативу;
 - в) волюнтаризму;
 - г) матеріалістичного розуміння історії.

6. К. Маркс вважав, що в основі розвитку суспільства лежить розви-ток:
 - а) продуктивних сил;
 - б) свідомості;
 - в) світового історичного процесу;
 - г) взаємодії Бога та природи.

7. Гравітація, магнетизм, інтенція тварин до самозбереження, статевий інстинкт та афекти людей – все це, згідно з А. Шопенгауером, є проявом:
 - а) природи;
 - б) Бога;

- в) волі;
- г) розуму.

8. А. Шопенгауер вважав, що в принципі життя людей – це:

- а) доля радості та прогресу;
- б) сіре та безлике «життя комахи»;
- в) подоба маятника – від безтурботного щастя до болю і страждань, і на-впаки;
- г) ланцюг тривоги, розчарувань та мук.

9. На переконання А. Шопенгауера, людська історія – це:

- а) прогресивний рух до суспільства всезагального благоденства;
- б) неминуче наближення Страшного Суду;
- в) безглузде сплетіння подій;
- г) непередбачувана гра випадковості, яка відображає внутрішню закономірність.

10. Психологічне поняття, яке визначило філософську антропологію С. К'єркегора:

- а) страх;
- б) любов;
- в) заздрість;
- г) радість.

11. Основна ідея філософії С. К'єркегора:

- а) реально існують тільки універсальні явища – рід, клас, держава, суспільство, а окремі індивіди безликі, анонімні та неістинні;
- б) людина – унікальна індивідуальність, і чим більше вона вдосконалюється, тим більше приносить користі суспільству та покращує його;
- в) духовний індивід, одинична людина протистоїть соціальному середовищу та вдосконалюється всупереч йому і його законам;
- г) основна антропологічна одиниця – народ, який проявляє свої можливості, таланти і діяльні здібності в окремих індивідах.

12. С. К'єркегор розглядав три стадії в розвитку та існуванні Одиничного:

- а) гносеологічна – естетична – релігійна;
- б) естетична – етична – релігійна;
- в) гносеологічна – етична – естетична;
- г) естетична – етична – гносеологічна.

13. Виберіть із запропонованих варіантів один з етапів розвитку позитивізму:

- а) трансценденталізм;
- б) емпіріокритицизм;
- в) картезіанство;
- г) неотомізм.

14. Виберіть правильне завершення фрази О. Конта «Знати, щоб пе-редбачити, і передбачити, щоб ...»:

- а) розпізнати;
- б) не помилитися;
- в) бути здатним зробити;
- г) зробити умовивід.

15. О. Конт вважав, що у всіх наукових дослідженнях необхідно прагнути до заміни слова «чому?» словом...:

- а) що?
- б) навіщо?
- в) скільки?
- г) як?

16. На думку О. Конта, розвиток суспільства проходить послідовно три стадії або стани людського духу:

- а) теологічну – метафізичну – позитивну;
- б) релігійну – позитивну – натуралістичну;
- в) міфологічну – філософську – позитивну;
- г) філософську – позитивну – релігійну.

17. До класифікації наук О. Конт ввів назву нової науки, яка, на його думку, замінить політекономію, правознавство і етику:

- а) менеджмент;
- б) епістемологія;
- в) соціологія;
- г) синергетика.

18. Соціальним принципом О. Конта була формула:

- а) жити для інших;
- б) жити для себе;
- в) жити, щоб жити;
- г) жити в ім'я справи.

19. З точки зору представників емпіріокритицизму, завдання філософії полягає в:

- а) створенні цілісної картини світу;
- б) «очищенні» досвіду в науковому знанні від сторонніх уявлень;
- в) виробленні відповідей на «вічні» питання людства;
- г) узагальненні досягнень природничих наук.

20. «Філософія життя» – це філософська течія, яка зосереджена на:

- а) повноті переживань у внутрішньому духовному житті людини;
- б) спогляданні нескінченних змін у природі та суспільстві;
- в) створенні наукових теорій та систем;
- г) формулюванні основних моральних законів.

21. Основним поняттям філософії Ф. Ніцше є:

- а) Абсолютна воля;
- б) воля до життя;
- в) воля до влади;
- г) воля як життєвий порив.

22. У сфері етики Ф. Ніцше висунув гасло переоцінки цінностей:

- а) «Будьте покірні як голуби і мудрі як змії»;
- б) «Горе слабкому»;
- в) «Людина людині – Бог»;
- г) «Людина – звучить гордо».

23. Кого Ф. Ніцше характеризував як поблажливого, стриманого, ні-жного та доброзичливого до собі подібних, а стосовно інших – як хи-жого звіра:

- а) людину;
- б) надлюдину;
- в) постлюдину;
- г) транслюдину.

24. Для образу «надлюдини» Ф. Ніцше нехарактерне:

- а) визнання справедливості як нерівності «сильних» і «слабких»;
- б) формування у результаті розвитку всіх європейських народів, а не однієї окремої нації;
- в) здатність до переоцінки цінностей;
- г) повернення до істинної, першопочаткової християнської моралі.

25. М. Гайдеггер і Ж.-П. Сартр вважали, що буття людини, яке спря-моване до ніщо – це:

- а) екзистенція;
- б) мислення;
- в) переживання;
- г) науковий факт.

26. Ж.-П. Сартр вважав, що свобода людини – це:

- а) недосяжна мрія;
- б) велике щастя;
- в) неминуче тяжке ярмо;
- г) завоювання цивілізації.

27. Ч. Пірс вважав істиною те, що:

- а) доведено;
- б) звично;
- в) корисно;
- г) незбагнено.

28. У філософії прагматизму наука розглядається як:

- а) система достовірних, доведених досвідом знань та фактів;
- б) колективна віра людей в уявлення своєї епохи;
- в) малоефективний засіб пізнання життя за допомогою аналітичного методу;
- г) процес отримання нових знань про природу і людину.

29. Згідно з Г. Гадамером, основне завдання філософії – це:

- а) тлумачення та осмислення текстів;
- б) зближення філософських роздумів з літературно-художньою творчістю;
- в) дослідження філософських письменних пам'яток;
- г) сучасна інтерпретація стародавніх ідей.

30. Згідно з екзистенціалізмом, сутність людини визначається:

- а) незбагненою долею;
- б) Божественним Провидінням;
- в) сукупністю виробничих відносин;
- г) власним вибором людини своєї мети.

31. Визначте представника некласичної філософії:

- а) Л. Фейєрбах;
- б) Ф. Енгельс;
- в) Ф. Ніцше;
- г) І. Кант.

32. Хто із цих філософів є представником некласичної філософії?

- а) А. Шопенгауер;
- б) К. Маркс;
- в) Г. Гегель;
- г) Ф. Шеллінг.

33. Виберіть базове поняття екзистенційної філософії:

- а) фальсифікація;
- б) абсурд;
- в) світова воля;
- г) антиномія.

34. Виберіть поняття екзистенціалізму:

- а) верифікація;
- б) «річ для нас»;
- в) погранична ситуація;
- г) автор.

35. Базовим поняттям герменевтики є:

- а) текст;
- б) екзистенція;

- в) енергія;
- г) світовий розум.

36. Опорним поняттям герменевтики є:

- а) теза;
- б) автор;
- в) свобода;
- г) тривога.

37. Виберіть поняття, яке є основним для герменевтичної філософії:

- а) вибір;
- б) абсолютна ідея;
- в) тлумачення;
- г) воля.

38. Опорним поняттям екзистенційної філософії є:

- а) вибір;
- б) свідомість;
- в) лібідо;
- г) есенція.

39. Для «філософії життя» базовою категорією виступає:

- а) суб'єкт;
- б) воля;
- в) енергія;
- г) відчуження.

40. Основним поняттям філософії Ф. Ніцше є:

- а) людина;
- б) інтенціональність;
- в) феномен;
- г) надлюдина.

41. Ірраціоналізм вважає основним способом пізнання:

- а) мислення;
- б) інтуїцію;
- в) інтелект;
- г) інтроспекцію.

42. Характерною рисою філософії постмодернізму є:

- а) заміна об'єктивної реальності знаково-символічними картинами світу;
- б) історичний оптимізм;
- в) раціоналізм;
- г) дослідження граничних основ буття.

43. Родоначальником ірраціоналістичної філософії вважають:

- а) С. К'єркегора;
- б) А. Бергсона;
- в) О. Конта;
- г) К. Маркса.

44. Як називається напрям у сучасній західній філософії, який обґрунтовує розуміння як метод пізнання?

- а) персоналізм;
- б) прагматизм;
- в) герменевтика;
- г) структуралізм.

45. Сучасна філософія тісно пов'язана з:

- а) політикою;
- б) ідеологією;
- в) наукою;
- г) мистецтвом.

46. Згідно з З. Фрейдом, «несвідоме» функціонує на основі:

- а) імпульсів, які надходять від свідомості;
- б) архетипів;
- в) інтелектуальної інтуїції;
- г) первинних потягів з метою отримання задоволення.

47. Згідно з Ж.-П. Сартром, свобода для людини є:

- а) великим щастям;
- б) недосяжною метою;
- в) неминучим тяжким випробуванням;
- г) завоюванням цивілізації.

48. Визначте напрям сучасної філософії, який вважає, що «філософія – це логіка науки»:

- а) екзистенціалізм;
- б) постмодернізм;
- в) герменевтика;
- г) неопозитивізм.

49. Вкажіть напрям сучасної західної філософії, що орієнтований на релігійний світогляд:

- а) структуралізм;
- б) неопозитивізм;
- в) неотомізм;
- г) екзистенціалізм.

50. З. Фрейд вважає, що основу людської психіки становить:

- а) «Я»;
- б) «Над-Я»;
- в) «Інший»;
- г) «Воно».

Тема 8. Українська філософія

1. Характерними рисами української філософської думки є:

- а) спекулятивність;
- б) кордоцентризм;
- в) абстрактність;
- г) панлогізм.

2. Хто із цих філософів належить до епохи українського Відродження:

- а) Юрій Дрогобич;
- б) митрополит Іларіон;
- в) Пантелеймон Куліш;
- г) Климент Смолятич.

3. Вкажіть твір, написаний Г. Сковородою:

- а) «Книга буття українського народу»;
- б) «Чорна рада»;
- в) «Алфавіт, або Бульвар світу»;
- г) «Хто такі українці і чого вони хочуть».

4. Хто з українських філософів належить до представників громадівського руху 70-х років ХІХ ст.?

- а) М. Драгоманов;
- б) В. Вернадський;
- в) Т. Шевченко;
- г) М. Грушевський.

5. Хто з українських мислителів належав до філософської діаспори ХХ ст.?

- а) О. Потебня;
- б) М. Грушевський;
- в) Д. Чижевський;
- г) П. Юркевич.

6. Який чинник відіграв значну роль у становленні вітчизняної філософської думки?

- а) кліматичні умови;
- б) розвиток науки;
- в) християнізація;
- г) система освіти.

7. Яку ідею розвинув Г. Сковорода у своїй філософії?

- а) сродної праці;
- б) механістичну;
- в) ейдосу;
- г) геополітики.

8. За Г. Сковородою, світ складається із:

- а) атмосфери, стратосфери і ноосфери;
- б) макрокосму, мікркосму і символічного світу;
- в) феноменів і ноуменів;
- г) біосфери, гідросфери і літосфери.

9. Яку ідею К. Маркса поділяв І. Франко?

- а) соціалізму;
- б) диктатури пролетаріату;
- в) інтернаціоналізму;
- г) німецької ідеології.

10. У вченні Г. Сковороди «мікркосм» і «макркосм» є аналогами понять:

- а) актуального і потенційного;
- б) душі і тіла;
- в) живого і неживого;
- г) людини і Всесвіту.

11. Яку ідею К. Маркса не поділяв І. Франко?

- а) пролетарського інтернаціоналізму;
- б) соціалізму;
- в) класової боротьби;
- г) критику ідеалізму.

12. Представником Кирило-Мефодіївського товариства не був:

- а) П. Куліш;
- б) Ф. Прокопович;
- в) М. Костомаров;
- г) Т. Шевченко.

13. Назвіть представника Кирило-Мефодіївського товариства:

- а) В. Липинський;
- б) Д. Чижевський;
- в) М. Гулак;
- г) В. Лесевич.

14. Які особливості української філософії?

- а) відтворює всі основні етапи розвитку європейської філософії;
- б) ідеологічна заангажованість всіх філософських систем;

- в) служниця теології;
- г) містить політичне забарвлення.

15. Характерна риса української філософії:

- а) антеїзм;
- б) раціоналізм;
- в) апріоризм;
- г) софізм.

16. Громадівський рух 70-х років XIX ст. з властивою йому потужною культуротворчою спрямованістю породив нову плеяду української інтелігенції, серед якої був:

- а) В. Вернадський;
- б) М. Грушевський;
- в) В. Антонович;
- г) Д. Донцов.

17. Значна роль у становленні української філософської думки належить:

- а) розвитку науки;
- б) кліматичним умовам;
- в) географічному розташуванню;
- г) розвиненій міфологічній системі слов'янських племен.

18. Кого називають українським Сократом?

- а) Ф. Прокоповича;
- б) Г. Сковороду;
- в) Ю. Дрогобича;
- г) П. Могилу.

19. На українську філософію неокласичного періоду мали значний вплив ідеї:

- а) ірраціоналізму;
- б) соціалізму;
- в) неокантіанства;
- г) марксизму.

20. Представником філософської школи «київського гуманізму» був:

- а) М. Бердяєв;
- б) П. Юркевич;
- в) М. Драгоманов;
- г) Д. Чижевський.

21. Помилковою є думка, що перший дослідник української філософії Д. Чижевський вважав смисловим стрижнем вітчизняної філософії:

- а) філософію серця;
- б) українську національну ідею;

- в) прагматизм;
- г) ідею Бога.

22. Вкажіть характерну для української філософії ознаку:

- а) антропологізм;
- б) трансцендентальність;
- в) скептицизм;
- г) атеїзм.

23. Хто з українських філософів заповів написати на своїй могилі: «Світ ловив мене, та не впіймав...»?

- а) Г. Сковорода;
- б) І. Франко;
- в) Т. Шевченко;
- г) Ф. Прокопович.

24. Визначте визначальну філософську проблему першого періоду в розвитку української філософії (доба Київської Русі):

- а) «Людина – Космос»;
- б) «Людина – Бог»;
- в) «Людина – Природа»;
- г) «Людина – Людина».

25. Визначте головну філософську проблему другого періоду в розвитку української філософії (XVI–XVIII ст.):

- а) «Людина – Людина»;
- б) «Людина – Природа»;
- в) «Людина – Всесвіт»;
- г) «Людина – Бог».

26. Визначте провідну філософську проблему третього періоду розвитку української філософії (XIX – перша половина XX ст.):

- а) «Людина – Природа»;
- б) «Людина – Бог»;
- в) «Людина – Цивілізація»;
- г) «Людина – Нація».

27. Поняття, яке розвивалось у філософських системах Г. Сковороди і П. Юркевича:

- а) серце;
- б) ідея;
- в) класова боротьба;
- г) свобода.

28. Що означає у філософії Г. Сковороди символічний світ?

- а) буквар;
- б) Біблія;
- в) культура;
- г) естетична свідомість.

29. Ідеологію українського національного радикалізму розробив:

- а) В. Вернадський;
- б) М. Грушевський;
- в) П. Куліш;
- г) Д. Донцов.

30. Некласичний період в історії філософської думки в Україні включає:

- а) український романтизм першої половини ХІХ ст., натуралістично-позитивістські ідеї другої половини ХІХ ст. і новітню українську філософію;
- б) філософію доби романтично-реформаційної ідеології ХVІ ст. ;
- в) філософію доби Київської Русі Х–ХІІІ ст.;
- г) філософію Києво-Могилянської академії, філософію українського Просвітництва та університетську філософію ХІХ ст.

31. Характерною ознакою української філософії є:

- а) соліпсизм;
- б) екзистенційна спрямованість;
- в) атеїстична проблематика;
- г) гедонізм.

32. За своєю проблематикою рання українська філософська думка тяжіла:

- а) до вибудовування абстрактно-теоретичних конструкцій;
- б) до морального повчання та життєвої настанови;
- в) до космоцентризму та натурфілософії;
- г) до містико-афористичної символіки.

33. Кому з давньоруських мислителів належить твір «Слово про закон і благодать»?

- а) К. Туровському;
- б) митрополиту Іларіону;
- в) К. Смолятичу;
- г) В. Мономаху.

34. Професійна філософія в Україні зароджується у:

- а) християнських братських школах;
- б) монастирських школах;
- в) Києво-Могилянській академії;
- г) університетах.

35. Професійна філософія вперше виникає в Україні у:

- а) Львівській братській школі;
- б) Луцькій братській школі;
- в) Острозькій колегії;
- г) Києво-Могилянському колегіумі.

36. Який навчальний заклад в Україні за своєю значущістю порівнювали з англійським Оксфордом та французькою Сорбонною?

- а) Острозьку академію;
- б) Київську духовну академію;
- в) Києво-Могилянську академію;
- г) Київський університет.

37. Вихідними складовими філософії Г. Сковороди були концепції про:

- а) споріднену працю як спосіб спасіння душі;
- б) три натури, світову антитетику та два світи;
- в) три світи, дві натури та життєве щастя;
- г) творення світу та світову антитетику.

38. Засновник української традиції «філософії серця»:

- а) Т. Шевченко;
- б) М. Драгоманов;
- в) Г. Сковорода;
- г) Д. Чижевський.

39. Серед філософських напрацювань Г. Сковороди немає вчення про:

- а) сродну працю;
- б) рівну нерівність;
- в) три світи та їх подвійну природу;
- г) ноосферу.

40. Це хибна думка, що Г. Сковорода:

- а) створив вчення про три світи;
- б) розвиває ідею «сродної праці»;
- в) започаткував традицію «філософії серця»;
- г) був матеріалістом.

41. Кордоцентризм – це:

- а) увага до внутрішнього світу людини;
- б) розуміння серця як основи пізнання світу;
- в) надання переваги розуму при пізнанні світу;
- г) надання переваги почуттям при пізнанні світу.

42. Хто з українських філософів досліджував проблему співвідношення мислення і мови?

- а) С. Яворський;
- б) О. Потебня;
- в) П. Юркевич;
- г) В. Вернадський.

43. Вчення про ноосферу було розроблене:

- а) В. Вернадським;
- б) Д. Чижевським;
- в) В. Винниченком;
- г) О. Гіляровим.

44. Хто з цих філософів продовжив традицію кордоцентризму?

- а) П. Юркевич;
- б) І. Франко;
- в) М. Драгоманов;
- г) В. Липинський.

45. На розвиток української філософії в період Київської Русі мали найбільший вплив:

- а) античний стоїцизм;
- б) софістика;
- в) античний гедонізм;
- г) вчення «отців Церкви».

46. Національна інтенція філософського мислення виявляється у:

- а) формі вияву філософської думки;
- б) методі дослідження;
- в) способі побудови філософського знання;
- г) відданості філософа національній ідеї.

47. До філософів Києво-Могилянської академії не належав:

- а) П. Могила;
- б) Ф. Прокопович;
- в) М. Смотрицький;
- г) Г. Кониський.

48. Яка ідея К. Маркса не була сприйнята І. Франком?

- а) раціоналізму;
- б) критики ідеалізму;
- в) соціалізму;
- г) класового підходу до історії розвитку суспільства.

49. Хто представник професорсько-академічного напрямку в українській філософії ХІХ ст.?

- а) О. Новицький;
- б) Г. Сковорода;
- в) Д. Донцов;
- г) Ю. Дрогобич.

50. Спільною рисою для філософії І. Франка і М. Драгоманова є:

- а) ірраціоналізм;
- б) ідеалізм;
- в) космополітизм;
- г) агностицизм.

Модуль II. Теорія філософії

Тема 9. Онтологія

1. Онтологія – це:

- а) вчення про всезагальну обумовленість явищ;
- б) вчення про сутність і природу науки;
- в) вчення про буття, його фундаментальні принципи;
- г) вчення про правильні форми мислення.

2. Що лежить в основі існування матерії?

- а) рух;
- б) апейрон;
- в) вода;
- г) механічні закони.

3. Ф. Енгельс у своїй праці «Діалектика природи» дає класифікацію форм руху матерії. Виберіть із наведених варіантів ту, яка є у Ф. Енгельса:

- а) планетарна;
- б) суб'єктивна;
- в) квантова;
- г) соціальна.

4. Визначте атрибутивну властивість руху:

- а) одновимірність;
- б) спосіб існування матерії;
- в) тримірність;
- г) циклічність.

5. Яке із запропонованих тверджень є істинним: «Онтологія – це наука про...»?

- а) буття як вільну, чисту діяльність абсолютного «Я»;
- б) буття, яке вважається першим, безпосереднім ступенем у сходженні ду-ху до самого себе;

- в) універсальні та всезагальні зв'язки, що існують у світі;
- г) першооснови буття.

6. Що характеризує простір як філософську категорію?

- а) одновимірність;
- б) чотиривимірність;
- в) багатовимірність;
- г) об'єктивність.

7. Матерії притаманна така властивість:

- а) інертність;
- б) непроникність;
- в) незнищуваність;
- г) сотвореність.

8. До основних форм буття належить:

- а) буття речей, процесів і явищ;
- б) буття несвідомого;
- в) буття економіки;
- г) буття політики.

9. Як називається онтологічне вчення, яке визнає основою світу одну субстанцію?

- а) реалізм;
- б) монізм;
- в) плюралізм;
- г) дуалізм.

10. Картина світу – це:

- а) географічний атлас світу;
- б) художній опис світу;
- в) природничонауковий опис світу;
- г) сукупність світоглядних знань про світ.

11. Як називається те, що існує само по собі та не залежить від будь-чого іншого?

- а) субстрат;
- б) речовина;
- в) субстанція;
- г) атрибут.

12. Хто вважав, що простір і час – це властивості не речей, а лише нашої свідомості?

- а) представники суб'єктивного ідеалізму;
- б) прихильники релятивізму;

- в) представники об'єктивного ідеалізму;
- г) прихильники соліпсизму.

13. Виберіть із наведених варіантів теорію, в якій реляційна концепція простору і часу знайшла своє підтвердження:

- а) Евклідова геометрія;
- б) класична механіка І. Ньютона;
- в) атомістичне вчення Демокріта;
- г) теорія відносності А. Ейнштейна.

14. Хто стверджує, що матерія існувала не завжди, а був такий момент, коли її не було зовсім?

- а) сциєнтисти;
- б) креаціоністи;
- в) спіритуалісти;
- г) індетерміністи.

15. Яка категорія служить для позначення тривалості існування та послідовності зміни станів матеріальних об'єктів?

- а) кількість;
- б) рух;
- в) розвиток;
- г) час.

16. В яку епоху було введено поняття «буття» і «небуття»?

- а) Середньовіч;
- б) Відродження;
- в) Античності;
- г) Нового часу.

17. Який напрям у філософії розглядає простір і час як форми людського споглядання?

- а) суб'єктивний ідеалізм;
- б) діалектичний матеріалізм;
- в) об'єктивний ідеалізм;
- г) емпіріокритицизм.

18. Для якої картини світу характерне циклічне уявлення про час?

- а) наукової;
- б) міфологічної;
- в) християнської;
- г) естетичної.

19. Філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, яка існує незалежно від свідомості та відображається в ній, – це:

- а) субстанція;
- б) буття;
- в) природа;
- г) матерія.

20. Що охоплює категорія буття?

- а) суб'єктивну реальність;
- б) об'єктивну реальність;
- в) природні процеси;
- г) всі варіанти вірні.

21. Матерія – це філософська категорія для позначення:

- а) речовини;
- б) об'єктивної реальності;
- в) суб'єктивної реальності;
- г) субстрату.

22. Яке трактування матерії призвело до кризи у фізиці на рубежі XIX–XX ст.?

- а) матерія – це речовина, що складається з атомів;
- б) матерія – речовина і поле;
- в) матерія – це сукупність відчуттів;
- г) матерія – це все, що існує.

23. В чому полягає єдність світу?

- а) в монізмі субстанції;
- б) у дії однакових законів у різних сферах;
- в) в його матеріальності;
- г) у взаємозв'язку всіх явищ, процесів, речей.

24. Атрибутами матерії виступають:

- а) хаос, емерджентність, дисипативність;
- б) гомеостаз, ієрархічність, нелінійність;
- в) енергія, форма, рух;
- г) рух, простір, час.

25. Філософ, який визнавав плюралізм субстанцій:

- а) Г. Лейбніц;
- б) І. Кант;
- в) Аристотель;
- г) Дж. Бруно.

26. Яка категорія об'єднує за ознакою існування найрізноманітніші явища (природні, духовні, соціальні)?

- а) буття;
- б) субстанція;
- в) матерія;
- г) атом.

27. Одним із перших реляційну концепцію простору і часу розробив:

- а) Г. Лейбніц;
- б) І. Ньютон;
- в) А. Ейнштейн;
- г) Демокрит.

28. Трактування руху як механічного переміщення об'єкта у просторі без його якісного перетворення було характерне для філософії приро-дознавства:

- а) X–XIX ст.;
- б) XIV–XVI ст.;
- в) XVII–XVIII ст.;
- г) XIX–XX ст.

29. Який із вказаних варіантів виражає ідеалістичний погляд на при-роду простору і часу?

- а) простір і час є об'єктивними сутностями;
- б) простір і час є формами людського сприйняття світу;
- в) простір і час є властивостями реальних об'єктів;
- г) простір і час є атрибутами матерії.

30. Теорія відносності А. Ейнштейна підтвердила філософську ідею про:

- а) граничну швидкість світла;
- б) залежність розмірів тіла від швидкості його руху;
- в) кривизну простору;
- г) єдність руху, простору і часу.

31. Сучасна наукова картина світу виходить із положення, що:

- а) час циклічний;
- б) простір і час є поняттями, яким ніщо не відповідає в об'єктивній реальності;
- в) простір і час є самостійними субстанціями і не залежать одна від одної;
- г) простір і час являють собою єдиний континуум.

32. Природничонаукове обґрунтування єдності матерії, руху, простору і часу дано в теорії:

- а) відносності;
- б) натурфілософії;
- в) фізикалізму;
- г) синергетики.

33. Згідно з матеріалістичною позицією, властивістю часу є:

- а) ізотропність;
- б) періодичність;
- в) циклічність;
- г) незворотність.

34. Яким поняттям позначається джерело єдності та багатоманітності буття, основа світобудови?

- а) «абстракція»;
- б) «акциденція»;
- в) «субстанція»;
- г) «субстрат».

35. Що є основним способом існування матерії?

- а) рух;
- б) простір;
- в) час;
- г) атом.

36. Хто з філософів вважав, що кінцевий людський розум досягає сут-ності субстанції як безконечну лише у двох модусах, якими є протяж-ність і мислення?

- а) К. Маркс;
- б) Б. Спіноза;
- в) І. Кант;
- г) Аристотель.

37. З філософсько-онтологічного боку матерія – це:

- а) дух;
- б) субстанція;
- в) міра;
- г) якість.

38. Відображення є атрибутом:

- а) душі;
- б) природи;
- в) матерії;
- г) свідомості.

39. Субстанційна концепція простору і часу лежить в основі:

- а) теорії відносності;
- б) марксистської філософії XIX ст.;
- в) неотомізму;
- г) ньютонівської механіки.

40. Субстанційна концепція пов'язана з абсолютизацією:

- а) свідомості;
- б) речовини;
- в) простору і часу;
- г) руху.

41. Ізотропність простору означає:

- а) відсутність у ньому будь-яких виокремлених точок;
- б) лінійність простору;
- в) дискретність простору;
- г) рівноправність усіх можливих напрямків.

42. Перший етап історичного розвитку поняття «матерія» пов'язаний з:

- а) субстанційно-аксіологічним уявленням;
- б) споглядально-чуттєвим уявленням;
- в) речовинно-субстратним уявленням;
- г) філософсько-гносеологічним уявленням.

43. Речовинно-субстратне уявлення про матерію пов'язане з:

- а) водою;
- б) атомом;
- в) вогнем;
- г) апейроном.

44. Що не є способом вирішення проблеми «Бог – світ – людина»?

- а) плюралізм;
- б) деїзм;
- в) атеїзм;
- г) пантеїзм.

45. Яке з наведених визначень буття правильне?

- а) буття – це Всесвіт;
- б) буття – це матерія в її різноманітних формах;
- в) буття – це поняття для означення всього, що реально існує, як духовного, соціального, матеріального;
- г) буття – це жива і нежива природа.

46. Визначте метафізичну (антидіалектичну) думку про простір і час:

- а) простір і час існують в єдності одне з одним;
- б) простір і час є формами людського сприйняття;
- в) простір і час існують незалежно від матерії;
- г) простір і час нерозривно пов'язані з матерією.

47. Згідно з субстанційною концепцією, простір є:

- а) уявною моделлю для зручності користування пізнавальним матеріалом;

- б) апріорною формою чуттєвого пізнання;
- в) характеристикою світу в аспекті структури, протяжності, співіснування і взаємодії його елементів;
- г) порожнечою, вмістилищем для тіл і всієї речовини світу.

48. Яке з наведених нижче тверджень відображає реляційну концепцію простору і часу?

- а) простір і час є абсолютними сутностями, що не залежать від особливостей матеріальних систем;
- б) кожному структурованому рівню матерії (фізичному, хімічному, біологічному, соціальному) відповідають специфічні просторово-часові параметри;
- в) простір і час є формами індивідуального людського досвіду;
- г) простір і час є формами суб'єктивного сприйняття.

49. Розуміння матерії з позиції суб'єктивного ідеалізму:

- а) матерія – об'єктивна реальність, яка існує поза нашою свідомістю;
- б) матерія – це все, що складається з атомів і має масу;
- в) матерія – це сукупність відчуттів;
- г) матерія – це все, що існує.

50. Яка проблема лежить в основі онтологічного поділу філософів на два табори – матеріалізму та ідеалізму?

- а) проблема форм руху матерії;
- б) проблема співвідношення матерії і свідомості;
- в) проблема співвідношення матеріальних і духовних цінностей;
- г) проблема суспільного ідеалу.

Тема 10. Свідомість

1. Ідеалізм вважає свідомість:

- а) рівноправною та автономною субстанцією поряд з матерією;
- б) похідною від матерії;
- в) першоосновою всього суцього;
- г) функцією мозку.

2. До основних типів відображення сучасна наука відносить:

- а) неорганічне відображення;
- б) комп'ютерне відображення;
- в) психічне відображення;
- г) художнє відображення.

3. Біологічній формі руху матерії притаманне відображення у формі:

- а) знання;
- б) свідомості;
- в) відчуття;
- г) механічного.

4. Важливою характеристикою свідомості є:

- а) ідеальне відображення дійсності;
- б) наявність мозку;
- в) процес мислення;
- г) комплекс наших відчуттів.

5. Ідеальні, духовні явища, на відміну від матеріальних, існують як:

- а) похідні від матеріальних;
- б) дзеркальне відображення матеріальних об'єктів;
- в) самостійні та незалежні;
- г) функція матеріального субстрату.

6. Відображення – це:

- а) всезагальна властивість матерії;
- б) деформація;
- в) фотографія;
- г) здатність відображати.

7. Яка форма відображення характерна для тварин?

- а) хімічна;
- б) відчуття;
- в) механічна;
- г) свідомість.

8. Розмірковуючи про свідомість, можна відмітити таку її характеристику:

- а) свідомість вторинна по відношенню до матерії;
- б) всезагальна одухотвореність матерії свідомістю;
- в) свідомість так само первинна, як і матерія;
- г) свідомість може існувати без матерії.

9. Визначте форму відображення, притаманну тваринам:

- а) уявлення;
- б) свідомість;
- в) аморфна;
- г) фізична.

10. Людська свідомість – це:

- а) суб'єктивна реальність;
- б) ідеальне відображення;
- в) найвища форма відображення;
- г) всі варіанти вірні.

11. Яке поняття відображає виокремлення і оцінку себе як мислячої, чуттєвої та дієвої істоти?

- а) світорозуміння;

- б) світосприйняття;
- в) світоуявлення;
- г) самосвідомість.

12. Відображення окремих властивостей матеріальних об'єктів, що безпосередньо взаємодіють з органами відчуттів, називається:

- а) емоції;
- б) сприйняття;
- в) відчуття;
- г) уявлення.

13. Визначте форму відображення образу матеріального об'єкта, що безпосередньо взаємодіє з органами відчуттів:

- а) відчуття;
- б) комплекс;
- в) уявлення;
- г) сприйняття.

14. Визначте форму відображення матеріального об'єкта на чуттєвому рівні, що опосередкована пам'яттю:

- а) відчуття;
- б) уявлення;
- в) сприйняття;
- г) пригадування.

15. Усвідомлення та оцінка себе як особистості, свого морального об-личчя, інтересів, цінностей, мотивації поведінки називається:

- а) рефлексією;
- б) самооцінкою;
- в) самоідентифікацією;
- г) самосвідомістю.

16. При розгляді свідомості з позиції зв'язку її з матеріальним носієм часто відбувається підміна філософського погляду на свідомість на:

- а) буденний;
- б) природничонауковий;
- в) міфологічний;
- г) релігійний.

17. Як називається притаманна людині здатність цілеспрямовано і узагальнено відтворювати дійсність в ідеальній формі?

- а) інтроспекція;
- б) сприйняття;
- в) свідомість;
- г) інтеракція.

18. Специфікою свідомості є те, що вона:

- а) невидимий та незбагнений феномен;
- б) може втілюватися у логічних знаках;
- в) ідеальна форма репрезентації світу;
- г) піддається аналізу та моделюванню.

19. Основне питання про відношення свідомості до матерії вирішує:

- а) наука;
- б) філософія;
- в) кібернетика;
- г) психологія.

20. Суспільна свідомість – це:

- а) суспільна психологія;
- б) ідеологія класу чи суспільної групи;
- в) відображення суспільного буття;
- г) всі варіанти вірні.

21. Ідеальне – це:

- а) розумове усвідомлення буття;
- б) абстрактне мислення;
- в) суб'єктивна реальність;
- г) всі варіанти вірні.

22. Рефлексією називається спосіб пізнання, згідно з яким предметом пізнання виступає:

- а) сама свідомість;
- б) реальні об'єкти;
- в) уявні об'єкти;
- г) ідеалізовані об'єкти.

23. На відміну від тварин, людина відрізняється:

- а) абстрактним мисленням;
- б) активністю;
- в) пам'яттю;
- г) відчуттями.

24. Яке положення характеризує матеріалістичний підхід у дослідженні свідомості?

- а) свідомість і матерія – дві сторони цілісності;
- б) матерія – первинна, свідомість – вторинна;
- в) свідомість – первинна, матерія – вторинна;
- г) матерія і свідомість абсолютно незалежні.

25. З позиції діалектичного матеріалізму свідомість – це:

- а) властивість усієї матерії;
- б) властивість високоорганізованої матерії;
- в) матеріальна, а не духовна субстанція;
- г) прояв світового Духу.

26. З позиції ідеалізму свідомість:

- а) існує до і незалежно від матерії;
- б) нерозривно пов'язана з матерією;
- в) є продуктом матерії;
- г) разом з матерією є автономними і незалежними одна від одної субстанціями.

27. З позиції вульгарного матеріалізму свідомість – це:

- а) суб'єктивна реальність;
- б) ідеальна субстанція;
- в) властивість матерії;
- г) різновид матерії.

28. Яке положення вірно відображає сутність поняття «відображення»?

- а) це будь-яка зміна одного об'єкта у результаті впливу на нього іншого об'єкта;
- б) це будь-яка взаємодія об'єкта;
- в) це властивість матеріальних об'єктів і систем у процесі взаємодії відтворювати особливості інших об'єктів і систем;
- г) це відтворення структури, властивостей відображуваного об'єкта у відображаючому об'єкті.

29. Визначте судження, в якому вірно виражено суспільно-історичну сутність свідомості:

- а) суспільне життя не впливає на свідомість;
- б) свідомість людини визначає суспільне життя;
- в) свідомість є продуктом соціального середовища, спілкування і поза ним не виникає;
- г) свідомість не може не відображати суспільне життя.

30. Передумовою появи і формування чого виступають праця, мова і суспільство?

- а) багатства;
- б) свідомості;
- в) цивілізації;
- г) прогресу.

31. Як називається процес роздумів над собою, над тим, що у нас від-бувається?

- а) інтеракція;
- б) рефлексія;

- в) відображення;
- г) комунікація.

32. Представники вульгарного матеріалізму вважали, що свідомість існує:

- а) ідеально;
- б) матеріально;
- в) незалежно від матеріального світу;
- г) як надприродний божественний дар.

33. Як називається здатність оперувати поняттями, судженнями та умовиводами?

- а) ціннісно-вольовий рівень свідомості;
- б) чуттєво-афективний рівень свідомості;
- в) абстрактне мислення;
- г) підсвідомість.

34. Який чинник відіграв вирішальну роль у становленні свідомості людини?

- а) мова;
- б) національні звичаї;
- в) господарський уклад;
- г) географічне середовище.

35. Визначте чинник, який відіграв вирішальну роль у становленні свідомості людини?

- а) географічний клімат;
- б) суб'єктивне прагнення людей;
- в) орудійна діяльність;
- г) техніка.

36. Визначте правильне твердження щодо співвідношення свідомості і психіки:

- а) свідомість і психіка тотожні;
- б) між свідомістю і психікою немає нічого спільного;
- в) свідомість є частиною психіки;
- г) психіка – одна із форм свідомості.

37. Виберіть правильне твердження щодо співвідношення психіки і свідомості:

- а) свідомість не вичерпує всього багатства психічного життя людини;
- б) свідомість і психіка існують автономно;
- в) свідомість і психіка залежать від людини;
- г) психіка подавляє свідомість.

38. Правильним твердженням про співвідношення свідомості та психіки є:

- а) психіка існує безвідносно до свідомості;
- б) свідомість – це відносно самостійна частина психічної реальності людини;
- в) свідомість існує безвідносно до психіки;
- г) психіка є формою свідомості.

39. Основною характеристикою свідомості виступає:

- а) суперечливість;
- б) чуттєвість;
- в) детермінація.
- г) предметність.

40. Назвіть основну характеристику свідомості:

- а) ідеальність;
- б) матеріальність;
- в) комунікативність;
- г) інтенція.

41. Яка основна характеристика свідомості?

- а) регресивність;
- б) незалежність;
- в) активність;
- г) самостійність.

42. Який зв'язок між свідомістю і несвідомим?

- а) вони не пов'язані між собою;
- б) вони є відносно самостійними сторонами психічної реальності людини;
- в) вони абсолютно протилежні;
- г) взаємодіючи між собою, здатні досягати єдності.

43. Свідомість та несвідоме:

- а) подавляють одне одного;
- б) взаємопов'язані;
- в) ізольовані одне від одного;
- г) тотожні.

44. Яке явище належить до сфери несвідомого?

- а) думки;
- б) мова;
- в) дії;
- г) інстинкти.

45. До сфери несвідомого належать:

- а) сновидіння;
- б) цінності;
- в) образи;
- г) уявлення.

46. Що належить до сфери несвідомого?

- а) видіння;
- б) гіпнотичний стан;

- в) почуття;
- г) суспільні установки.

47. Дослідження проблеми інтенціональності свідомості є заслугою:

- а) З. Фрейда;
- б) К. Ясперса;
- в) Е. Гуссерля;
- г) М. Гайдеггера.

48. Які відношення являються змістом психофізіологічної проблеми?

- а) між тілом і душею;
- б) між правою і лівою півкулями головного мозку;
- в) між буттям і небуттям;
- г) між свідомістю і матерією.

49. Як називається здатність свідомості проявляти активну, вибірко-ву інтенцію до об'єктів?

- а) рефлексивність;
- б) ідеальність;
- в) суб'єктність;
- г) інтроспекція.

50. Який напрям у філософії вважає свідомість царством ідей, волі, здатним творити і конструювати дійсність?

- а) ідеалізм;
- б) матеріалізм;
- в) дуалізм;
- г) реалізм.

Тема 11. Діалектика

1. Назвіть універсальний закон діалектики:

- а) закон земного тяжіння;
- б) закон збереження енергії;
- в) закон заперечення заперечення;
- г) функціональний закон.

2. Який принцип належить до принципів діалектики:

- а) соціальної рівності;
- б) взаємозв'язку;
- в) солідарності;
- г) соціальної справедливості.

3. Вкажіть правильне сучасне визначення діалектики:

- а) це мистецтво вести бесіду, суперечку;
- б) це вчення, яке стверджує, що все у світі стає;

- в) це вчення про універсальний розвиток і взаємозв'язок усіх явищ дійсності;
- г) це вчення, яке стверджує, що все у світі відносне.

4. Яка категорія допомагає розкрити зміст закону заперечення заперечення?

- а) метафізичне заперечення;
- б) деструктивне заперечення;
- в) діалектичне заперечення;
- г) абсолютне заперечення.

5. Метод філософського мислення, що розглядає світ в його єдності та протиріччі, русі та розвитку, називають:

- а) діалектичним;
- б) метафізичним;
- в) телеологічним;
- г) аксіоматичним.

6. До законів діалектики не відносять закон:

- а) єдності та боротьби протилежностей;
- б) тотожності матерії та свідомості;
- в) заперечення заперечення;
- г) переходу кількісних змін в якісні та навпаки.

7. Меризм абсолютизує роль:

- а) кількості;
- б) якості;
- в) цілого;
- г) частин.

8. Холізм абсолютизує роль:

- а) цілого;
- б) частин;
- в) міри;
- г) розвитку.

9. До універсальних законів діалектики належить закон:

- а) єдності і боротьби протилежностей;
- б) доповнюваності;
- в) відносності;
- г) динамічної ієрархічності.

10. Універсальним законом діалектики вважають закон:

- а) самоорганізації буття;
- б) взаємного переходу кількісних та якісних змін;
- в) нерівноважності структур буття;
- г) збереження енергії.

11. Визначте один із принципів діалектики:

- а) редукціонізму;
- б) доповнюваності;
- в) емерджентності;
- г) розвитку.

12. Втрата системи чи окремого явища здатності до виконання необхідних функцій називається:

- а) зміною;
- б) хаосом;
- в) трансформацією;
- г) регресом.

13. Підвищення рівня впорядкованості, організованості, складності визначають як:

- а) революцію;
- б) гомеостатичність;
- в) прогрес;
- г) реформу.

14. Втрату здатності об'єкта до виконання властивих та необхідних функцій називають:

- а) регресом;
- б) діалектичним запереченням;
- в) синергією;
- г) випадковістю.

15. Зміни системи чи окремого явища в бік підвищення рівня впорядкованості, організованості та складності характеризують як:

- а) рух;
- б) прогрес;
- в) розвиток;
- г) онтогенез.

16. Яка категорія допомагає розкрити зміст закону взаємного переходу кількісних та якісних змін?

- а) боротьба;
- б) заперечення;
- в) міра;
- г) протиріччя.

17. Поняття «міра» пов'язане з законом:

- а) заперечення заперечення;
- б) єдності і боротьби протилежностей;
- в) виключеного третього;
- г) взаємного переходу кількісних і якісних змін.

18. Визначте основне поняття закону єдності й боротьби протилежно-стей:

- а) діалектичне протиріччя;
- б) якість;
- в) стрибок;
- г) діалектичне заперечення.

19. Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін дає відповідь на питання:

- а) який механізм розвитку?
- б) що є джерелом руху і розвитку?
- в) в якому напрямку здійснюється розвиток?
- г) чи існує розвиток?

20. На яке питання дає відповідь закон заперечення заперечення:

- а) чи існує прогрес?
- б) чи є наступність у розвитку?
- в) що є джерелом руху і розвитку?
- г) який механізм розвитку?

21. Діалектичний закон єдності та боротьби протилежностей дає відповідь на питання:

- а) який механізм розвитку?
- б) в якому напрямку здійснюється розвиток?
- в) чи є мета розвитку?
- г) що є джерелом руху і розвитку?

22. Як називається внутрішня впорядкованість множини взаємо-пов'язаних елементів?

- а) інтеграцією;
- б) сукупністю;
- в) системою;
- г) ієрархією.

23. Визнання об'єктивного, необхідного взаємозв'язку та взаємообумовленості всіх явищ, предметів і процесів називається:

- а) індетермінізмом;
- б) детермінізмом;
- в) синергетизмом;
- г) фаталізмом.

24. Уявлення про універсальний характер зумовленості будь-якого явища іншими явищами є вираженням принципу:

- а) необхідності;
- б) діалектики;
- в) індетермінізму;
- г) детермінізму.

25. Як називають спосіб мислення, згідно з яким речі та явища розглядаються ізольовано одне від одного, поза їх розвитком?

- а) метафізичний;
- б) діалектичний;
- в) еkleктичний;
- г) софістичний.

26. Який метод мислення характеризується однобічністю, абстрактністю, прагненням абсолютизувати окремі моменти у складі цілого?

- а) діалектичний;
- б) метафізичний;
- в) аксіоматичний;
- г) гомеостатичний.

27. Якістю називають:

- а) ступінь вираженості, інтенсивності деякої властивості предмета;
- б) сукупність процесів у природі та суспільстві;
- в) внутрішню визначеність предмета, його властивостей, які необхідні та достатні для визначення відмінності предмета у даному відношенні;
- г) всі варіанти вірні.

28. Згідно з діалектикою, основною причиною та джерелом самодетермінації, саморозвитку будь-якого об'єкта виступає:

- а) взаємодія протилежностей;
- б) свобода волі до життя;
- в) божественна напередзаданість;
- г) цілепокладання.

29. Як називають закони, які описують великі сукупності об'єктів і носять ймовірний, неоднозначний характер до стану кожного з об'єктів?

- а) соціальними;
- б) динамічними;
- в) статичними;
- г) історичними.

30. Визначте метод філософського мислення, який розглядає і пояснює світ в його єдності, протиріччі та динаміці:

- а) еkleктичний;
- б) телеологічний;
- в) метафізичний;
- г) діалектичний.

31. Сформований Г. Гегелем закон діалектичного синтезу лежить в основі уявлення процесу розвитку у вигляді:

- а) кола;

- б) стріли;
- в) спіралі;
- г) хвилі.

32. Хто вперше сформулював усезагальні закони розвитку?

- а) Г. Гегель;
- б) К. Маркс;
- в) Геракліт;
- г) Аристотель.

33. Принцип детермінізму свідчить, що:

- а) наслідок може випереджати причину;
- б) причина завжди передує наслідку;
- в) в ірраціональному світі немає ні границь, ні наслідків;
- г) будь-яке явище самовільне.

34. Діалектичне мислення виникло в:

- а) Античності;
- б) Середні віки;
- в) Відродженні;
- г) Новому часі.

35. Історичною формою діалектики не була діалектика:

- а) плюралістична;
- б) матеріалістична;
- в) ідеалістична;
- г) стихійна.

36. Яку діалектику обґрунтував і розвинув Г. Гегель?

- а) матеріалістичну;
- б) ідеалістичну;
- в) дуалістичну;
- г) плюралістичну.

37. К. Маркс обґрунтував і розвинув діалектику:

- а) матеріалістичну;
- б) ідеалістичну;
- в) софістичну;
- г) метафізичну.

38. Метафізика – це:

- а) вчення фізиків про механізми руху космічних тіл;
- б) методологія мислення, пізнання;
- в) уявлення про рух як механічне переміщення об'єктів;
- г) вчення про рух як внутрішнє джерело зміни внаслідок боротьби протилежностей.

39. Софістика – це:

- а) античні анекдоти, кумедні пригоди, випадки;
- б) вчення про «софію» (мудрість);
- в) вчення про софістів;
- г) свідоме перекручення думки з порушенням правил формальної логіки.

40. Еклектика – це:

- а) помилкові судження;
- б) поняття, що вживається в астрономії;
- в) механічне поєднання несумісних положень;
- г) привласнення чужих ідей.

41. Як називається поняття, що відображає єдність кількості та якості?

- а) час існування;
- б) норма;
- в) границя;
- г) міра.

42. В чому специфіка діалектичних категорій, на відміну від категорій окремих наук?

- а) відображають світ як цілісність;
- б) в їх універсальності, граничній всезагальності;
- в) внутрішньо пов'язані одна з одною в єдину систему;
- г) у доступності для застосування.

43. Причина – це:

- а) явище, що викликає до життя інше явище або спричиняє в ньому зміни;
- б) явище, що передує за часом іншому явищу;
- в) вигаданий філософами зв'язок подій;
- г) сукупність певним чином пов'язаних між собою елементів, частин, процесів і властивостей.

44. Як називається явище, протилежне детермінізму?

- а) індетермінізм;
- б) адетермінізм;
- в) недетермінізм;
- г) редетермінізм.

45. Для діалектики центральним поняттям виступає:

- а) рух;
- б) закон;
- в) протиріччя;
- г) тотожність.

46. Яке твердження правильне щодо співвідношення понять «рух» і «розвиток»?

- а) не завжди розвиток є рухом;
- б) рух і розвиток не пов'язані між собою;
- в) розвиток є вищою формою руху;
- г) рух тотожний розвитку.

47. Як називається здатність об'єктів і систем змінюватися, переходити в інший стан?

- а) розвитком;
- б) рухом;
- в) еволюцією;
- г) революцією.

48. Незворотні та закономірні зміни, які сприяють появі нової якості, називають:

- а) розвитком;
- б) рухом;
- в) прогресом;
- г) регресом.

49. Діалектичним запереченням називається:

- а) висування тез, положень, протилежних тим, що прозвучали, або якась форма незгоди з ними;
- б) перехід системи з одного стану в інший при збереженні деяких позитивних елементів старого стану;
- в) абсолютизація моменту наступності в процесі розвитку;
- г) відхилення, невизнання якогось стану справ, зв'язку чи відношення.

50. Випадковість – це:

- а) ілюзія, тому що все у світі закономірно;
- б) наслідок нашого незнання причин того чи іншого явища;
- в) форма реалізації однієї з можливостей;
- г) нічим не детермінована подія, явище, процес.

Тема 12. Філософська антропологія

1. Антропологія – це:

- а) вчення про суспільство;
- б) вчення про людські цінності;
- в) вчення про розвиток і всезагальний зв'язок;
- г) вчення про людину.

2. Визначальною ознакою філософського змісту поняття «людина» є:

- а) біологічні дані;
- б) наявність другої сигнальної системи;

- в) фізіологічні дані;
- г) психологічні дані.

3. Яка з концепцій про людину належить до біологізаторської?

- а) конвенціоналізм;
- б) соціологізм;
- в) панлогізм;
- г) віталізм.

4. Назвіть одну з основних гіпотез походження людини:

- а) антропологічна;
- б) теологічна;
- в) технологічна;
- г) коеволюційна.

5. Сутність людини полягає у:

- а) матеріальних потребах;
- б) соціальності;
- в) політичних інтересах;
- г) комунікації.

6. В епоху Відродження людину та її місце у світі трактували як:

- а) повністю визначені Богом;
- б) визначені долею;
- в) людина – тимчасовий гість у матеріальному світі;
- г) вільну діяльну істоту, творця культури.

7. Людина є істотою:

- а) біологічною;
- б) соціальною;
- в) ноосферною;
- г) біосоціальною.

8. Хто з філософів стверджував, що «проблема людини є основною проблемою філософії»?

- а) М. Бердяєв;
- б) Фалес;
- в) Р. Декарт;
- г) А. Августин.

9. Назвіть філософа, який вважав питання «що таке людина?» основним питанням філософії:

- а) Сократ;
- б) І. Кант;
- в) К. Маркс;
- г) О. Конт.

10. Визначте одну з основних гіпотез походження людини:

- а) антропологічна концепція;
- б) технологічна концепція;
- в) космічна концепція;
- г) біфуркаційна концепція.

11. До основних гіпотез походження людини не належить:

- а) трудова теорія походження людини;
- б) концепція космічного походження людини;
- в) релігійна концепція походження людини;
- г) теорія «Великого вибуху».

12. Основною концепцією походження людини вважають:

- а) волюнтаристську;
- б) когерентну;
- в) еволюційну;
- г) флуктуаційну.

13. Вчення про сутність та природу людини, що стоїть на біологіза-торських засадах, – це:

- а) соціал-дарвінізм;
- б) органопроекція;
- в) теологічну;
- г) космічну.

14. До натуралістичних (біологізаторських) концепцій природи та сутності людини не належить:

- а) теорія Мальтуса;
- б) євгеніка;
- в) неомальтузіанство;
- г) трудова.

15. Яка теорія про людину поєднала в собі антропогенез із соціогене-зом?

- а) трудова;
- б) космічна;
- в) ноосфери;
- г) фрейдизм.

16. Визначальною ознакою людини є:

- а) діяльність;
- б) праця;
- в) боротьба за виживання;
- г) тривалість життя.

17. Суто людською (специфічною) ознакою слід вважати:

- а) соціальність;
- б) емоційність;
- в) свідомість;
- г) емпатію.

18. Особливістю соціологізаторства у підході до людини є:

- а) зведення людини до функції географічного середовища;
- б) зведення існування людини до дії умовних і безумовних інстинктів;
- в) зведення людини до духовної істоти;
- г) зведення людини до функції її соціального способу життя.

19. Оберіть ознаку соціологізаторського підходу до людини:

- а) ігнорує природно-біологічні чинники людського існування;
- б) абсолютизує природно-біологічні чинники людського існування;
- в) абсолютизує духовні чинники людського існування;
- г) ігнорує можливість самовизначення, свободу вибору людини.

20. Яка теза не стосується соціологізаторського тлумачення людини?

- а) ігнорується «надсоціальна» сила;
- б) ігнорується духовна сутність;
- в) ігноруються природно-біологічні чинники людського існування;
- г) людина як духовна істота є відображенням попередньої історії людства та його культури.

21. Стародавня індійська, китайська та грецька філософія розглядала людину як:

- а) «малий світ»;
- б) духовну істоту;
- в) самодостатню, автономну особистість;
- г) чуттєво-тілесну істоту.

22. В епоху Відродження людину вважали як:

- а) духовну істоту;
- б) мікрокосмос;
- в) самодостатню, автономну істоту;
- г) розумну істоту.

23. У Середні віки людину трактували як:

- а) гріховну істоту;
- б) духовну істоту;
- в) розумну істоту;
- г) чуттєво-тілесну істоту.

24. В Новому часі людину вважали:

- а) суспільною істотою;
- б) частинкою Космосу;
- в) тварною істотою;
- г) розумною істотою.

25. Сучасна філософія підходить до людини як:

- а) унікальної духовної істоти;
- б) чуттєво-тілесної істоти;
- в) ідеальної істоти;
- г) ущербної істоти.

26. При визначенні сутності людини К. Маркс виключає таку ознаку як:

- а) сукупність усіх суспільних відносин;
- б) абстрактна сутність людини;
- в) трактування людини як продукту суспільства;
- г) суб'єкт суспільно-практичної діяльності.

27. Процес формування людини називається:

- а) антропогенезом;
- б) соціалізацією;
- в) гомогенезом;
- г) адаптацією.

28. На думку якого філософа «людина є мислячою річчю»?

- а) Р. Декарта;
- б) І. Канта;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Й. Фіхте.

29. Марксизм у людині перш за все виокремлює:

- а) сукупність усіх суспільних відносин;
- б) стадне почуття;
- в) віру в соціальну справедливість;
- г) здатність мислити.

30. Хто з філософів стверджував, що «людина – це майбутнє людини»?

- а) І. Кант;
- б) Сократ;
- в) Ф. Ніцше;
- г) Ж.-П. Сартр.

31. Яке вчення вважає інстинкти та біологічні потреби людини рушійною силою її суспільної поведінки?

- а) неотомізм;

- б) прагматизм;
- в) позитивізм;
- г) фрейдизм.

32. У християнській антропології важливою ознакою людської істоти є:

- а) свобода волі;
- б) гріховність;
- в) несвобода;
- г) страх.

33. До біологізаторських концепцій сутності людини належить:

- а) екзистенціалізм;
- б) соціал-дарвінізм;
- в) феноменологія;
- г) неомарксизм.

34. Згідно з концепцією креаціонізму, людина:

- а) виникла у результаті впливу космічного випромінювання;
- б) створена Богом;
- в) є продуктом космічного розуму;
- г) є результатом еволюції.

35. Виберіть правильне твердження:

- а) людина – це соціальна істота, біологічні чинники не впливають на її поведінку;
- б) поведінка людини повністю задається її генотипом;
- в) сутність людини соціальна, але на її діяльність впливають і біологічні чинники;
- г) людина та її поведінка визначаються біологічними законами.

36. Теза «Людина – це прагнення бути людиною» означає, що:

- а) людиною не народжуються, нею стають;
- б) в людині немає нічого незмінного, постійного;
- в) мета справжньої людини – бути Богом;
- г) мета кожного індивіда – бути надлюдиною.

37. Що означає твердження «Людина – це стремління бути людиною»?

- а) інтенція до Абсолюту;
- б) соціальний розвиток людини безмежний;
- в) бути як усі;
- г) технологічно вдосконалюватися.

38. Хто автор вислову «Людина є мірою всіх речей»?

- а) Сократ;
- б) Г. Сковорода;

- в) І. Кант;
- г) Протагор.

39. До якого світу належить людина згідно з І. Кантом?

- а) соціального;
- б) свободи;
- в) природи;
- г) природи і свободи.

40. Хто автор визначення людини як «тварини політичної»?

- а) Аристотель;
- б) Ф. Вольтер;
- в) Ф. Ніцше;
- г) К. Маркс.

41. Окресліть позицію, яка виходить із принципу, що служіння людям є сенсом життя:

- а) гедонізм;
- б) егоїзм;
- в) альтруїзм;
- г) аскетизм.

42. Світоглядна позиція, яка ґрунтується на вірі у невідворотну, не-вблаганну дію закону долі, називається:

- а) детермінізм;
- б) фаталізм;
- в) волюнтаризм;
- г) інтенціоналізм.

43. Яка філософська парадигма, виходячи з тези про єдність людини зі світом, вважає людину активним учасником космічної еволюції?

- а) космоцентризм;
- б) теоцентризм;
- в) антропоцентризм;
- г) антропокосмізм.

44. Особистість – це:

- а) індивід, який досяг успіху, популярності; історично значуща фігура;
- б) конкретний індивід;
- в) людина як суб'єкт свідомої діяльності та суспільних відносин;
- г) характеристика окремої людини щодо притаманних їй індивідуальних неповторних рис.

45. Філософський напрям, що розглядає особистість як найвищу цінність, називається:

- а) марксизмом;
- б) фрейдизмом;
- в) персоналізмом;
- г) прагматизмом.

46. Субстанційні засади здоров'я людини:

- а) біологічні якості;
- б) духовні чинники;
- в) соціальні умови;
- г) всі варіанти вірні.

47. Соціальними якостями індивіда є:

- а) зовнішність;
- б) темперамент;
- в) характер;
- г) потреби.

48. Визначте соціальну якість індивіда:

- а) світогляд;
- б) інстинкт;
- в) пам'ять;
- г) сила.

49. Спільним у вирішенні проблеми людини у марксизмі, фрейдизмі та екзистенціалізмі є:

- а) утвердження безсмертя людини;
- б) заперечення позаісторичної сутності людини;
- в) аналіз конфлікту свідомості з несвідомим;
- г) опис метафізичного бунту.

50. Способом буття людини як свідомої істоти є:

- а) мистецтво;
- б) природа;
- в) держава;
- г) суспільство.

Тема 13. Природа як об'єкт філософського аналізу

1. Умоглядне трактування природи без опори на експериментальне, досвідне природознавство називається:

- а) натурфілософією;
- б) пантеїзмом;

- в) утопією;
- г) гілозоїзмом.

2. Яку позицію репрезентує твердження, що поза природою і людиною немає нічого, а найвищі істоти – це лише фантастичне відображення нашої власної сутності?

- а) ідеалістичну;
- б) матеріалістичну;
- в) агностичну;
- г) дуалістичну.

3. Яку функцію виконує філософія, розробляючи нові стратегії спів-відношення людини і природи?

- а) інформаційну;
- б) евристичну;
- в) практичну;
- г) критичну.

4. Визначте точку зору географічного детермінізму щодо існування людини та розвитку суспільства:

- а) природне середовище може прискорювати або сповільнювати прогрес суспільства;
- б) природне середовище – необхідна умова існування людей;
- в) закони розвитку суспільства відрізняються від законів природи;
- г) природне середовище повністю визначає економіку, суспільний устрій, культуру і мораль народу, що живе в ньому.

5. Хто з філософів розробляв поняття «ноосфера»?

- а) Ш. Монтеск'є;
- б) П. Тейяр де Шарден;
- в) Т. Мальтус;
- г) Ч. Дарвін.

6. Хто з українських філософів обґрунтував концепцію ноосфери?

- а) М. Грушевський;
- б) В. Липинський;
- в) В. Вернадський;
- г) О. Потебня.

7. У сучасній філософії актуальною є ідея коеволюції, яка означає:

- а) спільний взаємоузгоджений розвиток природи і людини;
- б) взаємодію індивіда та суспільства;
- в) спільний розвиток Сходу і Заходу;
- г) сучасну теорію еволюції.

8. Ноосферою називають:

- а) оболонку Землі, раціонально перетворювану людством;
- б) сферу існування живих організмів на планеті Земля;
- в) сферу розуму, що має неземне, космічне походження;
- г) сферу розвитку цивілізації, протилежну сфері культури.

9. На думку В. Вернадського, людство щодо природи стало:

- а) порушником існуючої стабільності;
- б) потужною геологічною силою;
- в) космічною силою, рівною Богові;
- г) захисником усього живого на Землі.

10. На думку Ф. Бекона, підкорити природу можна, лише...

- а) підкорившись їй;
- б) нав'язавши їй свою волю;
- в) вступивши з нею в діалог;
- г) повністю змінивши її.

11. У Новому часі природа сприймалась як:

- а) загадковий феномен;
- б) живий організм;
- в) складний механізм;
- г) організований хаос.

12. Г. Галілей вважав, що мовою природи є:

- а) метафізика;
- б) філософія;
- в) механіка;
- г) математика.

13. У чому особливість розуміння природи первісною людиною?

- а) усвідомлення неможливості розпоряджатися ресурсами природи;
- б) перенесення на неї тілесних і душевних властивостей людини;
- в) намагання пристосувати природу до своїх міфологічних уявлень;
- г) розуміння природи як актуалізованої надприродної сутності Бога.

14. Яке розуміння природи характерне для доби Відродження?

- а) природа божественна, вона сама є Богом;
- б) неможливо зрозуміти природу без Бога;
- в) природне середовище вороже для людини;
- г) розум безсилий пізнати закони природи.

15. Як називається клуб (заснований у 1968 р), що став міжнародною суспільною організацією, метою якої був аналіз найбільш гострих проблем сучасності?

- а) Паризький;

- б) Римський;
- в) Лондонський;
- г) Віденський.

16. «Римський клуб» – це об'єднання:

- а) народів центральної Італії з метою протистояння промислово розвинутому північному регіону;
- б) римських політиків з метою боротьби з корупцією;
- в) футбольних уболівальників м. Рим;
- г) вчених для розгляду глобальних проблем сучасності.

17. Що означає термін «коеволюція»?

- а) спільний взаємоузгоджений розвиток людини і природи;
- б) особливий модус розвитку природи;
- в) сучасну теорію еволюції;
- г) взаємодію індивіда і природи.

18. Що таке «екологічний імператив»?

- а) моральний закон;
- б) врахування екологічних вимог як визначального чинника щодо стратегії розвитку суспільства;
- в) дослідження глобальних моделей розвитку людства;
- г) спільний взаємоузгоджений розвиток людини і природи.

19. Яка теза виражає позицію Ж.-Ж. Руссо і неоруссоїстів?

- а) «Назад до природи»;
- б) «Вперед до природи»;
- в) «Природа мстить за кожну перемогу над нею»;
- г) «Першим ворогом людини постає природа».

20. Екологічна криза – це криза:

- а) питної води;
- б) чистого повітря;
- в) довкілля;
- г) флори і фауни.

21. Наслідки науково-технічної діяльності людини перевищують силу впливу:

- а) геологічних процесів;
- б) космічних процесів;
- в) фізико-хімічних процесів;
- г) всі варіанти вірні.

22. Який чинник, на думку Мальтузіанців, є причиною зубожіння та соціальної незахищеності людей?

- а) надлишок населення;

- б) стан економіки;
- в) стан політики;
- г) стан культури.

23. Що, на думку Т. Мальтуса, спричиняє зубожіння людей?

- а) зменшення кількості населення;
- б) збільшення кількості населення;
- в) форми правління суспільством;
- г) форми державного устрою.

24. Домінування у політиці принципу географічного детермінізму на-зивається:

- а) лібералізмом;
- б) націоналізмом;
- в) геополітикою;
- г) колабораціонізмом.

25. Представники якого вчення вважають, що географічне середовище визначає свідомість людей, державний устрій, мораль?

- а) демографічного детермінізму;
- б) телеологічного детермінізму;
- в) теологічного детермінізму;
- г) географічного детермінізму.

26. Представники географічного детермінізму, вирішуючи питання про взаємодію природи і суспільства, абсолютизували роль:

- а) природного середовища;
- б) об'єктивної реальності;
- в) навколишнього середовища;
- г) народонаселення.

27. Хто з філософів, належить до представників географічного детермінізму?

- а) В. Вернадський;
- б) Ш. Монтеск'є;
- в) Ф. Ніцше;
- г) Ж.-Ж. Руссо.

28. Хто із вказаних філософів стояв на позиціях географічного детермінізму?

- а) К. Цюлковський;
- б) Ф. Шеллінг;
- в) Л. Мечніков;
- г) Х. Ортега.

29. Хто не належить до представників географічного детермінізму?

- а) Ж. Боден;
- б) Ш. Монтеск'є;

- в) Л. Мечніков;
- г) П. Тейяр де Шарден.

30. Основною формою взаємодії між природою і суспільством виступає:

- а) праця;
- б) політика;
- в) культура;
- г) мистецтво.

31. Проблема взаємодії та взаємозв'язку природи і суспільства сьогодні стала проблемою:

- а) державною;
- б) глобальною;
- в) унікальною;
- г) формальною.

32. Основною причиною екологічних негараздів вважають:

- а) механічні чинники;
- б) стиль мислення сучасної людини;
- в) політичні чинники;
- г) економічні чинники.

33. Геополітика – це доктрина, яка:

- а) спрямована на реорганізацію існуючих суспільних інститутів з метою отримання екологічно осмисленого природокористування;
- б) спрямована на здійснення взаємодії суспільства і природи на основі об'єктивних вимог природознавства;
- в) намагається обґрунтувати агресивну політику держав;
- г) розробляє заходи з охорони дикої природи.

34. До чого призводять гонитва за негайними економічними вигодами, неконтрольоване виробництво, ігнорування законів розвитку природи і суспільства?

- а) процвітання держави;
- б) новітніх технологій;
- в) тоталітарних режимів;
- г) екологічної кризи.

35. Хто з філософів стверджував, що у людському суспільстві створюється і швидко зростає нова форма біогеохімічної енергії, яку можна назвати енергією людської культури?

- а) Д. Чижевський;
- б) Х. Ортега;
- в) В. Вернадський;
- г) О. Шпенглер.

36. Хто з античних філософів розглядав природу як великого вчителя і наставника людей?

- а) Демокріт;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Піфагор.

37. Хто із стародавніх філософів критикував «золотий вік»?

- а) Епікур;
- б) Лукрецій Кар;
- в) Сенека;
- г) Марк Аврелій.

38. Вкажіть філософа, який визначав природу як «розкрити книгу людських сутнісних сил»:

- а) Х. Ортега;
- б) Ж.-Ж. Руссо;
- в) Ф. Енгельс;
- г) Т. Аквінський.

39. Кому належить думка: «...ми – учні павуків у ткацькому і кравецькому ремеслі, учні ластівок у справі будівництва житла і учні птахів у співах...»?

- а) Демокріту;
- б) Геракліту;
- в) Дж. Бруно;
- г) М. Коперніку.

40. Людська сутнісна сила і сукупність природної речі через взаємодію утворюють:

- а) природну річ;
- б) культурну річ;
- в) соціальну річ;
- г) артефакт.

41. Представники натуралістичного напрямку в соціальній філософії вважають, що джерело розвитку суспільства слід шукати:

- а) поза межами суспільства;
- б) в економічній сфері;
- в) у науково-технічній сфері;
- г) у соціальній сфері.

42. В чому методологічна помилка прихильників географічного детермінізму?

- а) в ігноруванні законів природи;
- б) в механічному перенесенні дії законів природи на розвиток суспільства;
- в) в ігноруванні соціального розвитку;
- г) в абсолютизації соціальних законів розвитку суспільства.

43. Назвіть ім'я філософа, який вважав, що поряд з біосферою виникає сфера культури, розуму – ноосфера:

- а) М. Федоров;
- б) П. Тейяр де Шарден;
- в) В. Соловйов;
- г) П. Флоренський.

44. На який вплив природи на суспільство найменше звертають увагу на сучасному етапі?

- а) на руйнування та знищення результатів людської діяльності;
- б) на прискорення або сповільнення розвитку продуктивних сил;
- в) на розміщення продуктивних сил;
- г) на розвиток і стан суспільної свідомості.

45. На основі створеної класифікації культур прихильники біосферної концепції культури вважають, що сучасне людство переходить до:

- а) біогенної культури;
- б) техногенної культури;
- в) ноогенної культури;
- г) екогенної культури.

46. На думку засновника Римського клубу Ауреліо Печчеї, в основі нової соціальної реальності повинна стати змінена система:

- а) ціннісних орієнтацій і потреб людини;
- б) господарювання;
- в) політичних інститутів;
- г) модусів поведінки людини.

47. Екофілософське знання досліджує:

- а) екологію природи;
- б) екологію людини;
- в) екологію культури;
- г) всі варіанти вірні.

48. Яка теорія сучасної екофілософії спрямовує зусилля на розробку заходів з охорони дикої природи, вироблення певних типів поведінки і специфічного способу буття людей?

- а) теоцентризму;
- б) антропоцентризму;
- в) біоцентризму;
- г) космоцентризму.

49. Хто різко виступає проти експоненціального економічного зростання, пропонуючи низку глобальних моделей розвитку людства (концепції сталого розвитку, нульового розвитку, ресурсо- і енергоз-берігаючих технологій, безвідходного виробництва тощо)?

- а) екологи-економісти;
- б) політики;
- в) діячі мистецтва;
- г) фермери.

50. Екологія як наука про гранично допустимі межі впливу виробництва та загалом діяльності людей на природу не досліджує:

- а) біологічні види та їх популяції;
- б) екосистеми;
- в) біоценози;
- г) техноценози.

Тема 14. Суспільство як об'єкт філософського аналізу

1. Яке поняття не належить до формаційної концепції К. Маркса?

- а) індустріальне суспільство;
- б) первіснообщинне суспільство;
- в) комуністичне суспільство;
- г) рабовласницьке суспільство.

2. Під традиційною цивілізацією розуміють:

- а) ідею перетворення світу;
- б) ідею влади, сили;
- в) інноваційну спрямованість економіки;
- г) орієнтацію на відтворення усталеного порядку.

3. Яку позицію виражає теза, що навколишній світ (природний і соці-альний) ворожий людині, а її буття ірраціональне, навіть абсурдне, та позбавлене будь-якого сенсу?

- а) неотомізму;
- б) екзистенціалізму;
- в) стоїцизму;
- г) скептицизму.

4. Е. Тоффлер запропонував футурологічну модель розвитку цивілізації у формі:

- а) «масового суспільства»;
- б) «зіткнення цивілізацій»;
- в) «третьої хвилі»;
- г) «занепаду Європи».

5. Сучасна футурологія аналізує перспективи:

- а) формування вільної особистості;
- б) технологічної революції;
- в) введення світової валюти;
- г) зближення світових релігій.

6. Під суспільством розуміють:

- а) колективне несвідоме;
- б) сукупність біологічних істот, організованих з метою виживання;
- в) продукт взаємодії людей;
- г) сукупність людей, об'єднаних дією соціальної детермінації.

7. Хто автор крилатого виразу «Жити у суспільстві і бути вільним від суспільства не можна»?

- а) Ленін;
- б) Цицерон;
- в) Сократ;
- г) Сенека.

8. Хто з філософів для пояснення єдності світової історії ввів поняття «осьової епохи»?

- а) Ф. Фукуяма;
- б) К. Ясперс;
- в) А. Тойнбі;
- г) З. Бауман.

9. Щоб вистояти в умовах серйозних сучасних викликів, українське суспільство має надіятися на:

- а) допомогу і підтримку Заходу;
- б) союз із Росією;
- в) власні сили;
- г) допомогу і союз із Заходом та Сходом.

10. Як називають відносно незалежне від природи духовно-матеріальне утворення, породжене різноманітними формами спільної діяльності людей?

- а) расою;
- б) ноосферою;
- в) техносферою;
- г) суспільством.

11. Еволюційний тип розвитку суспільства передбачає:

- а) реформи;
- б) політичні перевороти;
- в) гібридні війни;
- г) повстання і «майдани».

12. Історичний матеріалізм основним критерієм суспільного розвитку вважає:

- а) наявність правової держави;
- б) рівень розвитку продуктивних сил;
- в) розвиток наукового знання;
- г) духовний розвиток людини.

13. Продуктивні сили постінформаційного суспільства включають у себе:

- а) відношення споживання;
- б) відношення розподілу;
- в) наукове знання;
- г) кредитні організації.

14. Який філософський напрям пов'язує суспільний прогрес із досягненнями науки?

- а) прагматизм;
- б) сцієнтизм;
- в) антисцієнтизм;
- г) лібералізм.

15. Як називається клуб (заснований у 1968 р), що став міжнародною суспільною організацією, метою якої був аналіз найбільш гострих проблем сучасності?

- а) Паризький;
- б) Римський;
- в) Лондонський;
- г) Віденський.

16. Хто автор сценарію «зіткнення цивілізацій» у ХХІ ст.?

- а) О. Шпенглер;
- б) Ф. Фукуяма;
- в) С. Ханінгтон;
- г) М. Вебер.

17. Глобальна проблема, яка проявилася у ХХІ ст., – це:

- а) загроза поширення ВІЛ-інфекції;
- б) запобігання світовій термоядерній війні;
- в) освоєння космосу;
- г) міжнародний тероризм.

18. Ядром політичної підсистеми суспільства є:

- а) держава;
- б) волонтерські об'єднання;
- в) політичні партії;
- г) влада.

19. Яка філософська дисципліна вивчає суспільство?

- а) філософська антропологія;
- б) соціологія;
- в) соціальна філософія;
- г) філософія історії.

20. Визначте, яка суспільно-економічна формація відсутня у формаційному підході К. Маркса:

- а) буржуазна;
- б) соціалістична;
- в) феодальна;
- г) комуністична.

21. Яка формація відсутня у вченні К. Маркса:

- а) первіснообщинна;
- б) рабовласницька;
- в) соціалістична;
- г) буржуазна.

22. До цивілізаційного підходу у типології суспільства не входить:

- а) постіндустріальна цивілізація;
- б) духовно-культурна цивілізація;
- в) індустріальна цивілізація;
- г) аграрна цивілізація.

23. Вкажіть на зайвий елемент структури продуктивних сил суспільства:

- а) державні управлінські структури;
- б) люди, озброєні знанням і навичками праці;
- в) знаряддя праці;
- г) техніка.

24. У виробничі відносини не входять відносини:

- а) споживання;
- б) власності;
- в) правові;
- г) обміну.

25. Як називається історичний період розвитку певного суспільства в якому домінує конкретний спосіб виробництва?

- а) культурна революція;
- б) цивілізація;
- в) суспільно-економічна формація;
- г) соціальна революція.

26. Яке вчення не є натуралістичною інтерпретацією суспільного життя?

- а) марксизм;
- б) мальтузіанство;
- в) соціальний дарвінізм;
- г) географічний детермінізм.

27. У постіндустріальному суспільстві, де переважає сфера послуг, ви-рішальну роль відіграє:

- а) капітал;
- б) свобода;
- в) інформація;
- г) національне самовизначення.

28. Визначальну роль у традиційному суспільстві, де домінувало сіль-ське господарство, відіграє:

- а) політика;
- б) земля;
- в) гроші;
- г) капітал.

29. Для індустріального суспільства, де переважає промисловість, ви-значальну роль відіграє:

- а) техніка;
- б) свобода;
- в) капітал;
- г) інформація.

30. Хто автор формаційної типології суспільства?

- а) Е. Тоффлер;
- б) К. Маркс;
- в) М. Вебер;
- г) Д. Белл.

31. Хто автор концепції постіндустріального суспільства?

- а) Ж. Бодріяр;
- б) Ф. Фукуяма;
- в) Д. Белл;
- г) Г. Маркузе.

32. Згідно з марксизмом, джерелом розвитку суспільства є:

- а) розвиток освіти;
- б) вдосконалення моральних відносин;
- в) розвиток культури;
- г) необхідність задоволення матеріальних потреб людей.

33. Хто з філософів обґрунтував визначальну роль матеріального виробництва у житті суспільства?

- а) І. Кант;
- б) О. Конт;
- в) Г. Гегель;
- г) К. Маркс.

34. Який чинник у соціально-історичній динаміці не належить до демографічних?

- а) геополітичні особливості регіону проживання населення;
- б) рівень народжуваності;
- в) густина населення;
- г) баланс за статеву і віковою ознаками.

35. Який чинник не входить до структури суспільно-економічної формації?

- а) економічний базис;
- б) сукупність технологічних прийомів і технічних засобів виробництва;
- в) політико-ідеологічна надбудова;
- г) всі варіанти вірні.

36. До структури суспільно-економічної формації не входить:

- а) виробничі відносини;
- б) продуктивні сили;
- в) географічне середовище;
- г) всі варіанти вірні.

37. Хто з філософів основою суспільного розвитку вважав закон народонаселення?

- а) Ш. Монтеск'є;
- б) З. Фрейд;
- в) Т. Мальтус;
- г) В. Вернадський.

38. Появу якого чинника можна вважати характерною рисою інформаційного суспільства?

- а) панування приватної власності на засоби виробництва;
- б) зростання масової освіти;
- в) електронних грошей;
- г) комерціалізації виробництва і зникнення економіки прожиття.

39. Який процес супроводжує перехід від індустріального до постіндустріального суспільства?

- а) підвищується рівень політичної свідомості;
- б) зростає частка працівників сфери обслуговування;
- в) скорочується рівень безробіття;
- г) посилюється духовно-етичний потенціал суспільства.

40. Визначальним чинником розвитку індустріального виробництва є:

- а) капітал;
- б) земля;
- в) люди;
- г) знання.

41. Яку світоглядну філософську концепцію суспільного розвитку ві-дображає вислів Ф. Вольтера «Ідеї правлять світом»?

- а) матеріалістичне розуміння історії;
- б) ідеалістичне розуміння історії;
- в) натуралістичне розуміння історії;
- г) технократичне розуміння історії.

42. Принцип «соціальної робінзонади» тлумачить суспільство як:

- а) інертну масу та активну еліту;
- б) надособову об'єктивну систему;
- в) суму ізольованих самодостатніх індивідів;
- г) сукупність зв'язків та відносин між індивідами.

43. Джерелом розвитку суспільства у натуралістичних концепціях ви-ступає:

- а) пізнання світу;
- б) розвиток культури;
- в) удосконалення моральних чинників;
- г) дія природних чинників.

44. Марксизм вирішальним чинником розвитку суспільства вважає:

- а) економічні відносини;
- б) географічне середовище;
- в) рівень розвитку науки і техніки;
- г) екологічний стан.

45. У формаційній концепції історичного розвитку основу формації становить:

- а) техніко-технологічна база;
- б) спосіб виробництва;
- в) система цінностей;
- г) держава.

46. Категорія соціальної філософії, що означає впорядкованість і вза-ємозумовленість зв'язків між елементами соціальної системи:

- а) соціальна служба;
- б) соціальне протиріччя;
- в) соціальна сфера;
- г) соціальна структура.

47. Ідея суспільного прогресу вперше була сформульована та обґрунтована у:

- а) філософії Просвітництва;
- б) античній філософії;
- в) середньовічній філософії;
- г) сучасній європейській філософії.

48. З точки зору марксизму суспільство – це:

- а) частина природи, яка відокремилась від неї, але продовжує жити і розвиватись за законами природи;
- б) середовище людини з її суперечливими зв'язками і відносинами;
- в) людство загалом як історично визначений спосіб існування і спілкування людей в їх сукупності;
- г) соціальна форма руху матерії.

49. Яка головна класоутворююча ознака у марксизмі?

- а) місце у певній історичній системі суспільного виробництва;
- б) відношення до засобів виробництва;
- в) роль у суспільній організації праці;
- г) спосіб одержання і частка прибутку.

50. Вкажіть тип соціальної структури, що сформований за соціально-економічним статусом:

- а) натовп;
- б) сім'я;
- в) класи;
- г) народ.

Тема 15. Гносеологія

1. Проблема пізнання у філософії досліджується:

- а) онтологією;
- б) епістемологією;
- в) феноменологією;
- г) структуралізмом.

2. Гносеологічними коренями агностицизму є:

- а) лобіювання інтересів правлячої еліти;
- б) неповний збіг змісту думки з об'єктом пізнання;
- в) конвенціоналізм;
- г) політична заангажованість учених.

3. Що таке гносеологія?

- а) наука, що вивчає процес пізнання;
- б) вчення про норми та засади людських взаємин;
- в) наука, що вивчає основні засади і форми буття світу;
- г) мистецтво трактування текстів.

4. Процес пізнання можливий при наявності об'єкта та суб'єкта пізнання. Що таке суб'єкт пізнання?

- а) це абстрактна людина;
- б) це суспільна істота;
- в) індивід;
- г) це високорозвинуті тварини (ссавці).

5. Яка форма пізнання належить до чуттєвого рівня пізнання?

- а) судження;
- б) умовивід;
- в) гіпотеза;
- г) уявлення.

6. До методів суто теоретичного дослідження належать:

- а) аналогія, моделювання;
- б) єдність логічного та історичного;
- в) аналіз, синтез;
- г) опис, вимірювання.

7. Як вирішує проблему пізнання світу ідеалізм?

- а) зміст пізнання отримує з діяльності самої свідомості;
- б) зміст пізнання отримує з чуттєвості;
- в) джерелом пізнання вважає об'єктивну реальність;
- г) зміст пізнання отримує з об'єктивної реальності.

8. Оберіть основний принцип, на якому ґрунтується сучасна матеріалістична гносеологія:

- а) суб'єктивності;
- б) агностицизму;
- в) монізму;
- г) активного творчого відображення.

9. Формою раціонального пізнання є:

- а) відчуття;
- б) судження;
- в) пам'ять;
- г) інтуїція.

10. Раціональне пізнання виступає у формі:

- а) сприйняття;
- б) уявлення;
- в) поняття;
- г) пам'яті.

11. Гносеологія, як розділ філософського знання, досліджує:

- а) комунікацію;
- б) буття;
- в) інтенціональність;
- г) пізнавальний процес.

12. Досвід лежить в основі:

- а) раціоналізму;
- б) емпіризму;
- в) сенсуалізму;
- г) емпіріокритицизму.

13. Положення, що не тільки пізнання, а й існування світу визначається людиною, виражає позицію:

- а) суб'єктивного ідеалізму;
- б) соліпсизму;
- в) об'єктивного ідеалізму;
- г) матеріалізму.

14. З матеріалістичної точки зору предметом пізнання можуть бути предмети:

- а) матеріального світу;
- б) віртуального світу;
- в) духовного світу;
- г) всі варіанти вірні.

15. До основних форм раціонального пізнання не належить:

- а) сприйняття;
- б) поняття;
- в) категорії;
- г) судження.

16. Існують два рівні наукового пізнання:

- а) чуттєве і раціональне;
- б) образне й емоційне;
- в) емпіричне і теоретичне;
- г) буденне і теоретичне.

17. Логічна операція, що передбачає перехід від окремого до загально-го, називається:

- а) індукція;
- б) дедукція;
- в) умовивід;
- г) узагальнення.

18. Логічна операція переходу від загального до окремого називається:

- а) дедукція;
- б) формалізація;
- в) моделювання;
- г) індукція.

19. У західній філософії синонімом терміна «гносеологія» виступає:

- а) епістема;
- б) теорія;
- в) епістемологія;
- г) парадигма.

20. Критерієм пізнання в марксизмі вважається:

- а) істина;
- б) практика;
- в) досвід;
- г) розум.

21. Роль філософії в науковому пізнанні пов'язана з:

- а) розробкою методології пізнання;
- б) утвердженням альтернативного способу світосприйняття;
- в) розробкою уможлидних схем;
- г) розробкою, уточненням абстрактних понять.

22. Який напрям у філософії вважає практику метою, джерелом і критерієм істини?

- а) фрейдизм;
- б) марксизм;
- в) неотомізм;
- г) екзистенціалізм.

23. Формою чуттєвого пізнання є:

- а) теорія;
- б) умовивід;
- в) сприйняття;
- г) гіпотеза.

24. Визначення істини як відповідності наших знань речам дав:

- а) Р. Декарт;
- б) Сократ;
- в) Т. Аквінський;
- г) Аристотель.

25. Який із методів належить до теоретичного пізнання?

- а) спостереження;

- б) формалізація;
- в) експеримент;
- г) опис.

26. Якої позиції дотримується філософ, стверджуючи, що істина є розкриттям сутнісних сил самої матерії, її саморуху?

- а) ідеалізму;
- б) прагматизму;
- в) матеріалізму;
- г) постпозитивізму.

27. Сукупність прийомів, процедур, правил, що застосовуються для отримання достовірного знання, називається:

- а) методом;
- б) парадигмою;
- в) експериментом;
- г) теорією.

28. Форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та сутність досліджуваного об'єкта, називається:

- а) умовиводом;
- б) теорією;
- в) узагальненням;
- г) висновком.

29. У трактуванні істини постулат Протагора, що «людина є мірою всіх речей», став класичним обґрунтуванням:

- а) критицизму;
- б) еkleктизму;
- в) релятивізму;
- г) догматизму.

30. Як називається форма думки, яка фіксує загальні і суттєві властивості та відношення предметів, речей, явищ, процесів?

- а) дискурс;
- б) концепт;
- в) знак;
- г) поняття.

31. Як називається метод, згідно з яким на основі подібності предметів за певними властивостями робиться висновок про подібність цих предметів за іншими властивостями, тобто здійснюється перенесення деяких ознак, властивостей, притаманних одному предмету, на інший, який до нього подібний?

- а) формалізація;

- б) моделювання;
- в) аналогія;
- г) узагальнення.

32. Гносеологія досліджує:

- а) природу пізнання та його можливості;
- б) сутність людини;
- в) першооснову всіх речей, явищ і процесів;
- г) сутність та сенс історії.

33. Проблема – це:

- а) момент і механізм заміни старої якості новою;
- б) свідоме спотворення істини;
- в) ілюзорне усвідомлення дійсності;
- г) знання про незнання.

34. Омана – це:

- а) форма знання, яка не є формою однозначної необхідності;
- б) наукове припущення або передбачення;
- в) істина, яка поширена за межі її чинності;
- г) складне теоретичне або практичне завдання, яке потребує вирішення.

35. Філософська концепція, що піддає сумніву можливість пізнання об'єктивної дійсності в силу того, що знання про речі змінюються, а тому про річ можна сказати двояко: як позитивно, так і негативно:

- а) агностицизм;
- б) скептицизм;
- в) нігілізм;
- г) релятивізм.

36. Яке поняття є ключовим для розуміння емпіризму?

- а) дедукція;
- б) інтуїція;
- в) чуттєвий досвід;
- г) практика.

37. Який із цих варіантів не належить до історичних моделей науки?

- а) постнекласична модель науки;
- б) некласична модель науки;
- в) неокласична модель науки;
- г) класична модель науки.

38. Яке визначення істини є хибним?

- а) істина є суб'єктивною за змістом, але об'єктивною за формою;
- б) істина є об'єктивною за змістом, але суб'єктивною за формою;

- в) істина є процесом, а не готовим результатом пізнання;
- г) істина є адекватним відображенням дійсності.

39. Якій концепції належить трактування істини як відповідності ви-словів фактам?

- а) конвенціоналістській;
- б) кореспондуючій;
- в) когерентності;
- г) прагматичній.

40. Хто автор вислову «Багато знань розуму не навчають»?

- а) І. Франко;
- б) Геракліт;
- в) Піфагор;
- г) Г. Гегель.

41. Яка галузь філософії вивчає всезагальні проблеми пізнання та сукупність прийомів наукового дослідження?

- а) аксіологія;
- б) праксеологія;
- в) методологія;
- г) феноменологія.

42. Яка з названих категорій є основоположною в гносеології?

- а) субстанція;
- б) істина;
- в) свідомість;
- г) буття.

43. Як називають істину про досконало повне, точне, всебічне та ви-черпне знання про будь-яке явище?

- а) науковою;
- б) об'єктивною;
- в) конкретною;
- г) абсолютною.

44. Метою пізнання є:

- а) істина;
- б) об'єкт пізнання;
- в) суб'єкт пізнання;
- г) перетворення предметного змісту у зміст свідомості.

45. Вся сукупність достовірних даних про зовнішній та внутрішній світ людини, якою володіє суспільство чи окремий індивід, називається:

- а) парадигмою;

- б) концепцією;
- в) уявленням;
- г) знанням.

46. Визначте форми раціонального пізнання:

- а) інтуїція, передчуття, передбачення;
- б) поняття, судження, умовивід;
- в) відчуття, сприйняття, уявлення;
- г) відчуття, почуття, уява.

47. Наукова теорія, яка виступає як взірць наукового дослідження на певному етапі розвитку науки, називається:

- а) концепцією;
- б) теорією;
- в) парадигмою;
- г) доктриною.

48. Про неможливість пізнання сутності речей і загалом світу стверджує:

- а) нігілізм;
- б) агностицизм;
- в) скептицизм;
- г) містицизм.

49. Як називається концепція істини, заснована на постулаті, що в основі наукових теорій лежать домовленості та угоди між науковими товариствами?

- а) концепція відповідності;
- б) прагматична концепція;
- в) концепція конвенціоналізму;
- г) концепція логічної когерентності.

50. Яка з цих ознак не належить до характеристики істини?

- а) відносність;
- б) абсолютність;
- в) об'єктивність;
- г) суб'єктивність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, І. В. Огородник, Ю. О. Федів; за ред. Г. І. Волинки. – К.: Вища шк., 1999. – 624 с.
2. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій / В. С. Горський. – К.: Наукова думка, 1997. – 287 с.
3. Герасимчук А. А. Курс лекцій з філософії: Навч. посіб. / А. А. Герасимчук, З. І. Тимошенко. – К.: В-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 1999. – 422 с.
4. Данильян О. Г. Основи філософії: Навч. посібник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Харків: Право, 2003. – 352 с.
5. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософія: Підручник. 4-е видання, виправл. і до-повн. – Львів: Магнолія-2006, 2008. – 506 с.
7. Таран В. О. Соціальна філософія: Навч. посіб. / В. О. Таран, В. М. Зотов, Н. О. Резанова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
8. Філософія: Навч. посібник / За ред. Т. О. Сілаєвої. – Тернопіль: Ас-тон, 2008. – 360 с.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано вченою радою
Гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України,
від «29» червня 2017 р., протокол № 8,
та вченою радою філософського факультету
«ДВНЗ» Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
від «30» червня 2017 р., протокол № 11*

ГОЯН Ігор Миколайович
МАТВИЄНКО Ірина Сергіївна
СТОРОЖУК Світлана Володимирівна

ФІЛОСОФІЯ

Навчальний посібник

ISBN 978-966-2343-38-0

Редактор С. В. Сторожук
Дизайн обкладинки В. Я. Кушнір

Підписано до друку 30.10.2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 17,20.
Гарнітура “Times New Roman”.
Тираж 300 прим. Зам. № 182.

Видавець Кушнір Г. М.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ІФ №31 від 26.01.2009 р.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шота Руставелі, 1,
тел. (099) 700-47-45, e-mail: kgm.print@i.ua